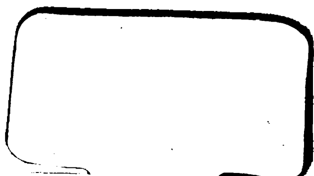

HARVARD LAW LIBRARY
3 2044 097 730 733

Germany

2239

141
July 5

IMPERATORIS JUSTINIANI

INSTITUTIONUM

LIBRI IV.

AD FIDEM ANTIQUORUM LIBRORUM EDIDIT

VARIANTIUM LECTIONUM LOCORUMQUE PARALLELORUM DELECTUM ADIECIT

EDUARDUS SCHRADER, ICTUS,

IN

OPERIS SOCIETATEM ACCEDENTIBUS

THEOPH. LUCA FR. TAFELIO, PHILOLOGO

GUALTH. FRIDER. CLOSSIO, ICTO,

POST HUIUS DISCESSUM

CHRIST. JOH. C. MAIERO, ICTO.

EDITIO STEREOTYPA.

BEROLINI, APUD G. REIMERUM.

1874.

LECTURIS S.

Institutionum Justinianearum editio, quam hic libellus sistit, majoris ante hos tres annos a nobis emissae epitome est: constat enim e contextu, quem tunc exhibuimus, correctoris Lipsiensis Doctoris Klee laudabili cura diligentissime repetito, variantium lectionum locorumque parallelorum delectu, indicibus quam maxime necessariis, ex eadem editione sumptis. Quo magis compendiarius fieret libellus, contextui notas numerales litterasque adjecimus ad interpretationem crisinque remittentes; quo facto id distinguendi subsidium, quod in majore editione e spatio aliquantulum, quam solet, majore inter verba relicto petiimus, ne cum spatiis propter notas illas numerales litterasve necessariis confusio oriretur, omittendum fuit. In reliquis autem, usque ad distinctiones, omnia fideliter repetiimus,

Notarum cum crisin tum interpretationem spectantium delectum, in ipsa majore editione occupati, ita fecimus, ut cum quae per se gravissima videbantur, tum quae propter vulgatarum editionum frequentem usum ignorari non debent, uno obtuitu ante oculos posita sint. In locis parallelis adjiciendis, quo breviores fieremus, capitum, quae, cum ad integros titulos pertineant, ad horum initia sunt laudata, particulas singulis paragraphis respondentes, in his plerumque non repetiimus, in solis fere corporis juris Justinianei partibus hac in re chartae non parcentes. Quare, qui quae, nostra sententia, ad locum quendam Institutionum recte intelligendum gravissima videntur, omnia examinare ac secum reputare sibi proponit, ea duobus locis quaerere debet, cum in nota generali ad tituli caput adscripta, tum in ea, quae illi ipsi paragrapho adjecta est: quod qui insuper habet, is saepe optimis auxiliis, a nobis haud neglectis, carebit. Siglis praeterea usi sumus in juridicis certe libris usitatissimis, veluti *h.* pro *hoc titulo*, id est eodem, in quo versamur, vel ipsarum Institutionum vel simili Digestorum Codicisve titulo. Qui quis sit, qui ignoret, ad tituli, vel in permagnis titulis, ad ejus tractationis initium, in qua versamur, (veluti a lib. II. tit. 1. §. 26. not. 50. pag. 49, ad ejusdem tit. §. 11. not. 20. pag. 45.), recurret, ubi in notis eum titulum, ad quem sigla *h.* refertur, laudatum inveniet. Ubi autem dubitationi locus relictus est, eadem sigla plerumque in parenthesi adjecta est: (*h*). Alia similia sunt, quod *Dionys. Halic.* hujus scriptoris Ῥωμαϊκὴν Ἀρχαιολογίαν; *Ulpian.* eum hujus scriptoris libellum diximus, qui extra veteres collectiones servatus inde a XVI. saeculo vulgatus est (Ulpiani

quae dicuntur fragmenta). Id autem praeter vulgarem usum fecimus, quod notas numerales non tantum ad finem alicujus loci, commatis, verbi, sed passim ad initium adjecimus (veluti I, 12. §. 4. not. 7. pag. 25.): ita ut hae notae ad sequentia, plerumque totum paragraphum vel plures paragraphos, illae vero, ex communi usu, ad antecedentia, plerumque pauciora, pertineant. Ita, sine chartae dispendio, obscuriores plerosque locos illustrare studuimus.

Haec fere in editionis epitome adornanda praestitimus, quae in cotidiano optimi Justinianearum Institutionum libelli usu non sine fructu fore speramus: majorem autem editionem hac compendiaria supervacaneam reddi longe absumus, quin existimemus. Continet enim major illa editio variantium lectionum, hoc libello tantum delibataram, plenum thesaurum, ex quo solo de iis recte judicare possis; atque interpretationem, cujus praecipua tantum capita hic indigitavimus, plenam praestat, ita ut, qui nobis ducibus ad Justinianearum Institutionum pleniorem intellectum capiendum sit usurus, ea carere non possit.

Superest, ut hoc unum moneamus, compendiariam hancce editionem ita fere considerandam esse, quasi ante hos tres annos publici juris facta sit; quod enim illo tempore majoris editionis exemplar, huic editioni adaptatum, Lipsiam transmisimus, id nunc demum recepimus, cum integris plagis in aes transfusis, ita ut aegre quid mutari posset. Minora tamen sunt, quae, si res integra esset, hodie mutaremus, veluti circa orthographiam, cum jam ex omnibus uncialibus Justinianeorum librorum codicibus circa eam rem excussis

propriae Justinianeae orthographiae ideam nobis for verimus; item paucula quaedam in notis, quae tanda esse vix aliter sentis, quam si typis exscr ante oculos habes, ceterum oculos magis quam sens offendentia, veluti pag. 64. col. 2. not. 7 et pag. col. 1. not. 8., ubi idem caput bis laudatur, pag. col. 1. not. 16., ubi verba *de liber. leg. XXXIV*, iterantur. Quae omnia cum minoris momenti si eam ob causam honestissimi redemptoris rationes t bare noluimus.

D. Tubingae m. Octobri a. 1835.

					VI. **Trit-** **avus.**	**VI.** **Trit-** **avia.**	
				VI. **Abpatruus,** **abamita.**	**V.** **At-** **avus.**	**V.** **At-** **avia.**	**VI.** **Abavunc** **lus, abm** **tertera.**
			VI. **Propatrui,** **proamitae** **filius, filia.**	**V.** **Propatruus,** **proamita.**	**IV.** **Ab-** **avus.**	**IV.** **Ab-** **avia.**	**V.** **Proavunc** **lus, pron** **tertera.**
		VI. **Sobrinus,** **sobrina.**	**V.** **Propior** **sobrinus,** **sobrina.**	**IV.** **Patruus** **magnus,** **amita** **magna.**	**III.** **Pro-** **avus.**	**III.** **Pro-** **avia.**	**IV.** **Avuncul** **magnus** **materter** **magna.**
	VI. **Fratris et so-** **roris patrue-** **lis, amitini,** **amitinae ne-** **pos, neptis.**	**V.** **Fratris et so-** **roris patrue-** **lis, amitini,** **amitinae** **filius, filia.**	**IV.** **Fratres et** **sorores pa-** **truelis,** **amitinus,** **amitina.**	**III.** **Patruus,** **amita.**	**II.** **Avus.**	**II.** **Avia.**	**III.** **Avunculu** **materter**
VI. **Fratris** **abnepos**	**V.** **Fratris** **pronepos,**	**IV.** **Fratris ne-** **pos, neptis.**	**III.** **Fratris** **filius, filia.**	**II.** **Frater.**	**I.** **Pater.**	**I.** **Mater.**	**II.** **Soror.**

IUSTINIANI INSTITUTIONES.

[1])IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI [a]).

IMPERATOR CAESAR FLAVIUS IUSTINIANUS, ALAMANNICUS, GOTHICUS, FRANCICUS, GERMANICUS, ANTICUS, ALANICUS, VANDALICUS, AFRICANUS, PIUS, FELIX, INCLUTUS, VICTOR AC TRIUMPHATOR, SEMPER AUGUSTUS CUPIDAE LEGUM IUVENTUTI.

Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed Pr.
etiam legibus oportet esse armatam [2]), ut utrumque tem-
pus, et bellorum et pacis [3]), recte possit gubernari, et
princeps Romanus victor existat non solum in hostilibus
proeliis, sed etiam per legitimos tramites calumniantium ini-
quitates expellens [b]), et fiat tam iuris religiosissimus [4]), quam
victis hostibus triumphator [c]).

Quorum utramque viam cum summis vigiliis [5]) et summa 1
providentia, annuente Deo, perfecimus. Et bellicos quidem
sudores nostros barbaricae gentes sub iuga nostra dedu-
ctae [d]) cognoscunt; et tam Africa, quam aliae innumerosae [e])
provinciae [6]) post tanta temporum spatia [7]) nostris victoriis,
a caelesti numine praestitis, iterum dicioni Romanae nostro-
que additae imperio protestantur. Omnes vero populi legi-
bus tam a nobis promulgatis quam [f]) compositis [8]) regun-
tur. [9]) Et cum sacratissimas constitutiones antea confusas in 2
luculentam ereximus consonantiam [10]), tunc nostram exten-
dimus curam et ad immensa [11]) prudentiae veteris volumina,

---

a) Raro def. — b) *expellat.* — c) *tr. magnificus.* — d) *redactae.* — e) *numerosae*, *innumeratae*, *innumerabiles*, *innumerae.* — f) *tam .. vel*, *iam .. vel*, *iam .. vel promulgatis vel.*

1) Praeff. Dig. et Cod. — Inscr. Trapezuntina (a. 533.? ap. Montfaucon palaeogr. gr. 174.). Iust. rescr. ad Narsetem (Cuiac. obss. X, 12.). C. de offic. praef. Afr. I, 27. l. 1. Nov. 17. 43. 134. 139. — 2) Praef. Cod. 2. pr. Nov. 24. c. 1. — 3) Lucian. Parasit. 39. Gesta senatus de recip. Cod. Theod. (Wenck p. 4.) — 4) D. de legat. XXXI. l. 67. §. 10.; de iustit. et iure I, 1. l. 1. — 5) Procop. hist. arc. 12. 13.; de aedific. I, 7. — 6) Praef. Dig. 3 (2). §. pen. in f. Procop. b. Vandal. I, 27.; b. Pers. I, 22. — 7) Annorum 95. C. de off. pr. Afr. I, 27. l. 1. pr. — 8) Praef. Dig. 3 (2). §. 19. in f. — 9) Paul. Warnefrid. gesta Longobard. 25. Procop. aedif. praef.; hist. arc. 11. 13. — 10) Tertull. Apolog. 3. Praef. Dig. 1. §. 1. 8 (2). §. 1. — 11) Praef. Dig. 3 (2). §. 1. Sueton. Iul. 44. Eunap. vit. Aedes. ed. Boisson. I. p. 42.

et opus desperatum [12]), quasi per medium profundum eu
3 tes [13]), caelesti favore iam adimplevimus. [14]) Cumque h
Deo propitio peractum est, Triboniano, viro magnifico, m
gistro [15]) et exquaestore g) [16]) sacri palatii nostri, nec n
Theophilo et Dorotheo, viris illustribus, antecessoribus (qu
rum omnium sollertiam et legum scientiam et circa nostr
iussiones fidem iam ex multis rerum argumentis accepimu
convocatis specialiter mandavimus, ut nostra auctoritate n
strisque suasionibus componant institutiones: ut liceat vob
prima legum cunabula [17]), non ab antiquis fabulis [18]) d
scere, sed ab imperiali splendore appetere, et tam aur
quam animae vestrae nihil inutile nihilque perperam pos
tum, sed quod in ipsis rerum obtinet argumentis, acc
piant; et quod in priore tempore vix post quadriennium h
prioribus contingebat, ut tunc constitutiones imperatoria
legerent, hoc vos a primordio ingrediamini, digni tant
honore tantaque reperti felicitate, ut et initium vobis e
4 finis legum eruditionis a voce principali procedat. igitu
post libros quinquaginta digestorum seu pandectarum [19])
in quos omne ius antiquum collatum i) est (quos per eun
dem virum excelsum Tribonianum, nec non ceteros [20]) vi
ros illustres et facundissimos confecimus), in hos quatuo
libros easdem institutiones partiri iussimus, ut sint totiu
5 legitimae scientiae prima elementa, in quibus breviter ex-
positum est, et quod antea obtinebat, et quod postea de-
suetudine inumbratum ab imperiali remedio illuminatum est,
6 quas ex omnibus antiquorum institutionibus [21]), et praeci-
pue ex commentariis Caii nostri tam institutionum, quam
rerum cotidianarum, aliisque multis commentariis composi-
tas, cum tres praedicti viri prudentes nobis obtulerunt, et
legimus, et cognovimus, et plenissimum nostrarum consti-
tutionum robur eis accommodavimus.

7 Summa itaque ope et alacri studio has leges nostras accipite, et vosmet ipsos sic eruditos ostendite, ut spes vos pulcherrima foveat, toto legitimo opere [22]) perfecto, posse

---

g) *quaestori, . . et exconsule.* — h) μετὰ τριετῆ (Theoph.), *per triennium.* cf. Praef. Dig. 2 (4). §. 1. 5. — i) *collectum.*

12) Praef. Dig. 1. §. 2.; 3 (2). pr.; 4 (3). §. 12. (C. Th. de const. princ. I, 1. l. 5. Wenck. p. 14.?) — 13) Liv. XXXI, 1. Val. Max. II, 10, 6.; IX, 1. ext. 2. — 14) Praef. Dig. 3 (2). §. 11.; 4 (3). §. 11. — 15) Sc. *officiorum.* Praef. Dig. 3 (2). pr. — 16) A. 532. quaestura exutus (Procop. b. Pers. I, 24. 25.), a. 535. iterum quaestor. (Nov. 17.) — 17) Cic. de orat. I, 6. D. de orig. iur. I, 2. l. 2. §. 38. — 18) Gellius V, 18. in f. Ammian. Marcell. XXX, 4. — 19) Praef. Dig. 3 (2). §. 1.; 4 (3). §. 1. — 20) Praef. Dig. 3 (2). §. 9. — 21) Praef. Dig. 2 (4). §. 2. *Vet. inst. corpore.* — 22) D. de orig. iur. I, 2. l. 2. §. 44.

etiam nostram rempublicam in partibus eius vobis credendis [k]) gubernare [l]).

Data undecimo calendas decembres, Constantinopoli, domino nostro Iustiniano perpetuo augusto tertium consule.

INSTITUTIONUM

COMPOSITARUM PER TRIBONIANUM,

VIRUM MAGNIFICUM, MAGISTRUM ET EXQUAESTORE SACRI PALATII, ET THEOPHILUM ET DOROTHEUM, VIROS ILLUSTRES, ANTECESSORES,

INCIPIT LIBER PRIMUS.

TITULUS PRIMUS.

[1]) DE IUSTITIA ET IURE.

Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cui- Pr
que tribuens [a]) [2]). Iurisprudentia est divinarum atque hu- 1
manarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia [3]).

His generaliter cognitis, et incipientibus nobis exponere 2
iura populi Romani: ita maxime [b]) videntur posse tradi commodissime, si primo lêvi ac simplici, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur. alioqui, si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi multitudine ac varietate rerum oneraverimus: duorum alterum, aut desertorem studiorum efficiemus, aut cum magno labore eius [c]), saepe etiam cum diffidentia, quae plerumque iuvenes avertit, serius ad id perducemus, ad quod lêviore [d]) via ductus, sine magno labore, et sine ulla diffidentia maturius perduci potuisset [4]).

[5]) Iuris praecepta [6]) sunt haec: honeste [7]) vivere, alte- 3
rum non laedere, suum cuique tribuere [8]). [9]) Huius studii 4

---

k) *credendam.* — l) *gubernari.*
a) *tribuendi.* — b) *maxime* def. — c) *eius* def. — d) *leniore.*

1) D. de iustitia et iure I, 1. — 2) D. h. I. 10. pr. Plato de republ. I. (Bipont. T. VI. p. 155.) Id. Gorgia (Bip. IV, 130.) Cic. fin. V, 23. Id. de invent. II, 53. Id. de republ. III, 7. Id. de legibus I, 6. S. 19. — 3) D. h. l. 10. §. 2. Cic. off. I, 43. II, 2. Senec. ep. 88, 28. 69, 4. — 4) Aristot. Ethic. Nicom. I, 7. Quintil. inst. VIII. prooem. §. 1. 2. 3. Praef. Dig. 2. pr. — 5) D. h. l. 10. §. 1. — 6) Cic. off. I, 3. Seneca ep. 94, 32. 34. 40 sq. 95, 1. 9. 12. D. de legibus I, 3. l. 1. — 7) Cic. off. I, 3. 5. Idem fin. IV, 6. Seneca ep. 71, 4. 74, 1. — 8) Cic. off. I, 7. 9. 10. — 9) D. h. l. 1. §. 2.

duae sunt positiones[10]), publicum et privatum[11]). publicum ius est, quod[e]) statum rei Romanae spectat; privatum, quod ad singulorum utilitatem pertinet. Dicendum est igitur de iure privato, quod tripertitum[12]) est. collectum[f]) est enim ex naturalibus praeceptis, aut gentium, aut civilibus.

TITULUS SECUNDUS.

[1])DE IURE NATURALI ET GENTIUM ET CIVILI.

Pr. [2])Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit. nam ius istud non humani generis proprium est, sed[a]) omnium animalium[3]), quae in caelo, quae in terra, quae in mari[4]) nascuntur. hinc descendit maris atque feminae coniugatio[b]), quam nos matrimonium appellamus; hinc liberorum procreatio[5]) et educatio[6]). videmus etenim cetera
1 quoque animalia istius iuris peritia censeri. Ius autem civile, vel gentium[7]) ita dividitur. omnes populi, qui legibus et[c]) moribus reguntur[8]), partim suo proprio, partim communi[9]) omnium hominum iure utuntur: nam quod quisque populus[d]) ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis[10]) est, vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis; quod vero naturalis ratio[11]) inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur, vocaturque ius gentium, quasi *quo iure omnes gentes utuntur* [e]) [12]). Et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. quae

---

e) *quod ad.* — f) *est tripertite collectum*, vel similia.

a) *sed et, sed etiam.* — b) *coniunctio.* — c) *aut.* — d) *pop. def.* — e) *utantur.*

10) I. e. ϑέσεις, *themata*. — 11) Liv. III, 34, 6. D. de orig. iur. I, 2. l. 2. §. 46. — 12) I. de testam. II, 10. §. 3.

1) Caius I, 1...8. D. de iustit. et iure I, 1. (h.), de orig. iur. I, 2. Isidori origg. V, 4 sq. Gratianus Dist. I. c. 6 sq., II, 2. Fragm. de iuris spec. Dosithei l. D. h. l. 1. §. 2. Gell. VII, 3. — 2) D. h. l. 1. §. 3. — 3) Diog. Laert. VII, 89. Cic. fin. II, 10, 31. 32. III, 5. IV, 7. 11, 27. 28. V, 9. 11, 31. — 4) Varro d. ling. Lat. IV. Plin. H. N. VIII. IX. X. I. de rerum divis. II, 1. §. 12. — 5) Plutarch. περὶ τῆς εἰς τὰ ἔκγ. φιλοστ. 3. C. de rei ux. act. V, 13. §. 5. — 6) Cic. off. 1, 4. — 7) Hic a naturali iure non distinguitur. I. h. §. 11. D. h. l. 2. 3. 5. 6. pr. Cf. I. h. §. 2. — 8) Lucretius V, 51. Sallust. B. Cat. 6. B. Iugurth. 18. Tacit. Annal. III, 26. Iustin. hist. I, 1. D. de or. iur. I, 2. l. 1. §. 2. — 9) Nepos Themist. 7. Aristot. Rhet. I, 13, 2. — 10) Cic. Top. 2, 9. D. h. l. 6.; de acqu. rerum dom. XLI, 1. l. 1. pr. — 11) Cic. p. Milone 4. D. de bonis damnat. XLVIII, 20. l. 7. — 12) I. h. §. 1. D. XLI, 1. l. 1. pr. cit.

singula qualia sunt[f]), suis locis proponemus. Sed ius qui- 2
dem civile ex unaquaque civitate appellatur, veluti Atheniensium. nam si quis velit Solonis vel Draconis leges appellare ius civile Atheniensium, non erraverit. sic enim et ius, quo populus Romanus utitur, ius civile Romanorum appellamus; vel ius Quiritium[13]), quo Quirites utuntur: Romani enim a Quirino Quirites appellantur. Sed quotiens non addimus[g]), cuius sit civitatis, nostrum ius significamus: sicuti cum poëtam dicimus, nec addimus nomen, subauditur apud Graecos egregius Homerus[14]), apud nos Virgilius. Ius autem gentium omni humano generi commune est. Nam usu exigente et humanis necessitatibus, gentes humanae quaedam[h]) sibi constituerunt. bella etenim orta sunt, et captivitates secutae et servitutes[15]), quae sunt iuri naturali contraria[i]): iure enim naturali ab initio omnes homines liberi nascebantur[16]). Ex hoc iure gentium et omnes paene contractus introducti sunt, ut emptio venditio, locatio conductio, societas, depositum, mutuum, et alii innumerabiles[17]).

[18]) Constat autem ius nostrum[k]) aut ex scripto, 3
aut ex non[l]) scripto: ut apud Graecos[19]), *τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι.* Scriptum ius est lex, plebiscita, senatusconsulta, principum placita, magistratuum edicta, responsa prudentium[20]). [21]) Lex est, 4
quod populus Romanus, senatorio magistratu interrogante, veluti consule, constituebat. [22]) Plebiscitum est, quod plebs, plebeio magistratu interrogante, veluti tribuno, constituebat. Plebs autem a populo eo differt, quo species a genere. nam appellatione populi universi cives significantur, connumeratis etiam patriciis et senatoribus; plebis autem appellatione, sine patriciis et senatoribus, ceteri cives significantur[23]). sed et plebiscita lege Hortensia lata non

---

f) *sint.* — g) *a. nomen.* — h) *iura qu.* — i) *contrariae.* — k) *n. quo utimur.* — l) *non ex, sine.*

13) Latiore significatione (?) ut Isidor. origg. V, 9. Gratianus D. I. c. 12. — 14) D. de poenis XLVIII, 19. l. 16. §. 8. Strabo I, 1. Cic. Top. 13 (55). Senec. ep. 58, 14. Quintil. inst. VIII, 5, 9. — 15) Isidor. origg. V, 6. Gratianus D. I. c. 9. I. de iure person. I, 3. §. 2. D. h. l. 4. — 16) D. h. l. 4.; de natal. restit. XL, 11. l. 2. — 17) D. h. l. 5. — 18) Isidor. origg. V, 3. Gratianus D. I. c. 2. 3. 4. D. h. l. 6. §. 1. Dionys. Halic. II, 24. 74. Cicero Top. 5, (28.); ad Attic. VI, 1. — 19) Xenophon Memor. IV, 4, 13. 19. all. — 20) Caius I, 2. Fragm. de iuris spec. §. 2. D. h. l. 7. pr. Isidor. origg. V, 9. Gratianus D. II. pr. — 21) Gellius X, 20.; XV, 27. Caius I, 3. Festus v. *populi*, *scita*, *scitum*. Isidor. origg. V, 10. 11. Gratianus D. II. c. 1. 2. — 22) D. de orig. iur. I, 2. l. 2. §. 8. — 23) D. de verb. signif. L, 16. l. 238. pr.

5 minus valere, quam leges coeperunt[24]). Senatusconsultum
est, quod senatus iubet atque constituit. Nam cum auctus
est populus Romanus in eum modum, ut difficile sit in
unum eum convocari legis sanciendae causa: aequum vi-
6 sum est, senatum vice populi consuli[25]). [26]) Sed et quod
principi placuit, legis habet vigorem: cum lege regia[27]),
quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum[28])
omne suum imperium et potestatem concessit. Quodcum-
que igitur imperator per epistolam constituit, vel cogno-
scens decrevit, vel edicto praecepit, legem esse constat:
hae sunt, quae constitutiones appellantur. plane ex his
quaedam sunt personales, quae nec ad exemplum trahun-
tur[29]), quoniam non hoc princeps vult: nam quod alicui
ob merita indulsit, vel si cui poenam irrogavit, vel si
cui sine exemplo subvenit, personam non egreditur. aliae
autem, cum generales sunt, omnes procul dubio tenent.
7 [30]) Praetorum quoque edicta non modicam iuris obtinent
auctoritatem[31]). haec etiam ius honorarium solemus appel-
lare, quod, qui honorem gerunt, id est magistratus, au-
ctoritatem huic iuri dederunt. Proponebant et aediles[32])
curules edictum de quibusdam casibus[m]), quod edictum[n])
8 iuris honorarii portio est. [33]) Responsa prudentium sunt
sententiae et opiniones eorum, quibus permissum erat iura
condere[o]). Nam antiquitus institutum[p]) erat, ut essent,
qui iura publice interpretarentur, quibus a Caesare ius
respondendi datum est[34]), qui iurisconsulti appellabantur.
quorum omnium sententiae et opiniones eam auctoritatem
tenebant, ut iudici recedere a responso eorum non liceret,
9 ut est constitutum[35]). Ex non scripto[q]) ius venit, quod

---

m) *causis.* — n) *et ipsum.* — o) *concedere, de iure respondere.* — p) *constitutum.* — q) *sine scripto.*

24) Plinius H. N. XVI, 10. — 25) D. de orig. iur. I, 2. l. 2. §. 9.; de legibus I, 3. l. 9. C. de senatusconsultis I, 16. Isidor. origg. V, 12. Gratianus D. II. c. 3. — 26) D. de orig. iur. I, 2. l. 2. §. 11., de constitut. princ. I, 4. l. 1. — 27) Cicero rep. II, 13. 17. 18. 20. Tacitus hist. I, 47. II, 55. IV, 3. SC. de Vespasiani imperio (Heineccii synt. antiq. h.). Praef. Dig. I. §. 7. D. de manumission. XL, 1. l. 14. §. 1. C. de testamentis VI, 23. l. 3.; de caducis tollendis VI, 51. §. 14. — 28) D. de iure codicillor. XXIX, 7. l. 2. §. 3. *per omnia et in omnibus.* — 29) C. de legibus I, 14. l. 2. D. eod. I, 3. l. 14. — 30) D. de iustitia et iure I, 1. l. 7. §. 1. l. 8.; de orig. iuris I, 2. l. 2. §. 10. — 31) cf. I. de bon. poss. III, 9. §. 2. D. ex quib. caus. maior. IV, 6. l. 1. §. 1. — 32) Plautus Captiv. IV, 2, 48. Gellius IV, 2. Petron. sat. 53. D. de aedilit. edicto XXI, 1. — 33) D. de orig. iur. I, 2. l. 2. §. 5. 47. Isidorus origg. V, 14. Gratianus D. II, c. 5. — 34) Theophil. h. D. I, 2. l. 2. §. 37. — 35) ab Hadriano. Caius I, 7. — Cic. Top. 17 (65). Seneca tranquill. animi 3, 4. Id. ep. 94, 27.

usus comprobavit. nam diuturni mores consensu utentium comprobati legem imitantur [36]). [37]) Et non ineleganter in 10
duas species ius civile distributum videtur. Nam origo eius ab institutis duarum civitatium, Athenarum [r]) scilicet et Lacedaemonis [s]), fluxisse videtur. in his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedaemonii quidem magis ea, quae pro legibus observarent, memoriae mandarent; Athenienses vero ea, quae in legibus scripta reprehendissent [t]), custodirent [38]).

[39]) Sed naturalia quidem iura, qnae apud omnes gentes 11
peraeque servantur, divina quadam providentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent [40]); ea vero, quae ipsa sibi quaeque civitas constituit, saepe mutari solent [41]), vel tacito consensu populi, vel alia postea lege lata.

Omne autem ius, quo utimur [42]), vel ad personas (3. Pr.) 12
pertinet, vel ad res, vel ad actiones [43]). Ac prius de personis [44]) videamus. nam parum est ius nosse, si personae, quarum causa statutum [u]) est, ignorentur [45]).

TITULUS TERTIUS.

[1]) DE IURE PERSONARUM.

[2]) Summa itaque divisio [3]) de iure [a]) personarum [4]) haec Pr.
est: quod omnes homines aut liberi sunt, aut servi [5]).

---

r) *Atheniensium.* — s) *Lacedaemoniorum.* — t) *comprehendissent.* — u) *constitutum.*

a) *de iure* def.

36) Varro ap. Serv. ad Virgil. Aen. VII, 601. Cicero invent. II, 22. Dio Chrysost. or. 76. ed. Reiske. Ulpianus I, 4. D. de legibus I, 3. l. 32... 40. C. Th. de longa consuet. V, 12. C. Iust. quae sit longa consuet. VIII, 53. Isidor. origg. IV, 3. Gratianus D. I, c. 4. 5. XI, c. 4. 5.; X. de consuetudine I, 4. cap. 9. 11. — 37) I. h. §. 3. — 38) Iosephus c. Apionem II, 946. (Froben.). Plutarch. Lyc. 13. — 39) Xenophon Memor. IV, 4, 19. Cicero rep. III, 22. — 40) Sophocles Antigona 449 sq. Cicero l. c. Seneca benef. VI, 23. D. de usufructu earum rerum VII, 5. l. 2. §. 1., de regul. iur. L, 17. l. 8. — 41) Varro l. l. VIII, 15. Dio Chrysost. or. 76. Prudentius c. Symmachum II, 412 sqq. — 42) D. de statu homin. I, 5. l. 1. D. de legibus I, 3. l. 40. 41. — 43) Donatus ad Ter. Adelph. II, 3. pr. Cf. Caium initio lib. II. IV. Iustiniani institut. initio lib. II. IV tit. 6. (de actionibus), de usu et habitatione II, 5. §. 6.; Theophilum et Accursium ad I. de obligation. III, 13 (14). pr., Theoph. ad I. de actionib. IV, 6. pr. — 44) D. de codicill. XXIX, 7. l. 14. pr. — 45) D. de statu hom. I, 5. l. 2. I. de rerum divisione II, 1. §. 37.

1) D. de statu homin. I, 5. l. 2. ..5. — 2) Caius I, 9. — 3) Caius III, 88. I. de obligat. III, 13 (14). §. 1.; de action. IV, 6. §. 1.; de interdictis IV, 15. §. 1. — 4) Servi enim personam non habent. Nov. Theod. 47. Theophil. de heredib. instit. II, 14. §. 2. — 5) D. de iustitia et iure I, 1. l. 4.

1 [6]) Et libertas quidem est, ex qua etiam liberi vocantur [7]), naturalis facultas eius, quod cuique facere libet [8]),
2 nisi si quid [b]) aut vi aut iure prohibetur. Servitus autem est constitutio iuris gentium [9]), qua quis dominio alieno
3 contra naturam [10]) subiicitur [11]). Servi autem ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere iubent [c]), ac per hoc servare, nec occidere solent [12]). qui etiam mancipia dicti sunt, quod [d]) ab hostibus manu capiuntur [13]).
4 [14]) Servi autem aut nascuntur [15]), aut fiunt. nascuntur ex ancillis nostris. fiunt aut iure gentium, id est, ex captivitate [16]); aut iure civili, cum homo liber maior viginti annis ad pretium participandum sese venundari passus est [17]).
5 In servorum condicione nulla differentia est. In liberis multae differentiae sunt: aut enim ingenui sunt, aut libertini [18]).

TITULUS QUARTUS.

[1]) DE INGENUIS.

Pr. Ingenuus est [a]), qui statim, ut natus est, liber est [2]); sive ex duobus ingenuis matrimonio editus [b]), sive ex libertinis [c]), sive ex altero libertino, altero ingenuo. sed etsi quis ex matre libera nascatur, patre servo, ingenuus nihilominus nascitur; quemadmodum qui ex matre libera et incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est [3]). Sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore, quo nascitur, licet ancilla conceperit. et ex contrario, si libera

---

b) *quod, quid* (def. *si*). — c) *iubent* def. — d) *eo quod.*
a) *is est, est is.* — b) *e. est, e. sit.* — c) *duobus l., l. duobus.*

6) D. h. l. 4. — 7) Similes etymologiae ap. Isidor. origg. X, 1. D. de iust. et iure l. 1. pr. — 8) Zeno ap. Diog. Laërt. VII, 121. Cicero parad. 5, 1. — 9) I. de libertinis I, 5. pr. — 10) Aristotel. Polit. I, 2. Seneca controv. VII, 6. Augustin. civit. Dei XIX, 15. C. de SC. Claudiano VII, 24. — 11) Aristotel. Polit. I, 2, 4. Zeno Diogenis Laërt. VIII, 121. — 12) Cicero Offic. I, 11, 24. Donatus ad Ter. Adelph. II, 1, 28. — D. de verb. signif. L, 16. l. 239. §. 1. — 13) Varro l. l. V, 8. — 14) D. h. l. 5. pr. §. 1. Dio Chrysostom. or. 15. C. Th. ad SC. Claudian. IV, 9. l. pen. — 15) Dionys. Halic. XI, 29. C. de rei vindic. III, 32. l. 7. — 16) Xenophon. Cyropaed. VII, 5, 15. I de rer. divis. II, 1. §. 7. — 17) C. de liberali causa VII, 16. l. 6. 10. — D. quibus ad libertat. proclam. XL, 13. l. 1. 3. et sqq. — 18) Cicer. Paradox. V, 2. Caius I, 10. Fragm. de iuris specieb. §. 4 (5).

1) D. de statu hominum I, 5. l. 5. §. 2. 3. Caius I, 11. — 2) Isidor. origg. IX, 4. C. de fideicom. libert. VII, 4. l. 14.; de ingenuis manumissis VII, 14. l. 2. — 3) Caius I, 67. 77. 80. . . 92. Ulpian. V, 8. . . 10. Paul. II, 24, 1. . . 3. D. de statu hom. I, 5. l. 18. 24. Dionys. Halic. XI, 29. Cicero N. D. III, 18, 45.

conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit, eum, qui nascitur, liberum nasci, quia non debet calamitas matris ei nocere, qui in utero [d]) est. ex his et [e]) illud quaesitum est, si ancilla praegnas manumissa sit, deinde ancilla postea facta pepererit, liberum an servum pariat? et Marcellus [f]) probat, liberum nasci: sufficit enim ei, qui in ventre est, liberam matrem vel medio tempore habuisse. quod et verum est.

[4]) Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit illi 1
in servitute fuisse [5]), et postea manumissum esse. saepissime enim constitutum est, natalibus non officere manumissionem.

TITULUS QUINTUS.

[1]) DE LIBERTINIS.

[2]) Libertini sunt, qui ex iusta servitute [3]) manumissi Pr
sunt.

Manumissio autem est datio libertatis [a]). nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est, et manumissus liberatur potestate. Quae res a iure gentium originem sumpsit: utpote cum iure naturali [4]) omnes liberi nascerentur, nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita. sed postea quam [b]) iure gentium [5]) servitus invasit [c]), secutum est beneficium manumissionis [6]). et cum uno naturali [d]) nomine [7]) homines appellaremur, iure gentium tria genera hominum esse coeperunt, liberi [8]), et his contrarium servi, et tertium genus libertini [e]), qui desierant esse servi. Multis autem modis manumissio procedit: 1

---

d) *ventre.* — e) *et* def., *etiam*, *autem*, *vero*, *vero et.* — f) *Marcianus.*

a) *de manu missio id e. d. l.*, *de manu datio.* — b) *post quam.* — c) *ingenuitatem inv.*, *inv. ingen.* — d) *communi*, *nat.* def. — e) *liberti.*

4) Quintil. Inst. V, 10, 60. Paulus V, 1, 2. D. de captivis et postlim. XLIX, 15. l. 21. C. de ingenuis VII, 14. l. 1. 2. 3. — 5) Simil.: *in libertate esse.* D. de liber. causa XL, 12. l. 7. §. f. l. 10. 12 pr. — *in possessione esse* D. de acqu. poss. XLI, 2. l. 10. §. 1. — cf. Quintil. l. c. Paulus V, 1, 1. C. de patribus IV, 43. l. 2. Plin. ep. X, 71. 72.

1) Fragm. de iuris specieb. §. 4 sqq. (al. §. 5 sqq.) Caius I, 11 sqq. Ulpian. I, 5 sqq. D. de manumiss. et titt. sqq. XL, 1 sqq. C. Th. de manumiss. IV, 7. C. I. de vindicta et titt. sqq. VII, 1 sqq. — 2) D. de statu hom. I, 5. l. 6. de iust. et iure I, 1. l. 4. — 3) Cic. p. Caec. 34. Liv. XLI, 10. Cf. I. h. §. 3.; de ingenuis I, 4. §. f. — 4) I. de iure person. I, 3. §. 2. — 5) Ibid. §. 4. — 6) C. de liberali causa VII, 16. l. 19. D. de bonis libertor. XXXVIII, 2. l. 1. — 7) Seneca ep. 31, 10. — 8) i. e. *ingenui.* D. de liberali causa XL, 12. l. 40.

aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis ecclesiis, aut vindicta, aut inter amicos, aut per epistolam, aut per testamentum, aut aliam quamlibet ultimam voluntatem [f]). Sed et aliis multis modis libertas servo competere potest, qui tam ex veteribus, quam nostris constitutionibus intro-
2 ducti sunt [9]). [10]) Servi vero a dominis semper [g]) [11]) manumitti solent: adeo, ut vel in transitu manumittantur, veluti cum praetor aut proconsul aut praeses in balneum vel in theatrum eat [12]).
3 [13]) Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat. nam qui manumittebantur, modo maiorem et iustam libertatem [14]) consequebantur, et fiebant cives Romani; modo minorem, et Latini ex lege Iunia Norbana fiebant; modo inferiorem, et fiebant ex lege Aelia Sentia dediticiorum numero. Sed dediticiorum quidem pessima condicio iam ex multis temporibus in desuetudinem abiit; Latinorum vero nomen non frequentabatur [h]): ideoque nostra pietas omnia augere, et in meliorem statum reducere [i]) desiderans, in duabus constitutionibus hoc emendavit, et in pristinum statum reduxit [k]), quia et a primis urbis Romae cunabulis una atque simplex libertas competebat, id est eadem, quam habebat manumissor [15]), nisi quod scilicet libertinus sit, qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit. et dediticios quidem per constitutionem nostram expulimus, quam promulgavimus inter nostras decisiones [16]), per quas, suggerente nobis Triboniano, viro excelso, quaestore, antiqui iuris altercationes placavimus; Latinos autem Iunianos, et omnem, quae circa eos fuerat, observantiam, alia constitutione per eiusdem quaestoris suggestionem correximus, quae inter imperiales radiat sanctiones. et omnes libertos nullo, nec aetatis manumissi, nec dominii [l]) manumissoris, nec in manumissionis modo discrimine habito, sicuti antea observabatur, civitate Romana donavimus; multis additis modis, per quos possit libertas servis, cum civitate Romana, quae sola in praesenti est, praestari.

---

f) *v. manumittuntur, v. manumittitur.* — g) *saepe.* — h) *frequentatur.* — i) *deducere, perducere.* — k) *perduxit.* — l) *domini.*

9) Cic. Top. 2, 10. Sueton. de clar. rhetor. 1. in f. Quintil. decl. 340. 342. C. de lat. libert. toll. VII, 4. — 10) D. de manum. vind. XL, 2. l. 7. — 11) Paulus II, 25, 3. C. Th. de feriis II, 8. l. 1. C. I. eod. III, 12. l. 2. 8. — 12) C. de vindicta VII, 1. l. 4. — 13) C. de dedit. libert. toll., de lat. libert. toll. VII, 5. 6. Isidor. origg. IX, 4. sub fin. — 14) L. h. pr. — 15) Dionys. Halic. IV, 22. 23. — 16) Glossa Taur. Inst. 241.: *libro L. decis.*

TITULUS SEXTUS.

[1]) QUI, QUIBUS EX CAUSIS, MANUMITTERE NON POSSUNT.

Non tamen cuicumque volenti manumittere licet. nam Pr.
is, qui in fraudem creditorum manumittit, nihil agit: quia lex Aelia Sentia impedit libertatem. [2]) Licet autem do- 1
mino, qui solvendo non est, testamento servum suum cum libertate heredem instituere, ut fiat liber heresque ei solus et necessarius, si modo nemo alius ex eo testamento heres extiterit, aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is, qui scriptus est, qualibet ex causa heres non extiterit. idque eadem lege Aelia Sentia provisum est, et recte: valde enim prospiciendum erat, ut egentes homines, quibus alius heres extiturus non esset, vel servum suum necessarium heredem habeant [a]), qui satisfacturus esset creditoribus, aut, hoc eo non faciente, creditores res hereditarias servi nomine vendant, ne iniuria [3]) defunctus afficiatur. Idemque iuris est, 2
etsi sine libertate servus heres institutus est. quod nostra constitutio non solum in domino, qui solvendo non est, sed generaliter constituit, nova humanitatis ratione — ut ex ipsa scriptura institutionis etiam libertas ei competere videatur — cum non est verisimile, eum, quem heredem sibi elegit, si praetermiserit libertatis dationem, servum remanere voluisse, et neminem sibi heredem fore [4]). In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore, quo manumittit, solvendo non est, vel qui, datis libertatibus, desiturus est solvendo esse. praevaluisse tamen videtur, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuit, non impediri libertatem, quamvis bona eius creditoribus non sufficiant: saepe enim de facultatibus suis amplius, quam in his est, sperant homines. itaque tunc intellegimus impediri libertatem, cum utroque modo fraudantur creditores, id est, et consilio manumittentis, et ipsa re, eo quod bona non suffectura sunt creditoribus [5]).

Eadem lege Aelia Sentia domino minori viginti annis 4
non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta [b]),

---

a) *haberent.* — b) *qu. s. dicta, vind. q. s.*

1) Fragm. de iuris specieb. §. 13. 16. (15. 18.) Cai. I, 19. 20. 21. 36...41. 47. Ulpian. I, 13. 14. 15. D. de manumissis vindicta XL, 2. passim; qui et a quibus manumissi XL, 9. (h). C. de vindicta VII, 1.; qui manumitt. non possunt VII, 11. (h). — 2) D. de hered. instit. XXVIII, 5. l. 42. 43. 55. 57. 60. 88. — 3) Cic. p. Quint. 15. Tertull. Apolog. 4. D. quae in fraud. creditor. XLII, 8. l. 28. — 4) C. de necessariis servis VI, 27 l. 5. — 5) D. h. l. 10. 18. 23.

apud consilium, iusta causa[6]) manumissionis adprobata
5 fuerit[c]). Iustae autem manumissionis causae sunt: ve-
luti si quis patrem, aut matrem, aut filium filiamve, aut
fratrem sororemve naturales, aut paedagogum, aut nutri-
cem educatoremve, aut alumnum alumnamve, aut colla-
ctaneum manumittat, aut servum, procuratoris habendi
gratia, aut ancillam, matrimonii causa, dum tamen intra
sex menses uxor ducatur, nisi iusta causa impediat, et
qui manumittitur procuratoris habendi gratia ne minor
6 septem et decem[d]) annis manumittatur[7]). Semel au-
tem causa adprobata, sive vera sive falsa sit, non retra-
ctatur[8]).
7 Cum ergo certus modus manumittendi minoribus viginti
annis dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus sit,
eveniebat, ut, qui quatuordecim annos aetatis expleverit,
licet testamentum facere possit, et in eo heredem sibi in-
stituere legataque relinquere possit, tamen, si adhuc mi-
nor sit annis viginti, libertatem servo dare non poterat[e]).
[9])quod non erat ferendum, si is[f]), cui totorum bonorum
in testamento dispositio data erat, uni servo libertatem
dare non permittebatur, quare non[g]) similiter ei, quemad-
modum alias res, ita et servos suos in ultima voluntate
disponere, quemadmodum voluerit, permittimus, ut et li-
bertatem eis possit praestare? sed cum libertas inaestima-
bilis[10]) est, et propter hoc ante vicensimum aetatis annum
antiquitas libertatem servo dare prohibebat: ideo nos me-
diam quodammodo viam eligentes, non aliter minori vi-
ginti annis libertatem in testamento dare servo suo conce-
dimus, nisi septimum et decimum annum impleverit, et
octavum decimum tetigerit. cum enim antiquitas huiusmodi
aetati et pro aliis postulare concessit, cur non etiam sui
iudicii stabilitas ita eos adiuvare credatur, ut et ad liber-
tates dandas servis suis possint provenire[h]).

---

c) *f. manumissi, f. vel man., f. manumissio; fuerint.* — d) XVIII. — e) *posset.* — f) *si enim is, num.* — g) *qu. nos non, qu. nos.* — h) *pervenire.*

6) Donatus ad Ter. Adelph. V, 9, 4. — 7) D. XL, 2. l. 11... 13. — 8) D. XL, 2. l. 9. §. 1. C. de vindicta VII, 1. l. 1.; si adversus libert. II, 31. l. 2. 3. — 9) Novum ius hoc ipso loco introductum. — 10) Euripides Stobaei serm. XLVII. Terent. Andr. I, 1, 12. D. de reg. iur. L, 17. l. 106. 176. §. 1.; de his, qui effud. IX, 3. l. 1. in f.

TITULUS SEPTIMUS.

[1]) DE LEGE FURIA [a]) CANINIA SUBLATA [b]).

Lege Furia [a]) Caninia certus modus constitutus erat in servis testamento manumittendis. quam, quasi libertatibus [c]) impedientem et quodammodo invidam, tollendam esse censuimus, cum satis fuerat inhumanum, vivos quidem licentiam habere, totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertati [d]), morientibus autem huiusmodi licentiam adimere [2]).

TITULUS OCTAVUS.

[1]) DE HIS, QUI SUI, VEL ALIENI IURIS [2]) SUNT.

Sequitur de iure personarum [3]) alia divisio. nam quae- Pr
dam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae sunt; rursus earum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate parentum, aliae in potestate dominorum sunt. videamus itaque de his, quae alieno iuri subiectae sunt: nam si cognoverimus, quae istae personae sunt, simul intellegemus, quae sui iuris sunt.

Ac prius dispiciamus de his, quae in potestate dominorum sunt.

In potestate itaque dominorum sunt servi. quae quidem 1
potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus, dominis in servos vitae necisque potestatem [4]) esse [a]). et quodcumque per servum ac-
quiritur [b]), id domino acquiritur [5]). Sed hoc tempore 2
nullis hominibus, qui sub imperio nostro sunt, licet, sine causa legibus cognita, et [c]) supra modum in servos suos saevire. Nam ex constitutione divi Pii [d]) Antonini, qui sine causa servum suum occiderit, non minus puniri iube-

a) *Fusia.* — b) *tollenda.* — c) *libertates.* — d) *libertatem.*
a) *fuisse.* — b) *acquiri.* — c) *et* def. — d) *Pii* def.

1) Cai. I, 42...46.; II, 228. Ulpian. I, 24. 25. Paul. sent. IV, 14. C. de l. Fur. Can. toll. VII, 3. Sueton. Octav. 40. Vopiscus Tacito 10. sub finem. — 2) Quintil. decl. 308. (ed. Obrecht.) C. de legatis VI. 37. l. 26.

1) Cai. I, 48...53. Collat. legg. Mos. et Rom. tit. 3. D. de his qui sui I, 6. l. 1. 2. — 2) Liv. XXXVIII 9. Seneca benef. III, 20. Plaut. Pers. IV, 3, 3.; Menaechm. V, 7, 55. — 3) sensu latiore, pro hominibus, ut D. de reg. iur. L, 17. l. 22.; de verb. sign. L, 16. l. 215. — 4) Dio Chrysost. or. 14. ed. Reiske. Senec. clem. I, 18. Id. benef. III, 23. — 5) I. per quas pers. II, 9. §. 3. Alibi aliter. Plut. Lycurg. 24. — Tacit. Germ. 25. Moses III, 25, 49.

tur, quam qui servum alienum occiderit. Sed et maior asperitas dominorum eiusdem principis constitutione coërcetur. nam consultus a quibusdam praesidibus provinciarum de his servis, qui ad aedem sacram, vel ad statuas principum confugiunt, praecepit, ut, si intolerabilis videatur dominorum saevitia, cogantur servos bonis condicionibus vendere, ut pretium dominis daretur. et recte: expedit enim reipublicae, ne quis rem suam male utatur. cuius rescripti, ad Aelium Marcianum emissi, verba haec sunt: *Dominorum quidem potestatem in suos servos illibatam esse oportet, nec cuiquam hominum ius suum detrahi. sed dominorum interest, ne auxilium contra saevitiam, vel famem, vel intolerabilem iniuriam denegetur his, qui iuste deprecantur. ideoque cognosce de querelis eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerunt; et, si vel durius habitos, quam aequum est, vel infami iniuria affectos cognoveris, veniri iube, ita ut in potestatem domini non revertantur. qui Sabinus, si meae constitutioni fraudem fecerit, sciet, me admissum severius executurum* [6]).

TITULUS NONUS.

[1]) DE PATRIA POTESTATE.

Pr. In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis
1 nuptiis procreaverimus [2]). [3]) Nuptiae autem sive matri-
monium [4]) est viri et mulieris coniunctio, individuam con-
2 suetudinem vitae [5]) continens. Ius autem potestatis, quod
in liberos habemus, proprium est civium Romanorum [6]):
nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant
potestatem, qualem nos habemus.
3 Qui igitur ex te et uxore tua nascitur, in tua potestate

---

6) Cic. divin. I, 26. Plut. Coriol. 24. 25. Dionys. Halic. VII, 73. XX, 1...3. — Seneca de ira III, 40. Id. benefic. III, 22. Tacit. Annal. VI, 11. Suet. Claud. 25. Spartian. Hadr. 18. Inscr. Pompeiana ap. Arditium la legge Petronia. Napoli 1817. D. de quaest. XLVIII, 18. l. 8.; ad l. Cornel. de sicar. XLVIII, 8. l. 6. 11. §. 2.; de off. praef. urbi I, 12. l. 1. §. 1. 5. 8. — Plutarch. περὶ δεισιδαιμονίας 4. Tacit. Annal. III, 60.

1) Cai. I, 55 sqq. Ulpian. V, 1. D. de his, qui sui I, 6. l. 3 sq. C. de patria potest. VIII, 47. — 2) Augustin. ep. 199. — 3) D. de ritu nupt. XXIII, 2. l. 1.; de iustitia et iure I, 1. l. 1. § 3. — 4) Coniunctio frequens, an ad significandum matrimonium iuris civilis et iuris gentium? — 5) Cic. off. I, 17. Liv. I, 9, 14. Tacit. hist. III, 34. Plutarch. praecc. coniugg. passim. Tertull. ad uxor. II, 3. D. rerum amot. XXV, 2. l. 1.; ad SC. Silan. XXIX, 5. l. 1. §. 15. C. de crim. expil. hered. IX, 32. l. 4. — 6) Dionys. Halic. II, 26. 27. Sextus Empir. Pyrrhon. III, 24. (211.) Philo περὶ ἀρετῶν T. II. p. 550. Mang.

est. item qui ex filio tuo et uxore eius nascitur, id est nepos tuus et neptis, aeque in tua sunt potestate, et pronepos et proneptis, et deinceps ceteri. Qui tamen ex filia tua nascitur, in tua potestate non est, sed in patris eius [7]).

TITULUS DECIMUS

[1]) DE NUPTIIS [a]).

Iustas [2]) autem nuptias inter se cives Romani contrahunt, qui secundum praecepta legum coëunt, masculi quidem puberes, feminae autem viripotentes, sive patresfamilias sint, sive filiifamilias, dum tamen filiifamilias et consensum habeant parentum, quorum in potestate sunt. nam hoc fieri debere, et civilis et naturalis ratio suadet in tantum, ut iussum parentis praecedere [3]) debeat. unde quaesitum est, an furiosi filia nubere, aut furiosi filius uxorem ducere possit? cumque super filio variabatur, nostra processit decisio, qua permissum est, ad exemplum filiae furiosi filium quoque posse, et sine patris interventu [b]), matrimonium sibi copulare secundum datum ex constitutione modum [4]). Pr

[5]) Ergo non omnes nobis uxores ducere licet. nam quarundam nuptiis abstinendum est. 1

Inter eas enim personas, quae parentum liberorumve locum inter se obtinent, nuptiae contrahi non possunt, veluti inter patrem et filiam, vel avum et neptem, vel matrem et filium, vel aviam et nepotem, et usque ad infinitum. et si tales personae inter se coierint, nefarias atque incestas [6]) nuptias contraxisse dicuntur. [7]) Et haec adeo ita sunt, ut, quamvis per adoptionem parentum liberorumve loco sibi esse coeperint, non possint [c]) inter se matrimonio iungi in tantum, ut etiam dissoluta adoptione idem iuris

---

a) *de iustis nuptiis.* — b) *interitu.* — c) *possunt.*

7) I. de legit. agnat. tut. I, 15. §. 1.; de grad. cogn. III, 6. §. 11. D. de verb. sign. L, 16. l. 196. §. 1.; de agnosc. lib. XXV, 3. l. pen.

1) Cai. I, 56...65. Ulpian. V, 2...7. Paul. II, 19. Collatio legg. Mos. et Rom. VI. D. de ritu nupt. XXIII, 2. C. Th. de nuptiis III, 7. (coll. III, 10. 11. 12.) C. I. de nuptiis V, 4. (coll. V, 5. 8.) Nov. 19. 22. 74. 78. 89. — 2) D. de statu hom. I, 5. l. 24.; ad l. Iul. de adult. XLVIII, 5. l. 13. § 1. — 3) D. de acq. her. XXIX, 2. l. 25. §. 4.; ad SC. Trebell. XXXVI, 1. l. 65. pr. — D. h. l. 3. 9. pr.; l. 2. 34. pr.; de iure dot. XXIII, 3. l. 68. C. h. l. 12. — D. de lib. exhib. XLIII, 30. l. 1. §. 5.; ad l. Iul. de adult. XLVIII, 5. l. 13. §. 6. — 4) D. h. l. 9. pr.; de pactis dotal. XXIII, 4. l. 8. C. h. l. 25. — 5) D. h. l. 53. 55. pr. — 6) Incestum iuris gentium cogitavit: mitiora enim sunt §. 2. sqq. — 7) Num mutata per C. de adopt. VIII, 48. l. 10.?

maneat: itaque eam, quae tibi per adoptionem filia aut neptis esse coeperit, non poteris uxorem ducere, quamvis eam emancipaveris [8]).

2 [9])Inter eas quoque personas, quae ex transverso gradu cognationis iunguntur, est quaedam similis observatio, sed non tanta. Sane enim inter fratrem et sororem nuptiae prohibitae sunt, sive ab eodem patre eademque matre nati fuerint, sive ex alterutro eorum [10]). sed si qua per adoptionem soror tibi esse coeperit: quamdiu quidem constat adoptio, sane inter te et eam nuptiae consistere non possunt; cum vero per emancipationem adoptio dissoluta sit, poteris eam uxorem ducere; sed et si tu emancipatus fueris, nihil est impedimento nuptiis. et ideo constat: si quis generum adoptare velit, debere eum ante filiam suam emancipare; et si quis velit nurum adoptare, debere eum ante
3 filium emancipare [11]). [12])Fratris vel sororis filiam uxorem ducere non licet. sed nec neptem fratris vel sororis ducere quis potest [13]), quamvis quarto gradu sint: cuius [d]) enim filiam uxorem ducere non licet, eius neque neptem permittitur. eius vero mulieris, quam pater tuus adoptavit, filiam non videris impediri uxorem ducere, quia neque naturali
4 neque civili iure tibi coniungitur. duorum autem fratrum vel
5 sororum liberi, vel fratris et sororis, iungi possunt [e]) [14]). item amitam, licet adoptivam, uxorem ducere non licet, item materteram: quia parentum loco habentur. qua ratione verum est, magnam quoque amitam et materteram magnam pro-
6 hiberi uxorem ducere [15]). [16])Affinitatis quoque veneratione quarundam nuptiis abstinere necesse est. Ut ecce privignam aut nurum uxorem ducere non licet, quia utraeque filiae loco [17]) sunt. quod scilicet ita accipi debeat, si fuit [18]) nurus aut privigna: nam si adhuc nurus est, id est, si adhuc nupta est filio tuo, alia ratione uxorem eam

---

d) *cum.* — e) *non p.*

8) Contra regulam iuris. D. de adoption. I, 7. l. 13. 14., sc. propter pudorem naturalem. D. h. l. 14. §. 2. — 9) D. h. l. 17. pr. §. 1. — 10) Cornel. Nep. Cimone 1. Philo de praeceptis decalogi ad capp. 6. 7. (Opp. ed. Paris. 1640. p. 779.) — 11) D. h. l. 12. pr. 67. §. 3. C. de interd. matr. V, 6. l. 3. — 12) D. h. l. 17. §. 2. Tacit. Annal. XII, 5...7. Suet. Claud. 26. Cass. Dio LXVIII, 2. Zonaras ed. Paris. p. 583.; C. Th. de incestis nuptiis III, 12. l. 1. 3. C. I. eod. V, 5. l. 5.; si nuptiae ex rescripto V, 8. l. 2. — 13) D. h. l. 39. pr. — 14) Tacit. Ann. XII, 6. Plutarch. qu. Rom. 6. C. Th. si nuptiae III, 10.; de incestis nuptiis III, 12. l. 3. C. I. h. l. 19. Basil. T. IV. p. 284. Cai. Visig. I, 4, 6. — 15) D. h. l. 55. §. 1. — 16) D. h. l. 14. pr. §. 1. 4. l. 15. 40. C. h. l. 2. 17. — Cic. p. Cluentio 5. Virgil. Aen. X, 389. — 17) Plinius H. N. VII, 13 (11). I. h. §. 7. D. de gradibus XXXVIII, 10. l. 4. §. 7.; soluto matrim. XXIV, 3. l. 16. — 18) Fragm. Vat. §. 303

ducere non possis, quia eadem duobus nupta esse non
potest; item si adhuc privigna tua est, id est, si mater
eius tibi nupta est, ideo eam uxorem ducere non poteris,
quia duas uxores eodem tempore habere non licet. Socrum 7
quoque et novercam prohibitum est uxorem ducere, quia
matris loco sunt. quod et ipsum dissoluta demum affinitate
procedit: alioqui, si adhuc noverca est, id est, si adhuc
patri tuo nupta est, communi iure impeditur tibi nubere,
quia eadem duobus nupta esse non potest; item si adhuc
socrus est, id est, si adhuc filia eius tibi nupta est, ideo
impediuntur nuptiae, quia duas uxores habere non possis.
Mariti tamen filius ex alia uxore et uxoris filia ex alio marito, 8
vel contra, matrimonium recte contrahunt, licet habeant fratrem sororemve ex matrimonio postea contracto natos [19]).
[20]) Si uxor tua post divortium ex alio filiam procreaverit, 9
haec non est quidem privigna [21]): sed Iulianus huiusmodi
nuptiis abstinere debere ait; nam nec sponsam filii nurum
esse, nec patris sponsam novercam esse, rectius tamen et
iure facturos eos, qui huiusmodi nuptiis se abstinuerint [22]).
Illud certum est, serviles quoque cognationes impedimento 10
esse nuptiis, si forte pater et filia, aut frater et soror
manumissi fuerint [23]). Sunt et aliae personae, quae pro- 11
pter diversas rationes nuptias contrahere prohibentur, quas
in libris digestorum seu pandectarum ex veteri iure collectorum f) enumerari permisimus.

[24]) Si adversus ea, quae diximus, aliqui coierint, nec 12
vir, nec uxor, nec nuptiae, nec matrimonium, nec dos [25]) intellegitur. Itaque ii, qui ex eo coitu nascuntur, in potestate patris non sunt: sed tales sunt, quantum ad patriam potestatem pertinet [26]), quales sunt ii, quos mater vulgo concepit. nam nec hi patrem habere intelleguntur, cum his etiam g) incertus est [27]): unde solent filii spurii appellari, vel a Graeca voce, quasi σποράδην h) [28]) con-

---

f) *collectarum.* — g) *is etiam, h. e. pater, h. e. coitus.* — h) *νόθος, παρὰ τὴν σποράν.*

19) D. h. l. 34. §. 2. — 20) D. h. l. 12. pr... §. 3. — 21) Festus h. v. — 22) Fragm. Vatic. §. 302. D. h. l. 14. §. f.; de gradibus XXXVIII, 10. l. 8. — 23) D. h. l. 8. 14. §. 2. 3. l. 54. — Cf. D. de gradibus XXXVIII, 10. l. 10. §. 5. — 24) Lex Iulia et Papia Poppaea? Cf. Heinecc. ad eam c. 6. §. 1. — 25) D. de gradibus XXXVIII, 10. l. 4. §. 8.; unde vir et uxor XXXVIII, 11. pr. h. l. 52. 58. C. Th. de incestis nuptiis III, 12. l. 3. C. I. eod. V, 5. l. 6. h. l. 8. — 26) In aliis differunt. Cal. I, 29. D. de in ius voc. II, 4. l. 6.; de liberali causa XL, 12. l. 3. pr. — 27) I. de success. cogn. III, 5. §. 4. D. de statu hom. I, 5. l. 25.; de captivis XLIX, 15. l. 25. C. sol. matr. V, 18. l. 3.; de natur. lib. V, 27. l. 1. — 28) I. e. *sparsim.*

cepti, vel quasi[i]) sine patre filii[29]). [30]) Sequitur ergo, ut, et dissoluto tali coitu, nec dotis[k]) exactioni locus sit. Qui autem prohibitas nuptias coëunt, et alias poenas patiuntur, quae sacris constitutionibus[31]) continentur.

13 [32]) Aliquando autem evenit, ut liberi, qui[l]) statim ut nati sunt in potestate parentum non fiant, postea autem[m]) redigantur in potestatem. Qualis est is, qui, dum naturalis fuerat, postea curiae datus, potestati patris subiicitur. nec non is, qui, a muliere libera[33]) procreatus, cuius matrimonium minime legibus interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra constitutione, dotalibus instrumentis compositis, in potestate patris efficitur: quod, et alii ex eodem matrimonio si fuerint procreati, similiter nostra constitutio praebuit[n])[34]).

TITULUS UNDECIMUS.

[1]) DE ADOPTIONIBUS.

Pr. [2]) Non solum tamen naturales liberi, secundum ea, quae diximus, in potestate nostra sunt, verum etiam hi, quos adoptamus.

1 Adoptio autem duobus modis fit, aut principali rescripto[3]), aut imperio magistratus. Imperatoris auctoritate adoptare quis potest eos easve[4]), qui quaeve sui iuris sunt. quae species adoptionis dicitur arrogatio. Imperio magistratus adoptare licet eos easve, qui quaeve in potestate parentum sunt, sive primum gradum liberorum obtineant, qualis est filius, filia, sive inferiorem, qualis est nepos,

---

i) *ἄπατρος qu.*, *ἀπάτορες qu.*, *S. P. qu.* — k) *nec* def.; *n. d. nec donationis.* — l) def. *qui.* — m) def. *autem.* — n) *quod et aliis liberis, qui ex eodem matrimonio fuerint procreati, similiter nostra constitutio praebuit*, et multae aliae lectiones: veluti (loco *aliis*), *alii*; (l. *qui*), *si*; (l. *f. pr.*), *postea f. p.*, *procreatis*; (l. *praebuit*), *prohibuit.*

29) Plutarch. qu. Rom. 103. Isidor. origg. IX, 5. D. I, 5. l. 23. cit. — 30) Ulpian. XVII, 4. D. h. l. 38. §. 1. l. 52.; de condict. s. causa XII, 7. l. f. C. de incestis V, 5. l. 4. Nov. 12. c. 1. — 31) C. Th. de incestis III, 12. l. 1. 3. C. I. eod. V, 5. l. 6. — 32) Cai. I. 65. sqq. 29. 32. I. de hered., quae ab intest. III, 1. §. 2. Nov. Theod. XI, 1. C. I. de natural. lib. V, 27. l. 3. . 5. 9. . 11. Nov. Iust. 89. c. 2. 8. — 33) I. e. ingenua. C. t. c. l. 5., coll. Nov. 18. c. 11. — 34) Sc. liberis ante procreatis.

1) Cic. p. domo 13. 14. 29. Gell. V, 19. Cai. I, 97. . . 106. Ulpian. VIII. D. de adopt. I, 7. C. eod. VIII, 48. — 2) D. h. l. 2. — 3) Pedetentim in locum auctoritatis populi substituto. Cai. Gell. ll. citt. D. h. l. 21. 38. 39. Vopisc. Aurel. 14. C. h. l. 2. 6. 8. — 4) Tribonianismus. Cf. Cai. I, 101 Ulpian. VIII, 5.

neptis, pronepos, proneptis. [5]) Sed hodie ex nostra con- 2
stitutione, cum filiusfamilias a patre naturali extraneae
personae in adoptionem datur, iura potestatis [a]) naturalis
patris minime dissolvuntur, nec quicquam ad patrem ado-
ptivum transit, nec in potestate eius est, licet ab intestato
iura successionis ei a nobis tributa sunt. si vero pater na-
turalis non extraneo, sed avo filii sui materno, vel, si ipse
pater naturalis fuerit emancipatus, etiam avo paterno, vel
proavo simili modo paterno vel materno, filium suum de-
derit in adoptionem: in hoc casu, quia in unam personam
concurrunt et naturalia et adoptionis iura, manet stabile
ius patris adoptivi, et naturali vinculo copulatum, et legi-
timo adoptionis modo [b]) constrictum [c]), ut et in familia et
potestate huiusmodi patris adoptivi sit [6]). [7]) Cum autem 3
impubes per principale rescriptum arrogatur: causa cognita
arrogatio permittitur, et exquiritur causa arrogationis, an
honesta sit, expediatque pupillo, et cum quibusdam condi-
cionibus arrogatio fit, id est, ut caveat arrogator personae
publicae, hoc est tabulario [d]) [8]), *si intra pubertatem pupil-
lus decesserit, restituturum se bona illis, qui, si adoptio facta
non esset, ad successionem eius venturi essent.* item non
alias emancipare eos potest arrogator, nisi, causa cognita,
digni emancipatione fuerint, et tunc sua bona eis reddat [9]).
sed etsi decedens pater eum exheredaverit, vel vivus sine
iusta causa eum emancipaverit, iubetur quartam partem ei
suorum bonorum relinquere, videlicet praeter bona, quae
ad patrem adoptivum transtulit, et quorum commodum ei
acquisivit postea [10]). [11]) Minorem natu non posse maio- 4
rem adoptare, placet: adoptio enim naturam imitatur [12]),
et pro monstro est, ut maior sit filius, quam pater. debet
itaque is, qui sibi per arrogationem vel adoptionem filium
facit, plena pubertate [13]), id est decem et octo annis, prae-
cedere. Licet autem et in locum nepotis vel pronepotis, 5
vel in locum neptis vel proneptis, vel deinceps, adoptare,

---

a) *potest.* def. — b) *nodo.* — c) *contractum, constructum, constitutum.* — d) Def. *h. e. t.*

5) C. h. l. 10. — Terent. Adelph. I, 2, 34. sqq. Quintil. decl. 346. — 6) Cf. D. de bon. poss. c. tab. XXXVII, 4. l. 3. §. 7. 8. l. 21. §. 1. — 7) D. h. l. 17. §. 1...4. l. 18. 19. 20.; de inoff. test. V, 2. l. 8. §. 15. C. h. l. 2. — 8) C. de episcopis et cler. I, 3. l. 32. — 9) D. si quid in fraudem patr. XXXVIII, 5. l. 13.; h. l. 22. 32. 33. C. h. l. 10. pr. — 10) Plin. epp. VIII, 18. — 11) D. h. l. 15. §. 3. l. 16. 40. §. 1. — 12) Calpurnius Flaccus decl. 30. Cai. Visig. I, 5. pr. Theophili et Accursii definitiones adoptionis ad I. h. pr. — 13) D. de alim. leg. XXXIV, 1. l. 14. §. 1. Paulus III, 4. A, 2. — Iul. Pollux VIII, 9. (105.)

6 quamvis filium quis non habeat[14]. Et tam filium alienum
quis in locum nepotis potest adoptare, quam nepotem[15]
7 in locum filii. Sed si quis nepotis loco adoptet, vel quasi
ex eo filio, quem habet iam adoptatum, vel quasi ex illo,
quem naturalem in sua potestate habet: in eo casu et filius
consentire debet, ne ei invito suus heres agnascatur. sed
ex contrario, si avus ex filio nepotem dat in adoptionem,
8 non est necesse, filium consentire[16]. In plurimis autem
causis assimilatur is, qui adoptatus vel arrogatus est, ei,
qui ex legitimo matrimonio natus est. et ideo, si quis per
imperatorem, sive apud praetorem, vel apud praesidem
provinciae non extraneum adoptaverit, potest eundem alii
9 in adoptionem dare[17]. [18]Sed et illud utriusque adoptionis
commune est, quod et hi, qui generare non possunt,
qualesunt spadones, adoptare possunt; castrati
10 autem non possunt[19]. [20]Feminae quoque adoptare non
possunt, quia nec naturales liberos in potestate sua habent[21]:
sed ex indulgentia principis ad solatium libe-
11 rorum amissorum[22] adoptare possunt. Illud proprium
est illius adoptionis, quae per sacrum oraculum fit: quod
is, qui liberos in potestate habet, si se arrogandum dederit,
non solum ipse potestati arrogatoris subiicitur, sed
etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate, tamquam nepotes.
sic enim et divus Augustus non ante Tiberium adoptavit,
quam is Germanicum adoptavit: ut protinus adoptione
facta, incipiat Germanicus Augusti nepos esse[23].

12 Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas, *servi si a domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari.* unde et nos eruditi in nostra constitutione etiam eum servum, quem dominus actis intervenientibus filium suum nominaverit, liberum esse constituimus, licet hoc ad ius filii accipiendum ei non sufficit[24].

---

c) *Servos, si.*

14) D. h. l. 37. pr. l. 43. — 15) Sc. *alienum*. Cf. Theoph. — 16) D. h. l. 6. 10. 11. — D. de ritu nupt. XXIII, 2. l. 16. §. 1. — 17) Tac. Annal. XV, 19. — 18) D. h. l. 2. §. 1. l. 40. §. 2. — D. de iure dot. XXIII, 3. l. 39. §. 1.; de manumissis vind. XL, 2. l. 14. §. 1.; de liberis et post. XXVIII, 2. l. 6. pr. §. 1. l. 9. pr. — 19) Additamentum Triboniani. — 20) D. de inoff. test. V, 2. l. 29. §. 3. C. h. l. 5. — Sueton. Galba 4. Lactant. de mort. persecut. c. 50, 2. — Isaeus (orat. gr. ed. Reiske T. VII. p. 177.) — 21) I. de heredum qualit. II, 19. §. 3. — 22) I. de SC. Tertull. III, 3. §. 1. D. de iure dot. XXIII, 3. l. 6. — 23) D. h. l. 2. §. 2. l. 15. pr. l. 40. pr. — Sueton. Tiber. 15. — 24) Gellius XIII, 19. D. h. l. f. C. de lat. libert. VII, 6. §. 10. — D. de pactis II, 14. l. 27. §. 9.; de acceptilat. XLVI, 4. l. 8.

TITULUS DUODECIMUS.

[1]) QUIBUS MODIS IUS POTESTATIS [a]) SOLVITUR.

Videamus nunc, quibus modis hi, qui alieno iuri sub- Pr.
iecti sunt, eo iure liberantur [b]).

Et quidem servi quemadmodum potestate liberantur, ex
his intellegere possumus, quae de servis manumittendis su-
perius [2]) exposuimus.

Hi vero, qui in potestate parentis sunt, mortuo eo sui
iuris fiunt. Sed hoc distinctionem recipit. Nam mortuo
patre sane omnimodo filii filiaeve sui iuris efficiuntur. mor-
tuo vero avo, non omnimodo nepotes neptesque sui iuris
fiunt, sed ita, si post mortem avi in potestatem patris sui
recasuri non sunt: itaque si moriente avo pater eorum et
vivit, et in potestate patris sui est, tunc post obitum avi
in potestate patris sui fiunt; si vero is, quo tempore avus
moritur, aut iam mortuus est, aut exiit de potestate pa-
tris, tunc hi, quia [e]) in potestatem eius cadere non pos-
sunt, sui iuris fiunt [3]). Cum autem is, qui ob aliquod 1
maleficium in insulam deportatur, civitatem amittit: sequi-
tur, ut, qui eo [d]) modo ex numero civium Romanorum
tollitur, perinde [c]) acsi mortuo eo, desinant liberi in pote-
state eius esse. pari ratione et si is, qui in potestate pa-
rentis sit, in insulam deportatus fuerit, desinit in potestate
parentis esse. Sed si ex indulgentia principali restituti
fuerint, per omnia [f]) pristinum statum recipiunt [4]). Rele- 2
gati autem patres in insulam, in potestate sua liberos re-
tinent. et ex contrario liberi relegati in potestate parentum
remanent [5]). Poenae servus effectus filios in potestate ha- 3
bere desinit. Servi autem poenae efficiuntur, qui in me-
tallum damnantur, et qui bestiis subiiciuntur [6]). [7]) Filius- 4
familias si militaverit, vel si senator, vel consul [8]) fuerit
factus, manet in patris potestate. militia enim, vel consu-
laria [g]) dignitas de patris potestate filium non liberat. Sed

---

a) *patriae p.* — b) *liberentur.* — c) *qui.* — d) *quia .., eo qui .* — e) *est, habeatur.* — f) *f. p. o.,* — g) *consularis.*

1) Cai. I, 124. . 137. Ulpian. X. Paul. sent. II, 25. D. de adoption. I. 7. C. de emancip. VIII, 49.; de postlim. rev. VIII, 51. — 2) I. de libert. I, 5. §. 1. — 3) D. de his, qui sui I, 6. l. 5. — 4) Tac. hist. II, 92. Paul. sent. IV, 8, 24. D. de sent. passis XLVIII, 23. C. eod. IX, 51, praesertim. l. fin. — 5) D. de interdictis XLVIII, 22. l. 4. — 6) Plin. ep. X, 40. 41. I. de cap. minut. I, 16. §. 1. D. de poenis XLVIII, 19. l. 8. §. 8. 11. 12. l. 12. 17. pr. 29. — 7) Dionys. Halic. II, 26. — 8) D. de adopt. I, 7. l. 3.; ad SC. Maced. XIV, 6. l. 1. §. f.

ex constitutione nostra [9]) summa patriciatus dignitas, illico ab imperialibus codicillis praestitis, a patria potestate liberat. quis enim patiatur, patrem quidem posse per emancipationis modum suae potestatis nexibus filium relaxare, imperatoriam autem celsitudinem non valere eum, quem sibi patrem elegit, ab aliena eximere potestate [10])? [11]) Si
5 ab hostibus captus fuerit parens, quamvis servus hostium fiat, tamen pendet ius liberorum, propter ius postliminii: quia hi, qui ab hostibus capti sunt, si reversi fuerint, omnia pristina iura [12]) recipiunt. idcirco reversus et liberos habebit in potestate, [13]) quia postliminium fingit eum, qui captus est, semper in civitate fuisse. si vero ibi decesserit, exinde, ex quo captus est pater, filius sui iuris fuisse videtur. Ipse quoque filius nepósve si ab hostibus captus fuerit, similiter dicimus propter ius postliminii, ius quoque potestatis parentis in suspenso esse. Dictum est autem postliminium a *limine* et *post*, ut [h]) eum, qui ab hostibus captus in fines nostros postea pervenit, postliminio reversum recte dicimus [i]). nam limina sicut in domibus finem quendam faciunt, sic et imperii finem limen esse veteres voluerunt. (hinc et limes dictus est, quasi finis quidam et terminus [14]).) Ab eo postliminium dictum, quia eodem limine revertebatur, quo amissus erat. Sed et qui victis hostibus recuperatur, postliminio rediisse existimatur [15]).

6 Praeterea emancipatione quoque desinunt liberi in potestate parentum esse. Sed ea emancipatio antea quidem vel per antiquam legis [16]) observationem procedebat, quae per imaginarias venditiones [17]) et intercedentes manumissiones [18]) celebrabatur, vel ex imperiali rescripto [19]). Nostra autem providentia et hoc in melius per constitutionem [20]) reformavit, ut, fictione pristina explosa, recta via apud competentes iudices vel magistratus parentes intrent, et filios suos vel filias, vel nepotes vel neptes, ac deinceps, sua manu dimitterent. et tunc ex edicto praetoris [21]) in huius filii vel filiae, nepotis vel neptis bonis, qui vel quae a parente manumissus vel manumissa fuerit, eadem

---

h) *et*, *proinde ut*, *inde et*, *unde*, *num.* — i) *dicamus*, *dicemus.*

9) C. de consul. XII, 3. l. f. — 10) Zosimus II, 41. Cassiodor. Var. VI, 2. — 11) Cic. top. 8.; de orat. I, 40.; p. Balbo 12. Seneca controv. III, 19. Festus v. *postlim.* D. de captiv. XLIX, 15. C. de postliminio VIII, 51. — 12) D. eod. l. 12. praesertim §. 2. 6. — 13) D. eod. l. 12. §. 1. — 14) Siculus Flaccus et Hyginus (ed. Goes. p. 15. 151.) — 15) D. eod. l. 26. — 16) XII tabul., coll. Ulp. X, 1. — 17) Cai. I, 113. 119. — 18) Lactant. div. inst. IV, 3, 17. C. h. l. f. Nov. 81. pr. — 19) C. h. l. pen. — 20) C. h. l. fin. — 21) D. si a parente XXXVII, 12. I. de bon. poss. III. 9 (10). §. 4.

iura praestantur parenti, quae tribuuntur patrono in bonis
liberti; et praeterea si impubes sit filius vel filia, vel ce-
teri, ipse parens ex manumissione tutelam eius nancisci-
tur [22]. [23] Admonendi autem sumus, liberum esse ar- 7
bitrium ei, qui filium et ex eo nepotem vel neptem in
potestate habebit, filium quidem de potestate dimittere,
nepotem vero vel neptem retinere [24]; et ex diverso filium
quidem in potestate retinere, nepotem vero vel neptem
manumittere [25] (eadem et de pronepote vel pronepte dicta
esse intellegantur), vel omnes sui iuris efficere [k]. [26] Sed 8
et, si pater filium, quem in potestate habet, avo vel proavo
naturali, secundum nostras constitutiones [27] super his ha-
bitas, in adoptionem dederit, id est, si hoc ipsum actis
intervenientibus [28] apud competentem iudicem [29] manife-
staverit, praesente [30] eo, qui adoptatur, et non contradi-
cente [31], nec non eo, qui adoptat, solvitur quidem ius
potestatis patris naturalis, transit autem in huiusmodi pa-
rentem adoptivum, in cuius persona et adoptionem plenis-
simam esse antea diximus. Illud autem scire oportet, quod, 9
si nurus tua ex filio tuo conceperit, et filium postea eman-
cipaveris, vel in adoptionem dederis, praegnante nuru tua,
nihilominus quod ex ea nascitur, in potestate tua nascitur;
quod, si post emancipationem, vel adoptionem fuerit con-
ceptus, patris sui emancipati, vel avi adoptivi potestati
subiicitur [32]; et quod neque naturales liberi, neque ado- 10
ptivi ullo paene modo possunt cogere parentem, de pote-
state sua eos dimittere [33].

TITULUS DECIMUS TERTIUS.

[1] DE TUTELIS.

[2] Transeamus nunc ad aliam divisionem personarum. Pr.
nam ex his personis, quae in potestate non sunt, quaedam
vel in tutela sunt, vel in curatione, quaedam neutro iure

---

k) *vel .. eff. Ead... int.*

22) I. de legit. parent. tut. I, 18.; de fiduc. tut. I, 19. — 23) h. l. 28. — 24) D. de coniung. XXXVII, 8. — 25) D. de adopt. I, 7. l. 15. §. 1. — 26) I. de adopt. I, 11. §. 2. — 27) C. de adopt. VIII, 48. l. 10. 11. — 28) C. de fide instr. IV, 21. l. 11. — 29) D. h. l. 3. 4.; de officio procons. I, 16. l. 2. 3. C. de adopt. VIII, 48. l. 1. — 30) D. h. l. 24. 25. §. 1. — Cf. D. de reg. iuris L, 17. l. 123. — 31) D. h. l. 5. 24. — 32) I. de ingenuis I, 4. pr. — 33) D. h. l. 31. 32. 33.

1) Cai. I, 142...154. Ulpian. XI. D. de tutelis XXVI, 1. (h.); de testament. tut. XXVI, 2.; de confirm. tut. XXVI, 3. C. de test. tut. V, 28.; de conf. tut. V, 29. — 2) D. h. l. 1...3. — I. de iure nat. I, 2. §. 12.; de his qui sui I, 8. pr.

tenentur. videamus igitur de his, quae in tutela, vel in curatione sunt: ita enim intellegemus ceteras personas, quae neutro iure tenentur.

Ac prius dispiciamus de his, quae in tutela sunt.

1 [3])Est autem tutela (ut Servius definit) ius[a]) ac potestas[4]) in capite libero, ad tuendum[5]) eum[6]), qui propter aetatem se defendere nequit, iure civili data ac permissa[7]).

2 Tutores autem sunt, qui eam vim ac potestatem habent, ex qua[b]) re ipsa[c]) nomen ceperunt. itaque appellantur tutores, quasi tuitores atque defensores, sicut aeditui dicuntur, qui aedes tuentur[9]).

3 [10])Permissum est itaque parentibus, liberis impuberibus, quos in potestate habent, testamento tutores dare. et hoc in filio filiaque omnimodo procedit; nepotibus tamen neptibusque ita demum parentes possunt testamento tutores dare, si post mortem eorum in patris sui potestatem non sint recasuri. itaque si filius tuus mortis tuae tempore in potestate tua sit, nepotes ex eo non poterunt testamento tuo tutorem habere, quamvis in potestate tua fuerint; scilicet quia, mortuo te, in patris sui potestatem recasuri sunt.

4 [11])Cum autem in compluribus aliis causis[12]) postumi pro iam natis habentur, et in hac causa placuit non minus postumis, quam iam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, ut, si vivis parentibus nascerentur,

5 sui et in potestate eorum fierent. Sed si emancipato filio tutor a patre testamento datus fuerit, confirmandus est ex sententia praesidis[13]) omnimodo, id est sine inquisitione.

TITULUS DECIMUS QUARTUS.

[1])QUI DARI TUTORES TESTAMENTO POSSUNT.

Pr. [2])Dari autem potest tutor[a]) non solum paterfamilias,

---

a) *vis.* — b) *exque.* — c) *ipsi, ipsum,* def.
a) *t. testamento.*

3) D. h. l. 1. — Scholiastes Persii sat. IV, 3. Gell. V, 19. — 4) Paul. in Fragm. Vatic. §. 304. D. de curat. fur. XXVII, 10. l. 1. pr.; de oblig. et act. XLIV, 7. l. 43. Liv. XLII, 29, 7. — 5) Cic. offic. I, 25.; in Verr. act. II. or. 1, 58. — 6) D. de test. tut. XXVI, 2. l. 14. — 7) I. h. §. 3. — 8) Gell. XII, 3. Varro l. l. VI, 2. — 9) Gell. XII, 10 Festus v. *aedituus.* — 10) Cai. I, 189. Fragm. Vatic. §. 229. 230. D. XXVI, 2. l. 1.; de reg. iur. L, 17. l. 73. §. 1.; de administr. tut. XXVI, 7. l. 40. — 11) Sueton. Iul. 83. I. qui dari tut. I, 14. §. 5. — 12) D. de statu hom. I, 5. l. 7. — 13) D. XXVI, 3. l. 2. pr. 8. 10.

1) Ulpian. XI, 16. D. de test. tut. XXVI, 2. C. eod. V, 28
2) D. h. l. 20. §. 1.

sed etiam filiusfamilias [3]). [4])Sed et servus proprius testa- 1
mento cum libertate recte tutor dari potest. sed sciendum
est, eum, et sine libertate [5]) tutorem datum, tacite liber-
tatem directam [6]) accepisse videri, et per hoc recte tutorem
esse. plane si per errorem, quasi liber, tutor datus sit,
aliud dicendum est. Servus autem alienus pure inutiliter
testamento datur tutor: sed ita, *cum liber erit*, utiliter da-
tur. Proprius autem servus inutiliter eo modo tutor datur [7]).
Furiosus, vel minor vigintiquinque annis tutor testamento 2
datus, tunc tutor erit, cum compos mentis, aut maior vi-
gintiquinque annis factus fuerit [8]).

[9])Ad certum tempus, vel ex certo tempore, vel sub 3
condicione, vel ante heredis institutionem [10]), posse dari
tutorem, non dubitatur. certae autem rei vel causae tutor 4
dari non potest, quia personae, non causae vel rei datur [11]).

[12])Si quis filiabus suis vel filiis tutores dederit, etiam 5
postumae, vel postumo videtur dedisse, quia filii vel
filiae appellatione et postumus et postuma continentur [13]).
[14])Quodsi nepotes sint, an appellatione filiorum et ipsis
tutores dati sunt? dicendum est, ut ipsis quoque dati vi-
deantur, si modo liberos dixit; ceterum, si filios, non
continebuntur: aliter enim filii, aliter nepotes appellantur.
Plane si postumis dederit, tam filii postumi, quam ceteri
liberi [15]) continebuntur.

TITULUS DECIMUS QUINTUS.

[1])DE LEGITIMA AGNATORUM TUTELA.

[2])Quibus autem testamento tutor datus non sit, his ex Pr.
lege duodecim tabularum [3]) agnati sunt tutores, qui vocan-

3) D. de his qui sui I, 6. l. 9. — 4) Paul. sent. IV, 13, 3. D. h. l. 10. §. 4. l. 22. 28. §. 1. l. 32. §. 2. C. h. l. 5. de fideic. libert. VII, 4. l. 9. — 5) C. de necess. hered. VI, 27. l. 5. pr. §. 2. — 6) D. h. l. 28. §. 1. et Theoph. — C. VII, 4. l. 9. — 7) D. de condic. instit. XXVIII, 7. l. 21. 22. — 8) D. h. l. 10. §. 3. — Cai. I, 180. Ulpian. XI. 21. I. de excus. I, 25. §. 13. — 9) I. quibus modis I, 22. §. 2. 5. de Atil. tut. I, 20. §. 1. D. h. l. 8. §. 2. l. 11. pr. — Cf. D. de reg. iuris L, 17. l. 77.; de tutelis XXVI, 1. l. 6. §. 1. — 10) Cai. II, 231. Fragm. Vatic. 229. — I. de legatis II, 20. §. 34. — 11) D. h. l. 12. 13. 14. — I. de curator. I, 23. §. 5. — Sed cf. Valer. Prob. not. cap. 2. *bonorum tutor*. Cai. I, 150. 176. 180. 181. 184. Ulpian. XI, 20. 22. 24. Fragm. Vat. 229. D. de tut. et cur. dat. XXVI, 5. l. 9. C. de in litem dando tutore V, 44. l. 3. 4. — 12) D. h. l. 5. 6. 16. — 13) D. de verb. sign. L, 16. l. 164. pr. — 14) Cassius Dio LIV, 4. D. de verb. sign. L, 16. l. 220. pr. §. 2. l. 84. 104 201. — 15) I. e. nepotes et deinceps. I. de exhered. liber. II, 13. §. 2. D. de iniusto XXVIII, 3. l. 13.

1) Cai. I, 155...158. Ulpian. XI, 3...9. D. de legit. tut. XXVI, 4. C. eod. V, 30. — 2) C. h. l. 2. — 3) Dirksen. V, 6

1 tur legitimi. Sunt autem agnati per virilis sexus personas
cognatione [a]) coniuncti, quasi a patre cognati: veluti frater
eodem patre natus, fratris filius, neposve ex eo, item pa-
truus, et patrui filius, neposve ex eo. At qui per feminini
sexus personas cognatione iunguntur, non sunt agnati, sed
alias naturali iure cognati. itaque amitae tuae filius non
est tibi agnatus, sed cognatus (et invicem scilicet tu illi
eodem iure coniungeris), quia qui nascuntur patris, non
2 matris, familiam sequuntur [4]). Quod autem lex ab intestato
vocat ad tutelam agnatos, non hanc habet significationem,
si omnino non fecerit testamentum is, qui poterat tutores
dare, sed si, quantum ad tutelam pertinet, intestatus de-
cesserit. quod tunc quoque accidere intellegitur, cum is,
3 qui datus est tutor, vivo testatore decesserit [5]). [6]) Sed
agnationis quidem ius omnibus modis capitis deminutione
plerumque [7]) perimitur: nam agnatio iuris [b]) est nomen.
cognationis vero ius non omnibus modis [c]) commutatur,
quia civilis ratio civilia quidem iura corrumpere potest,
naturalia vero non utique [8]).

TITULUS DECIMUS SEXTUS.

[1]) DE CAPITIS MINUTIONE.

Pr. [2]) Est autem capitis deminutio prioris status commutatio. eaque tribus modis accidit: nam aut maxima est capitis deminutio, aut minor, quam quidam mediam vocant, aut minima [3]).

1 [4]) Maxima est capitis deminutio, cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit. quod accidit in his, qui servi poenae [5]) efficiuntur atrocitate sententiae, vel liberti, ut

a) *cognationem* (def. *personas*). — b) *i. civilis.* — c) *omn. mod. non.*

4) D. h. l. 7. Collat. legg. Mos. et Rom. XVI, 2. I. de leg. agnat. succ. III, 2. §. 1. Lex Rom. Burgund. XXXVI. Isidor. origg. IX, 6. — D. de gradibus XXXVIII, 10. l. 4. §. 1. 2. l. f. §. 1. 2. — 5) D. h. l. 6.; de testam. tut. XXVI, 2. l. 11. §. 1. ..3. I. de hered. quae ab intest. III, 1. pr. — Plato legg. XI. (ed. Bip. T. IX. p. 144.) — 6) D. h. l. 3. §. 9. l. 5. §. 5.; de cap. min. IV, 5. l. 7. pr. C. h. l. 2. 3. — 7) C. de leg. hered. VI, 58. l. 11. — 8) D. de cap. min. IV, 5. l. 8.; de reg. iuris L, 17. l. 8. I. de hered. quae ab intest. III, 1. §. 11.

1) Cai. I, 159...162. 164. Ulpian. XI, 10...13. D. de cap. minutis IV, 5. Boëthius ad top. Cic. II. (ad cap. 4.). Festus v. *deminutus.* — 2) D. h. l. 1. — 3) D. h. l. 2. pr. l. 2. pr. l. 11. Auson. Idyll. XI, 65. — Bimembris divisio est D. de suis et legit. XXXVIII, 16. l. 1. §. 4.; ad SC. Tertull. XXXVIII, 17. l. 1. §. 8. — 4) D. h. l. 7. §. 2. l. 11. Liv. XXII, 60, 15. Horat. Od. III, 5, 41. sq. — I. de iure pers I, 3. §. 3. — 5) Paul. sent. III, 6, 29. — I. quib. mod. I, 12. §. 3.

ingrati[6]) circa patronos condemnati, vel qui[a]) ad pretium
participandum[7]) se venundari passi sunt. [8])Minor sive 2
media est capitis deminutio, cum civitas quidem amittitur,
libertas vero retinetur[9]). quod accidit ei, cui aqua et igni[10])
interdictum fuerit, vel ei, qui in insulam deportatus est[11]).
Minima capitis deminutio est, cum et civitas et libertas re- 3
tinetur, sed status hominis commutatur. quod accidit in his,
qui, cum sui iuris fuerunt, coeperunt alieno iuri subiecti
esse, vel contra[b]). Servus autem manumissus capite non 4
minuitur, quia nullum caput habuit[13]). Quibus autem di- 5
gnitas magis, quam status, permutatur, capite non mi-
nuuntur: et ideo senatu motum capite non minui constat[14]).
[15])Quod autem dictum est, manere cognationis ius et 6
post capitis deminutionem, hoc ita est, si minima capitis
deminutio interveniat[c]): manet enim cognatio. nam si ma-
xima capitis deminutio incurrat, ius quoque cognationis
perit, ut puta servitute alicuius cognati, et ne quidem, si
manumissus fuerit, recipit cognationem[16]). sed etsi in in-
sulam deportatus quis sit, cognatio solvitur. Cum autem ad 7
agnatos tutela pertineat, non simul ad omnes pertinet, sed
ad eos tantum, qui proximiore gradu sunt, vel si eiusdem
gradus sint, ad omnes[d])[17]).

TITULUS DECIMUS SEPTIMUS.

[1])DE LEGITIMA PATRONORUM TUTELA.

Ex eadem lege duodecim tabularum libertorum et li-

---

a) *libertis..tis..tis v. his, qui.* — b) *c., veluti si filius emancipatus fuerit a patre, est capite deminutus,* aliave similia. — c) *intercurrat, currat, interveniat.* — d) *o., veluti si plures fratres sunt, qui unum gradum obtinent, ideoque pariter ad tutelam vocantur.*

6) *Δίκη ἀποστασίου* Graecorum, coll. lexx. v. *ἀποστ.* Tac. Ann. XIII, 26. 27. D. de agnosc. XXV, 3. l. 6. §. 1. C. de libertis VI, 7. — 7) I. de iure pers. I, 3. §. 4. — 8) D. h. l. 5. pr. §. 1. l. 11. — 9) Libertas sc. iuris gentium: libertas autem iuris civilis amittitur. D. de extraord. cogn. L, 13. l. 5. §. f. — 10) Cic. p. domo 30. Ovid. fast. IV, 787. sq. Festus v. *aqua.* Isidor. origg. V, 27. — 11) C. de don. int. vir. et ux. V, 16. l. 24.; de repud. V, 17. l. 1. D. de legat. XXXII. l. 1. §. 2.; qui testam. XXVIII, 1. l. 8. §. 1.; de interdictis XLVIII, 22. l. 5. — Paul. sent. III, 6, 29. — 12) Paul. sent. III, 6, 29. D. h. l. 3. 5. §. 2. l. 6. 11. — 13) D. h. l. 3. §. 1. l. 4. — 14) D. de senator. I, 9. l. 3.; de verb. sign. L, 16. l. 103. — 15) I. tit. prox. anteced. §. f. — 16) D. unde cognati XXXVIII. 8. l, 7. — 17) D. de legit. tut. XXVI, 4. l. 9 Cai. I, 164. — I. de leg. agn. success. III, 2. §. 5.

1) Cai. I, 165...181. 192. Ulpian. XI, 3. 22. D. de legit. tut. XXVI, 4. l. 1. 3. 5.

bertarum tutela ad patronos liberosque eorum [2]) pertinet, quae et ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominatim ea lege de hac tutela cavetur, sed quia perinde accepta est per interpretationem [3]), atque si verbis legis introducta esset. [4]) eo enim ipso, quo hereditates libertorum libertarumque, si intestati decessissent, iusserat lex ad patronos liberosve eorum pertinere, crediderunt veteres, voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere (cum et agnatos, quos ad hereditatem vocat, eosdem et tutores esse iussit) [5]): quia plerumque, ubi successionis est emolumentum, ibi et tutelae onus [6]) esse debet. ideo autem diximus *plerumque*, quia, si a femina impubes manumittatur, ipsa ad hereditatem vocatur, cum alius erit tutor.

TITULUS DECIMUS OCTAVUS.

DE LEGITIMA PARENTUM TUTELA.

Exemplo patronorum recepta est et alia tutela, quae et ipsa legitima vocatur. nam si quis filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio, et deinceps impuberes emancipaverit, legitimus eorum tutor erit [1]).

TITULUS DECIMUS NONUS.

[1]) DE FIDUCIARIA TUTELA.

Est et alia tutela, quae fiduciaria appellatur. Nam si parens filium vel filiam, nepotem vel neptem, vel deinceps impuberes manumiserit, legitimam nanciscitur eorum tutelam; quo defuncto si liberi virilis sexus extant, fiduciarii tutores filiorum suorum, vel fratris, vel sororis, et ceterorum [a]) efficiuntur. Atqui [b]) patrono legitimo tutore mortuo, liberi [2]) quoque eius legitimi sunt tutores: quoniam [3]) filius quidem defuncti, si non esset a vivo patre emancipatus, post obitum eius sui iuris efficeretur, nec in fratrum potestatem recideret, ideoque nec in tutelam; libertus autem, si servus mansisset, utique eodem iure apud liberos domini

---

a) Def. *fil. su. et cet.* — b) *Atque.*

2) Cai. I, 175. I. de fiduc. tut. 19. — 3) D. de orig. iuris I. 2. l. 2. §. 5. — 4) I de success. libert. III, 7 (8). pr. — 5) I. de leg. agn. success. III, 2. pr. — 6) D. de reg. iuris L, 17. l. 10. 73. pr.

1) Cai. I, 166...175. 192. Ulpian. XI, 5. D. de legit. tut. XXVI, 4. l. 3. §. f.

1) Cai. I, 114. 115. 172. 175. 195. Ulpian. XI, 5. D. de legit. tut. XXVI, 4. l. 4. — 2) I. de legit. patr. tut. I, 17. — D. de hered. inst. XXVIII, 5. l. 68.: *Atquin..enim.*

post mortem eius futurus esset. Ita tamen hi ad tutelam vocantur, si perfectae aetatis [4]) sint. quod nostra constitutio [5]) generaliter in omnibus tutelis et curationibus observari praecepit.

TITULUS VICENSIMUS.

[1]) DE ATILIANO TUTORE, ET EO, QUI EX LEGE IULIA ET TITIA [2]) DABATUR.

Si cui nullus omnino tutor fuerat, ei dabatur in urbe Pr
quidem Roma a praetore urbano et maiore parte tribuno-
rum plebis [3]), tutor ex lege Atilia, in provinciis vero a
praesidibus provinciarum ex lege Iulia et Titia. [4]) Sed et, 1
si testamento tutor sub condicione, aut die certo datus fue-
rat, quamdiu condicio aut dies pendebat, ex hisdem [a])
legibus tutor dari poterat [5]). [6]) Item si pure datus fuerat,
quamdiu nemo ex testamento heres existat [b]), tamdiu ex
hisdem [a]) legibus tutor petendus erat [7]), qui desinebat tutor
esse, si condicio extiterit, aut dies venerit, aut heres ex-
titerit. Ab hostibus quoque tutore capto, ex his legibus 2
tutor petebatur, qui desinebat esse tutor, si is, qui captus
erat, in civitatem reversus fuerat: nam reversus recipiebat
tutelam iure postliminii [8]). Sed ex his legibus tutores pu- 3
pillis desierunt dari, posteaquam primo consules [9]) pupillis
utriusque sexus tutores ex inquisitione [10]) dare coeperunt,
deinde praetores [c]) [11]) ex constitutionibus. nam suprascri-
ptis legibus neque de cautione a tutoribus exigenda, rem
salvam pupillis fore [12]), neque de compellendis tutoribus
ad tutelae administrationem [13]) quicquam cavetur. Sed 4
hoc iure utimur, ut Romae quidem praefectus urbi [14]), vel
praetor [15]) secundum suam iurisdictionem [16]), in provinciis
autem praesides [17]) ex inquisitione tutores crearent, vel

a) *iisdem, eisdem.* — b) *existebat, existeret.* — c) *praetor.*

4) D. h. l. 4. — 5) C. de leg. tut. V, 30. l. f.

1) Cai. I, 185 ... 191. Ulpian. XI, 18. 20...24. D. de tut. et cur. dotis XXVI, 5. C. Th. de tut. et cur. creandis III, 18. C. I. qui dare tut. V, 34. — 2) Theoph. h. — 3) Livius XXXIX, 9. — 4) C. in quibus casibus V, 36. — 5) D. de test. tut. XXVI, 2. l. 11. pr. — 6) D. eod. l. 10. pr. — 7) D. qui petant tut. XXVI, 6. — 8) D. de leg. tut. XXVI, 4. l. 1. §. 2.; de tut. et rat. distrah. XXVII, 3. l. 7. §. 1. l. 8. — 9) Sueton. Claud. 23. — 10) D. de conf. tut. XXVI, 3. l. 7. §. 1. — 11) Capitol. Marco 10. — 12) I. de satisdat. tut. I, 24. — 13) D. de admin. tut. XXVI, 7. l. 1. C. de suspect. tut. V, 43, l. 3. — 14) C. de tut. illustr. V, 33. l. 1. — 15) D. h. l. 4. §. 27. — 16) D. h. l. 1. §. 2. — 17) D. h. l. 1.

magistratus[18]) iussu praesidum[19]), si non sint magnae pu-
5 pilli facultates. [20]) Nos autem per constitutionem nostram et huiusmodi difficultates hominum resecantes, nec expectata iussione praesidum, disposuimus, si facultas pupilli vel adulti usque ad quingentos solidos[21]) valeat[d]), defensores civitatum (una cum eiusdem civitatis religiosissimo antistite[22]), vel apud alias publicas personas)[23]), vel[e]) magistratus, vel iuridicum[24]) Alexandrinae civitatis, tutores vel curatores creare, legitima cautela secundum eiusdem constitutionis normam praestanda, videlicet eorum periculo, qui eam accipiunt.

6 Impuberes autem in tutela esse, naturali iuri conveniens est, ut is, qui perfectae aetatis non sit, alterius tutela re-
7 gatur[25]). Cum igitur pupillorum pupillarumque tutores negotia gerunt, post pubertatem tutelae iudicio rationem reddunt[26]).

TITULUS VICENSIMUS PRIMUS.

[1]) DE AUCTORITATE TUTORUM.

Pr. [2]) Auctoritas autem tutoris in quibusdam causis necessaria pupillis est, in quibusdam non est necessaria. Ut ecce, si quid dari sibi stipuletur, non est necessaria tutoris auctoritas; quod si aliis pupilli promittant, necessaria est: namque placuit, meliorem quidem suam condicionem licere eis facere, etiam sine tutoris auctoritate, deteriorem vero non aliter, quam tutore auctore. unde in his causis[3]), ex quibus mutuae obligationes nascuntur, in emptionibus venditionibus, locationibus conductionibus, mandatis, depositis, si tutoris auctoritas non interveniat, ipsi quidem, qui cum his contrahunt, obligantur; at invicem pupilli non
1 obligantur[4]). Neque tamen hereditatem adire, neque bonorum possessionem petere, neque hereditatem ex fideicommisso suscipere aliter possunt, nisi tutoris auctoritate,

---

d) *facultates..valeant.* — e) def. *apud; aliis publicis personis.., id est., id est vel.*

18) D. h. l. 24. — 19) D. de magistr. conv. XXVII, 8. l. 1. §. 6. — 20) C. de episc. aud. I, 4. l. 30. — 21) C. de suscept. X, 70. l. 5. — Solidus 1⅓ aureis Hungaricis aequalis est. — 22) C. de curat. fur. V, 70. l. 7. §. 5. — 23) C. l. c. — 24) D. de offic. iurid. I, 20. — 25) Cai. I, 189. — 26) Cai. I, 191.

1) Ulpian. XI, 24...27. D. de auct. tut. XXVI, 8. C. de auct. praest. V, 59. — 2) I. de inutil. stipul. III, 19 (20). §. 9. — 3) D. de verb. sign. L, 16. l. 9. — 4) D de act. emti XIX, 1. l. 13. §. 29

quamvis lucrosa sit, neque[a]) ullum damnum habeat[5]).
[6])Tutor autem statim, in ipso negotio praesens, debet 2
auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimaverit[7]). post
tempus vero, aut per epistolam interposita auctoritas nihil
agit. [8])Si inter tutorem pupillumve[b]) iudicium agendum 3
sit, quia ipse tutor in rem suam[9]) auctor esse non potest,
non praetorius tutor, ut olim, constituitur, sed curator in
locum eius datur, quo interveniente, iudicium peragitur,
et eo peracto curator esse desinit.

TITULUS VICENSIMUS SECUNDUS.

[1])QUIBUS MODIS TUTELA FINITUR.

[2])Pupilli pupillaeque[3]), cum puberes esse coeperint, Pr.
tutela liberantur. Pubertatem autem veteres[4]) quidem non
solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis
aestimari volebant. Nostra autem maiestas dignum esse
castitati[a]) temporum nostrorum bene putavit, quod in fe-
minis et antiquis impudicum esse visum est, id est inspe-
ctionem habitudinis corporis, hoc etiam in masculos exten-
dere; et ideo, sancta constitutione promulgata, pubertatem
in masculis post quartum decimum annum completum illico
initium accipere disposuimus, antiquitatis normam in fe-
minis personis[b]) bene positam suo ordine relinquentes, ut
post duodecimum annum completum viripotentes esse cre-
dantur. [5])Item finitur tutela, si arrogati[6]) sunt adhuc 1
impuberes, vel deportati. item si in servitutem pupillus
redigatur[c]), vel ab hostibus fuerit captus. Sed et si usque 2
ad certam condicionem datus sit testamento, aeque evenit,
ut desinat esse tutor, existente condicione[7]). Simili modo 3
finitur tutela morte, vel tutorum, vel pupillorum[8]). [9])Sed 4
et capitis deminutione tutoris, per quam libertas, vel civi-
tas eius amittitur[10]), omnis tutela perit. minima autem

---

a) *ne.* — b) *pupillumque.*

a) *castitate.* — b) *femininis, femineis*; def. *personis.* — c) Addunt: *ut ingratus a patrono.*

5) D. h. l. 9. §. 3. 4. — 6) D. h. l. 9. §. 5. 6. — 7) D. h. l. 17. — 8) Cai. I, 184. D. de tutel. XXVI, 1. l. 3. §. 2... l. 5. C. de in lit. dando tut. V, 44. — 9) D. h. l. 1. 5. 7.

1) Cai. I, 170. 3. 182. 6. 7. 194. ..6. Ulpian. XI, 7. 9. 17. 21... 3. 28. D. de tutel. XXVI, 1. l. 12. .. 17. C. quando tut. V, 60. — 2) C. h. l. f. — 3) D. de tut. dat. XXVI, 5. l. 13. §. f. — 4) Quintil. Inst. IV, 2, 5. Servius ad Virg. Aen. VII, 53. — 5) D. h. l. 14. pr. §. 1. 2. — 6) C. de auct. praest. V, 59. l. fin. — 7) D. h. l. 14. §. 5. — 8) D. de tut. act. XXVII, 3. l. 4. pr. — 9) D. de cap. min. IV, 5. l. 7. pr. — 10) I. de cap. min. I, 16. §. 1. 2. D. h. l. 14. §. 2. l. 15.

capitis deminutione tutoris, veluti si se in adoptionem dederit, legitima tantum tutela perit; ceterae non pereunt. Sed pupilli et pupillae capitis deminutio, licet minima
5 sit, omnes tutelas tollit. Praeterea, qui ad certum tempus testamento dantur tutores, finito eo, deponunt tutelam [11]).
6 Desinunt autem esse tutores, qui vel removentur a tutela ob id, quod suspecti visi sunt, vel ex iusta causa sese excusant, et onus administrandae tutelae deponunt, secundum ea, quae inferius proponemus [12]).

TITULUS VICENSIMUS TERTIUS.

[1]) DE CURATORIBUS [a]).

Pr. [2]) Masculi puberes et feminae viripotentes, usque ad vicensimum quintum annum completum curatores accipiunt; qui [b]), licet puberes sint, adhuc tamen huius aetatis sunt,
1 ut negotia sua tueri non possunt [c]). Dantur autem curatores ab hisdem [3]) magistratibus, a quibus et tutores. sed curator testamento non datur, sed datus confirmatur [4]) de-
2 creto praetoris vel praesidis. [5]) Item inviti adolescentes curatores non accipiunt, praeterquam in litem [6]): curator
3 enim et ad certam causam [7]) dari potest. [8]) Furiosi quoque et prodigi [9]), licet maiores vigintiquinque annis sint [10]), tamen in curatione sunt agnatorum [11]) ex lege duodecim tabularum [12]). sed solent Romae praefectus urbi, vel praetor [d]), et in provinciis praesides ex inquisitione eis dare
4 curatores [13]). [14]) Sed et mente captis [15]) et surdis et mutis, et qui morbo perpetuo laborant, quia rebus suis su-
5 peresse non possunt, curatores dandi sunt. [16]) Interdum autem et pupilli curatores accipiunt, ut puta si legitimus tutor non sit idoneus, quia habenti tutorem tutor dari non potest [17]). item si testamento datus tutor, vel a praetore,

---

a) *curationibus.* — b) *quia.* — c) *possint.* — d) *praefecti .. praetores.*

11) D. h. l. 14. §. 3. — 12) D. h. l. 14. §. 4. I. 1, 25. 26.

1) Cai. I, 197. 198. Ulpian. XII. D. de tut. et cur. datis XXVI, 5. — 2) Capitol. Marco 10. — 3) C. ubi petantur V, 32. — 4) D. de conf. tut. XXVI, 3. l. 1. §. 3. — 5) D. h. l. 13. §. 2. — 6) C. de auctor. praest. V, 59. l. pen. — 7) D. rem pupilli XLVI, 6. l. 8. — 8) D. de cur. fur. XXVII, 10. C. de curat. fur. V, 70. Cic. de invent. II, 50. — 9) D. XXVI, 5. l. 12. §. f. Paul. sent. III, 4 A, 7. — 10) D. de tutel. XXVI, 1. l. 3. pr. §. 1. — 11) Varro de re rust. I, 2. D. h. l. 12. — 12) D. h. l. 1. pr. l. 13. — 13) D. h. l. 1. 13. 16. C. h. l. 7. §. 6. — 14) D. de tut. et cur. datis XXVI, 5. l. 12. pr., h. l. 2. — 15) D. h. l. 6. 7. §. 1. C. h. l. 3. — 16) D. de tutor. XXVI, 1. l. 13. pr. — 17) D. de testam. tut. XXVI, 2. l. 27. pr. C. qui dare V, 34. l. 9.

vel a praeside, idoneus non sit ad administrationem, nec tamen fraudulenter negotia administret, solet ei curator adiungi. item in locum tutorum, qui non in perpetuum, sed ad tempus a tutela excusantur, solent curatores dari.

[18]) Quodsi tutor adversa valetudine, vel alia necessitate 6
impeditur e), quo minus negotia pupilli administrare possit, et pupillus vel absit, vel infans sit, quem velit actorem, periculo ipsius, praetor, vel qui provinciae praeerit, decreto constituet.

TITULUS VICENSIMUS QUARTUS.

[1]) DE SATISDATIONE TUTORUM VEL CURATORUM.

Ne tamen pupillorum pupillarumve, et eorum, qui Pr.
quaeve a) in curatione sunt, negotia a tutoribus curatoribusve consumantur, aut deminuantur, curat b) praetor [2]), ut et tutores et curatores eo nomine satisdent. Sed hoc non est perpetuum. nam tutores testamento dati satisdare non coguntur [3]), quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est; item ex inquisitione [4]) tutores vel curatores dati satisdatione non onerantur, quia idonei electi
sunt. [5]) Sed et, si ex testamento vel inquisitione duo plu- 1
resve dati fuerint, potest unus offerre satis c) de indemnitate pupilli vel adolescentis, et contutori vel concuratori praeferri, ut solus administret, vel ut d) contutor satis offerens praeponatur ei, et ipse solus administret. itaque per se non potest petere satis c) a contutore, vel concuratore suo; sed offerre debet, ut electionem det contutori e) suo, utrum velit satis accipere, an satis dare. quodsi nemo eorum satis offerat, si quidem adscriptum fuerit a testatore, quis gerat, ille gerere debet: quodsi non fuerit adscriptum, quem maior pars elegerit, ipse gerere debet: ut edicto

---

e) *impediatur.*

a) *pupillarumve, quaeve* def. — b) *curet.* — c) *satisdationem.* — d) *vel, vel et.* — e) *c. vel concuratori.*

18) D. de adm. tut. XXVI, 7. l. 24. pr. l. 32. §. f. C. de actore V, 61.

1) Cai. I, 199. 200. D. de fideiuss. tutor. XXVII, 7.; rem pupilli XLVI, 6. C. de tut. vel cur. V, 42.; de fideiuss. tut. V, 57. — 2) Edicto. Cf. D. de leg. tut. XXVI, 4. l. 5. §. 1. 3. — 3) C. de auct. praest. V, 59. l. fin.; de cur. fur. V, 70. l. f. §. 5. D. de excus. XXVII, 1. l. 36. — 4) C. de tut. et cur. V, 42. l. pen. D. de cur. fur. XXVII, 10. l. 8. — 5) D. de test. tut. XXVI, 2. l. 17. .. 19. §. 1.; de leg. tut. XXVI, 4. l. 5. §. 2... 4.; rem pupilli XLVI, 6. l. 7.; de administr. tut. XXVI, 7. l. 3. §. 1. sqq.; de solut. XLVI, 3. l. 14. §. 1.; iudic. solvi XLVI, 7. l. 3. §. 5.

praetoris cavetur. sin autem ipsi tutores dissenserint circa eligendum eum, vel eos, qui gerere debent, praetor partes suas interponere [6]) debet. Idem et in pluribus ex inquisitione datis probandum est, id est [7]), ut maior pars eligere possit, per quem administratio fieret.

2 Sciendum est autem, non solum tutores vel curatores pupillis et adultis ceterisque personis ex administratione teneri; sed etiam in eos, qui satisdationes f) accipiunt, subsidiariam actionem esse, quae ultimum eis praesidium possit afferre. subsidiaria autem actio datur in eos, qui vel omnino a tutoribus vel curatoribus satisdari non curaverint, aut non idonee passi essent caveri. quae quidem tam ex prudentium responsis, quam ex constitutionibus imperialibus
3 et in heredes eorum extenditur [8]); quibus constitutionibus et illud exprimitur, ut, nisi caveant tutores vel curatores,
4 pignoribus captis coërceantur [9]). Neque autem praefectus urbi, neque praetor, neque praeses provinciae, neque quis alius, cui tutores dandi ius est, hac actione tenebitur; sed hi tantummodo, qui satisdationem exigere solent g) [10]).

TITULUS VICENSIMUS QUINTUS.

[1]) DE EXCUSATIONIBUS TUTORUM VEL CURATORUM.

Pr. [2]) Excusantur autem tutores vel curatores variis ex causis. plerumque autem propter liberos, sive in potestate sint, sive emancipati. si enim tres liberos superstites Romae quis habeat, vel in Italia quatuor, vel in provinciis quinque, a tutela vel cura possunt excusari, exemplo ceterorum [3]) munerum: nam et tutelam vel curam placuit publicum munus esse. sed adoptivi liberi non prosunt [4]); in adoptionem autem dati naturali patri prosunt a). item nepotes ex filio prosunt, ut in locum patris succedant; ex filia non prosunt.

---

f) *satisdationem.* — g) *debent.*
a) *d. n. p., pr.*

6) Magis suadendo, quam iubendo. D. XXVI, 7. l. 3. §. 8. 9. Cf. Cai. IV, 139. 141. — 7) Pro *veluti.* Cf. supra: *inquisitione.* — 8) D. de magistr. conv. XXVII, 8. (h). C. eod. V, 75. (h). — 9) C. de suspectis V, 43. l. 3. — 10) D. h. l. 1. §. 1. Glossa Taurin. (num. 40. Savignyi). Schol. Theoph. C. h. l. 6.
1) Paul. sent. II, 27. Fragm. Vat. §. 123...247. D. de excus. XXVII, 1. C. eod. V, 62. et V, 63...69. — D. de vacat. L, 5.; de iure immun. L, 6. — 2) Schol. ad Iuvenal. IX, 90. Fr. Vat. 168...170. 191...199. 247. D. h. l. 2. §. 2...8. l. 18. 36. §. 1. l. 37. 45. §. 2. C. qui num. liber. V, 66. — 3) C. quod cum eo IV, 26. l. 1. — 4) D. de vacat. L, 5. l. 2. §. 2.

filii autem superstites tantum ad tutelae vel curae muneris excusationem prosunt; defuncti non prosunt. sed si[5]) in bello amissi sunt, quaesitum est, an prosint. et constat, eos solos prodesse, qui in acie amittuntur: hi enim, quia[b]) pro republica ceciderunt, in perpetuum per gloriam vivere intelleguntur[6]). [7]) Item divus Marcus in semenstribus[8]) 1
rescripsit, *eum, qui res fisci administrat, a tutela vel cura, quamdiu administrat, excusari posse.* Item qui reipublicae 2
causa absunt, a tutela et cura excusantur. Sed et, si fuerunt tutores vel curatores, deinde reipublicae causa abesse coeperunt, a tutela et cura excusantur, quatenus reipublicae causa absunt, et interea curator loco eorum datur. qui si reversi fuerint, recipiunt onus tutelae, nec[c]) anni habent vacationem, ut Papinianus libro quinto responsorum rescripsit[d]): nam hoc spatium habent ad novas tutelas vocati[9]). Et *qui potestatem aliquam habent, excusare* 3
se possunt, ut divus Marcus rescripsit, sed coeptam[e]) tutelam deserere non possunt[10]). Item propter litem, quam 4
cum pupillo vel adulto tutor vel curator habet, excusare se nemo potest; nisi forte de omnibus bonis vel hereditate controversia sit[11]). Item tria onera tutelae non affectatae, 5
vel curae, praestant vacationem, quamdiu administrantur: ut tamen plurium pupillorum tutela, vel cura, eorundem bonorum, veluti fratrum, pro una computetur[12]). Sed et 6
propter paupertatem excusationem tribui, tam divi fratres, quam per se divus Marcus rescripsit, *si quis imparem se oneri iniuncto possit docere*[f])[13]). Item propter adversam 7
valetudinem, propter quam nec suis quidem negotiis superesse[g]) potest, excusatio locum habet[14]). Similiter *eum,* 8
qui literas nesciret, excusandum esse, divus Pius rescripsit; quamvis et imperiti literarum possunt ad administrationem negotiorum sufficere[15]). Item si propter inimicitias aliquem 9

---

b) *qui.* — c) *nam nec.* — d) *scripsit.* — e) *receptam, acceptam, susceptam.* — f) *Si.. doc* „*item*—g) *interesse.*

5) Gell. II, 15. — 6) Plaut. capt. III, 5, 32. Cic. p. Balbo 17. 21.; p. Planc. 37. — 7) Fr. Vat. 134. 136. 137. D. h. l. 22. §. 1. l. 41. pr. C. h. l. 10. — 8) Glossa Taur. (num. 43. Savigny.) — 9) Fr. Vat. 135. 222. D. h. l. 10. pr... §. 3. l. 41. §. 2. l. 45. pr. §. 1. C. si tutor reip. causa V, 64. — 10) Fr. Vat. 146. D. h. l. 17. §. 5. Adde D. eod. l. 6. §. 16. l. 15. §. 9. — 11) Fr. Vat. 139. D. h. l. 20. 21. pr. C. h. l. 7. 16. — 12) Fr. Vat. 125... 128. 188... 190. 231. D. h. l. 2. §. 9... l. 6. pr. l. 8. §. 10. l. 15. §. 7. sqq. l. 17. pr. l. 30. §. 1. l. 31. C. qui numero tut. V, 69. — 13) Fr. Vat. 185. 240. 243. D. h. l. 7. 40. §. 1. — 14) Fr. Vat. 129. 130. 238. 239. D. h. l. 10. §. 8. l. 11. 12. 40. pr. l. 45. §. 4. C. h. l. 9.; qui morbo se excusant V, 67. — 15) Fr. Vat. 185. D. h. l. 6. §. 19. — Columella I, 8, 4.

testamento tutorem pater dederit, hoc ipsum praestat ei
excusationem [16]); sicut per contrarium non excusantur, qui
se tutelam patri pupillorum administraturos promiserunt [17]).
10 *Non esse autem admittendam excusationem eius, qui hoc solo
utitur, quod ignotus patri pupillorum sit*, divi fratres rescri-
11 pserunt [18]). Inimicitiae, quas quis cum patre pupillorum
vel adultorum exercuit, si capitales fuerunt, nec reconci-
liatio intervenit, a tutela vel cura solent excusari [h]) [19]).
12 Item, si quis status controversiam a pupillorum patre passus
13 est, excusatur a tutela [20]). Item maior septuaginta annis
a tutela vel cura se potest excusare [21]). Minores autem
viginti et quinque annis olim quidem excusabantur: a no-
stra autem constitutione prohibentur ad tutelam vel curam
aspirare, adeo, ut nec excusationis [i]) opus fiat [k]). qua
constitutione cavetur, ut nec pupillus ad legitimam tutelam
vocetur, nec adultus; cum erat incivile, eos, qui alieno
auxilio in rebus suis administrandis egere noscuntur, et
sub [l]) aliis reguntur, aliorum tutelam vel curam subire [22]).
14 idem et in milite observandum est, ut nec volens ad tute-
15 lae munus [m]) admittatur [23]). Item Romae grammatici, rhe-
tores, et medici, et qui in patria sua id [n]) exercent, et
intra numerum sunt, a tutela vel cura habent vacationem [24]).
16 Qui autem se vult excusare, si plures habeat excusa-
tiones, et de quibusdam non probaverit, aliis uti intra
tempora [o]) non prohibetur [25]). Qui autem excusare se
volunt, non appellant: sed intra dies quinquaginta conti-
nuos, ex quo cognoverunt [p]), excusare se debent (cuius-
cumque generis sunt, id est qualitercumque dati fuerint
tutores), si intra centensimum lapidem sunt ab eo loco,
ubi tutores dati sunt; si vero ultra centensimum habitant,
dinumeratione facta viginti millium diurnorum [26]) et am-

---

h) *propter inimicitias*, *inimicitias*; *solet*; *excusare*. — i) *excusationi*, *..one*, *..o*. — k) *sit*. — l) *ab*, def. — m) *onus*. — n) *id artis*, *artem*, *hanc artem*, *has artes*. — o) *t. constituta*. — p) *se vocatos c.*, *c. se esse tutores vel curatores datos*, vel similia.

16) D. h. l. 6. §. 17. — 17) Fr. Vat. 153. 154. I. h. §. 19. D. h. l. 15. §. 1.; de testam. tut. XXVI, 2. l. 29.; ad l. Cornel. de falsis XLVIII, 10. l. 18. §. 1. — 18) D. h. l. 15. §. 14. — 19) Paul. sent. II, 27, 1. D. h. l. 6. §. 17. — D. de suspectis tut. XXVI, 10. l. 3. §. 12. — 20) D. h. l. 6. §. 18. — 21) D. h. l. 2. pr.; de iure immun. L, 6. l. 3.; ad SC. Trebell. XXXVI, 1. l. 74. §. 1. C. qui aetate V, 68. — 22) Fr. Vat. 151. 182. 223. D. h. l. 10. §. 7.; de testam. tut. XXVI, 2. l. 32. I. qui dari tut. I, 14. §. 2.; de fiduc. tut. I, 19. C. de legit. tut. V, 30. l. f. — 23) C. qui dari tut. V, 34. l. 4.; de legatis VI, 37. l. 8. — 24) Fr. Vat. 149. 150. D. h. l. 6. §. 1... 12. — 25) D. h. l. 13. §. 8. l. 21. §. 1. — 26) Fr. Vat. 162. D. si quis caut. II, 11. l. 1.; quis ordo XXXVIII, 15. l. 2. §. 3.; de verb. sign. L, 16. l. 3.

plius triginta dierum. quod tamen, ut Scaevola dicebat,
sic debet computari, ne minus sint quam quinquaginta
dies[27]). Datus autem tutor ad universum patrimonium 17
datus esse creditur[28]). Qui tutelam alicuius gessit, invitus 18
curator eiusdem fieri non compellitur, in tantum, ut, licet
pater, qui testamento tutorem dederit, adiecit[q]), se eundem curatorem dare, tamen *invitum eum curam suscipere
non cogendum*, divi[r]) Severus et Antoninus rescripserunt[s])[29]). Iidem rescripserunt, *maritum uxori suae cura-* 19
torem datum excusare se posse, licet se immisceat[30]). Si 20
quis autem falsis allegationibus excusationem tutelae meruit, non est liberatus onere tutelae[31]).

TITULUS VICENSIMUS SEXTUS.

[1]) DE SUSPECTIS TUTORIBUS VEL CURATORIBUS.

Sciendum est, suspecti crimen ex lege duodecim tabu- Pr.
larum descendere[2]). Datum est autem ius removendi su- 1
spectos tutores Romae praetori, et in provinciis praesidibus
earum et legato proconsulis[3]). [4]) Ostendimus, qui pos- 2
sunt[a]) de suspecto cognoscere: nunc videamus, qui suspecti fieri possunt[a]). Et quidem omnes tutores possunt[b]), sive testamentarii sint, sive alterius[c]) generis tutores. quare etsi legitimus sit tutor, accusari poterit. [5]) quid si patronus? adhuc idem erit dicendum; dummodo meminerimus, famae patroni parcendum, licet ut suspectus remotus fuerit. [6]) Consequens est, ut videamus, qui possunt[d]) suspe- 3
ctos postulare. Et sciendum est, quasi publicam esse hanc actionem, hoc est omnibus patere. quinimo et mulieres admittuntur, ex rescripto divorum[e]) Severi et Antonini,

---

q) *dederit, adiecerit, ..dit..cerit.* — r) *divus.* — s) *rescripserint.*
a) *possint, possent.* — b) def., *p. fieri suspecti.* — c) *s. non sed a.*, vel similia. — d) *possint.* — e) *divi.*

27) Fr. Vat. 155. 156. D. h. l. 13. pr... §. 11.; quando appell. XLIX, 4. l. 1. §. 1. C. h. l. 6. — 28) D. h. l. 21. §. 2. 3. 4. C. h. l. 2. 11. — 29) Fr. Vat. 200. Paul. sent II, 27, 2. C. h. l. 20. — D. de condicion. XXXV, 1. l. 101. §. 2.; h. l. 16. — 30) Fr. Vat. 202. C. h. l. 4. 17. — I. h. §. 9. Fr. Vat. 154. C. si tutor vel cur. V, 63. l. 2. — 31) C. V, 63. D. de ritu nupt. XXIII, 2. l. 60. pr.

1) Cai. I, 182. D. de suspectis tut. XXVI, 10. C. eod. V, 43. — 2) D. h. l. 1. §. 2. — 3) D. h. l. 1. §. 3. 4.; ad SC. Turpill. XLVIII, 16. l. 1. §. 11.; de officio eius I, 21. l. 4. pr. — 4) D. h l. 1. §. 5. l. 3. §. 2. 3. C. h. l. 4 — 5) D. h. l. 3. §. 1. l. 4. §. 2 C. si tutor V, 55. l. 1. — 6) D. h. l. 1. §. 6. 7. l. 3. pr. §. 1. 4 l. f. C. h. l. 6. 8.

sed hae solae, quae, pietatis necessitudine [f]) ductae, ad hoc procedunt, ut puta mater; nutrix quoque et avia possunt, potest et soror; sed et, si qua mulier fuerit, cuius praetor propensam [g]) pietatem intellexerit, non sexus verecundiam egredientis, sed pietate productae [h]) non continere iniuriam
4 pupillorum, admittet eam ad accusationem [7]). impuberes non possunt tutores suos suspectos postulare; puberes autem curatores suos ex consilio necessariorum suspectos possunt arguere: et ita divi [i]) Severus et Antoninus rescripse-
5 runt [8]). Suspectus est autem, qui non ex fide tutelam gerit, licet solvendo est, ut Iulianus quoque rescripsit [k]). Sed et ante, quam incipiat gerere tutelam tutor, posse eum quasi suspectum removeri, idem Iulianus rescripsit [k]), et
6 secundum eum constitutum est [9]). Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum, famosus est; si ob culpam, non
7 aeque [10]). Si quis autem suspectus postulatur, quoad cognitio finiatur, interdicitur ei administratio, ut Papiniano
8 visum est [11]). Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit, posteaque tutor vel curator decesserit, extinguitur cognitio
9 suspecti [12]). Si quis tutor copiam sui non faciat, ut alimenta pupillo decernantur, cavetur epistola divorum Severi et Antonini, ut in possessionem bonorum eius pupillus mittatur; et, quae morâ deteriora futura sunt, dato curatore, distrahi iubentur. ergo ut suspectus removeri poterit, qui
10 non praestat alimenta [13]). Sed si quis praesens negat, propter inopiam alimenta non [l]) posse decerni, si hoc per mendacium dicat, remittendum eum esse ad praefectum urbis puniendum placuit, sicut ille remittitur, qui, data
11 pecunia, ministerium tutelae [m]) redemerit [n]) [14]). Libertus quoque, si fraudulenter gessisse tutelam filiorum vel nepotum patroni probetur, ad praefectum urbis remittetur pu-
12 niendus [15]). [16])Novissime sciendum est, eos, qui fraudulenter tutelam vel curam administrant, etiam, si satis offerant, removendos a tutela: quia satisdatio propositum

f) *pietate necessitudinis.* — g) *perpensam.* — h) *egredientem* .. *productam*, .. *diens* .. *cta.* — i) *divus.* — k) *scripsit.* — l) *non def* — m) *ministeriis tutelam.* — n) *acquisierit vel r.*

7) D. de accusat. XLVIII, 2. l. 1. 2. pr. — D. ad l. Iul. maiest. XLVIII, 4. l. 8.; ad l. Iul. de annona XLVIII, 12. l. f. §. 2. — 8) D. h. l. 7. pr. C. h. l. 6. in f. — 9) I. h. §. 9. 10. 12. D. h. l. 3. §. 5... l. 5. 7. §. 1... l. 8.; de excus. XXVII, 1. l. 20.; de privil. cred. XLII, 5. l. 31. §. 2. C. h. l. 2. 3. — 10) C. h. l. 6. — 11) C. h. l. 7. D. de solut. XLVI, 3. l. 14. §. 1. — 12) D. h. l. 11. C. h. l. 1. — 13) D h. l. 3. §. 14. l. 7. §. 2. 3.; ubi pupill. educ. XXVII, 2. l. f. — 14) D. h. l. 3. §. 15.; de offic. pr. u. I, 12. l. 1. §. 7.; de tutelis XXVI, 1. l. 9. — 15) D. h. l. 2. C. de admin. tut. V, 37. l. 10. — 16) D. h. l. 5. 6. & C. h. l. 5. — I. h. §. 5.

tutoris malevolum non mutat, sed diutius grassandi in re
familiari facultatem praestat [17]). suspectum enim eum pu- 13
tamus, qui moribus talis est, ut suspectus sit: enimvero
tutor vel curator, quamvis pauper est, fidelis tamen et
diligens, removendus non est quasi suspectus.

INSTITUTIONUM
COMPOSITARUM PER TRIBONIANUM,
VIRUM MAGNIFICUM, MAGISTRUM ET EXQUAESTORE SACRI PALATII, ET THEOPHILUM ET DOROTHEUM, VIROS ILLUSTRES, ANTECESSORES,

EXPLICIT LIBER PRIMUS, INCIPIT SECUNDUS.

TITULUS PRIMUS.
DE RERUM DIVISIONE [a]).

[1]) Superiore libro de iure personarum exposuimus; modo Pr.
videamus de rebus. quae vel in nostro patrimonio sunt [b]),
vel extra nostrum patrimonium habentur. quaedam enim
naturali iure communia sunt omnium, quaedam publica,
quaedam universitatis, quaedam nullius, pleraque singulo-
rum, quae variis ex causis cuique acquiruntur, sicut ex
subiectis apparebit [2]).

Et quidem naturali iure communia sunt omnium haec: 1
aër, aqua profluens, et mare, et per hoc litora maris.
nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur, dum tamen
villis et monumentis et aedificiis abstineat, quia non sunt
iuris gentium, sicut et mare [3]). Flumina autem omnia et 2
portus publica sunt: ideoque ius piscandi omnibus com-
mune est in portu fluminibusque [4]). Est autem litus maris, 3
quatenus hibernus fluctus maximus excurrit [5]). Riparum 4
quoque usus publicus est iuris gentium [c]), sicut ipsius flu-

---

a) *d. et qualitate, d. et acquirendo ipsarum dominio.* — b) *sunt* def. — c) *iure g., et iuris g.*

17) D. quod falso tut. XXVII, 6. 1. 6.; de compens. XVI, 2. 1. 3.; ad SC. Trebell. XXXVI, 1. l. 16. §. 14.

1) Cai. II, 1...11. D. de divis. rerum I, 8. — 2) Cai. II, 1. 9... 11. D. h. l. 1. pr. l. 2. pr. — 3) D. h. l. 2. §. 1. l. 4. pr. — Cic. p. S. Roscio 26. Virgil. Aen. VII, 229. sqq. Ovid. metamorph. VI, 349. sqq. — 4) D. h. l. 4. §. 1.; de fluminibus XLIII, 12. Siculus Flaccus de condic. agr. (Rei agrariae script. ed. Goësii p. 18. 19.) Frontinus de limit. agror. (Ibid. p. 42.) — 5) Cic. top. 7. D. de verb sign. L, 16. l. 96. 112.

minis: itaque navem ad eas applicare, funes ex arboribus
ibi natis religare, onus aliquid in his reponere, cuilibet
liberum est, sicuti per ipsum flumen navigare. sed pro-
prietas earum illorum est, quorum praediis adhaerent: qua
de causa arbores quoque in hisdem [d] natae eorundem sunt [6].
5 Litorum quoque usus publicus iuris gentium [e] est, sicut
ipsius maris: et ob id quibuslibet liberum est, casam ibi
imponere [e], in qua se recipiant, sicut retia siccare, et ex
mare [f] deducere [g]. proprietas autem eorum potest intel-
legi nullius esse, sed eiusdem iuris esse, cuius et mare,
6 et, quae subiacent mari, terra vel arena [7]. Universitatis
sunt, non singulorum, veluti quae in civitatibus sunt, ut
theatra, stadia, et similia, et [h] si qua alia sunt commu-
nia civitatium [8].
7 Nullius autem sunt res sacrae et religiosae et sanctae:
8 quod enim divini iuris est, id nullius in bonis est [9]. [10] Sa-
cra sunt, quae rite [11] et per pontifices Deo consecrata
sunt, veluti aedes sacrae, et dona [i], quae rite ad mini-
sterium Dei dedicata sunt, quae etiam per nostram con-
stitutionem alienari et obligari prohibuimus [13], excepta
causa redemptionis captivorum. si quis vero auctoritate
sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed
profanum. locus autem, in quo sacrae aedes aedifica-
tae sunt, etiam diruto aedificio, adhuc sacer manet, ut
9 et Papinianus rescripsit [k] [14]. Religiosum locum unus-
quisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum
suum. in communem autem locum purum, invito socio,
inferre non licet; in commune vero sepulcrum etiam invitis
ceteris licet inferre. item si alienus ususfructus est, pro-
prietarium placet, nisi consentiente usufructuario, locum

---

d) *iisdem, his, ipsis.* — e) *reponere, ponere.* — f) *mari.* — g) *reducere.* — h) def. *et.* — i) *donaria.* — k) *respondit, scripsit.*

6) D. h. l. 5. pr.; de acq. rer. dom. XLI, 1. l. 30. §. 1. I. h. §. 31. — 7) Servius ad Virg. Aen. I, 540. (al. 544.) D. h. l. 5. 6. pr.; de acq. rer. dom. XLI, 1. l. 14. 50.; ne quid in loco XLIII, 8. l. 2. §. 8. l. 3. 4.; de contr. emt. XVIII, 1. l. 51. — 8) D. h. l. 6. §. 1. Frontinus et Aggenus (ed. Goësii p. 41. sqq.) — 9) Cai. II, 2. 3. 9. D. h. l. 1. pr. 6. §. 2. — D. de rei vindic. VI, 1. l. 23. §. 1.; de verb. oblig. XLV, 1. l. 83. §. 5. I. de inutil. stip. III, 19 (20). §. 2. — Macrob. Sat. III, 3. Festus v. *religiosus* et v. *sacer mons*. Aggen. de limit. agror. (Goës. p. 61.) — 10) Serv. ad Virg. Aen. III, 73. D. h. l. 6. §. 3. C. de sacros. eccles. I, 2. l. 21. — 11) Ovid. fast. I, 610. Cic. p. domo 47. Val. Max. V, 10. — 12) Varro l. lat. V (VI), 7. Cic. ad Att. IV, 2. p. domo 49. Seneca consol. ad Marciam 13. Cai. II, 5. 7. — 13) Schol. ad Horat. sat. I, 1, 71. et plerique ll. supra citt. — 14) Cic. Phil. IV, 6, 11. Traianus Plinii ep. X, 76. D. de contr. emt. XVIII, 1. l. 73. pr.

religiosum non facere. in alienum locum, concedente domino, licet inferre; et, licet postea ratum habuerit [l]), quam illatus est mortuus, tamen religiosus locus [m]) fit [15]). [16]) Sanctae quoque res, veluti muri et portae [17]), quodammodo divini iuris sunt, et ideo nullius in bonis sunt. ideo autem muros sanctos dicimus, quia poena capitis [18]) constituta sit in eos, qui aliquid in muros deliquerint. ideo et legum eas partes, quibus poenas constituimus adversus eos, qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus [19]). 10

[20]) Singulorum autem hominum multis modis res fiunt: quarundam enim rerum dominium nanciscimur iure naturali, quod, sicut diximus, appellatur ius gentium; quarundam iure civili. Commodius est itaque a vetustiore iure incipere. palam est autem, vetustius esse naturale ius, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit [21]): civilia enim iura tunc coeperunt esse, cum et civitates condi, et magistratus creari, et leges scribi [22]) coeperunt. 11

[23]) Ferae igitur bestiae, et volucres, et pisces, id est omnia animalia, quae in terra, mari, caelo nascuntur, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt: quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur. Nec interest, feras bestias et volucres utrum in suo fundo quisque capiat, an in alieno: plane, qui in alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia, potest a domino, si is providerit, prohiberi [24]), ne ingrediatur. Quicquid autem eorum ceperis, eousque tuum esse intellegitur, donec tua custodia coërcetur; cum vero evaserit custodiam tuam, et in naturalem libertatem se receperit, tuum esse desinit [25]), et rursus 12

---

l) *non hab.* lectio Bononiensis. — m) *sine voluntate eius* vel *ex vol. e.* diversis locis inseritur.

15) Cai. II, 4. 6. 7. D. h. l. 6. §. 4. 5. l. 7.; de relig. XI, 7. C. eod. III, 44. Sabinus Gellii IV, 9, 8. — 16) Cai. II, 8. Cai. Visig. II, 1, 1. D. h. l. 1. pr. l. 8. 9. §. 3. 4. l. 11.; ne quid in loco sacro XLIII, 6. l. 2. 3. Isidor. origg. XV, 4. — 17) Plut. quaest. Rom. 27. Id. Romul. 11. Dionys. Halic. I, 88. Festus v. *rituales*. — 18) Liv. I, 7, 2. — 19) Cic. p. Balbo 14. — 20) D. de acqu. rer. dom. XLI, 1. (h.) — D. h. l. 1. pr. Cai. II, 65. Dio Chrysost. Rhod. (Reiske T. I. p. 592.) — 21) Cic. de legg. I, 6 (19). — 22) Virg. Aen. I, 425. sqq. ibique Servius. — 23) Cai. II, 66. 67. I. h. §. 13...16. D. h. l. 1. §. 1. l. 3. 5. pr. 14. pr. 30. §. 4. l. 44. 55.; de usufr. VII, 1. l. 9. §. 5.; de serv. praed. rust. VIII, 3. l. 16. ad l. Aquil. IX, 2. l. 28. pr.; de furtis XLVII, 2. l. 26; de iniuriis XLVII, 10. l. 13. §. f. Plato de legg. VII. in f. (ed. Bip. p. 392.) Plaut. Rud. IV, 3, 32. sq. Quintil. decl. 13. — 24) D. de serv. praed. rust. VIII, 3. l. 13. §. f.; de vi XLIII, 16. l. 4. §. 9.; de iniuriis XLVII, 10. l. 23. C. de serv. III, 34. l. 11. Tertull. de praescript. 37. Cic. p. Caecina 8. — 25) Iuvenal. IV, 50. sqq.

occupantis fit. naturalem autem libertatem recipere intel-
legitur, cum vel oculos tuos effugerit, vel ita sit in con-
13 spectu tuo, ut difficilis sit eius persecutio. [26]) Illud quae-
situm est, an, si fera bestia ita vulnerata sit, ut capi
possit, statim tua esse intellegatur. quibusdam placuit,
statim tuam esse, et eousque tuam videri, donec eam per-
sequeris; quodsi desieris persequi, desinere tuam esse, et
rursus fieri occupantis. alii non aliter putaverunt tuam esse,
quam si eam ceperis. sed posteriorem sententiam nos con-
firmamus, quia multa accidere solent, ut eam non capias [27]).
14 Apium quoque natura fera [28]) est. itaque, quae in arbore
tua consederint, antequam a te alveo includantur, non ma-
gis tuae esse intelleguntur, quam volucres, quae in tua
arbore nidum fecerint: ideoque, si alius eas incluserit, is
earum dominus erit. favos quoque, si quos eae fecerint,
quilibet eximere potest. plane, integra re, si provideris
ingredientem in fundum tuum, potes eum iure prohibere,
ne ingrediatur. examen, quod ex alveo tuo evolaverit,
eousque tuum esse intellegitur, donec in conspectu tuo est,
nec difficilis eius persecutio est: alioquin occupantis fit [29]).
15 Pavonum et columbarum fera natura est. nec ad rem pertinet,
quod ex consuetudine avolare et revolare solent: nam et apes
idem faciunt, quarum constat feram esse naturam; cervos
quoque ita quidam mansuetos habent [30]), ut in silvas ire
et redire soleant, quorum et ipsorum feram esse naturam
nemo negat. In his autem animalibus, quae ex consuetu-
dine abire et redire solent, talis regula comprobata est, ut
eousque tua esse intellegantur, donec animum revertendi
habeant: nam si revertendi animum habere desierint, etiam
tua esse desinunt, et fiunt occupantium. revertendi autem
animum videntur desinere habere, cum revertendi consue-
16 tudinem deseruerint [31]). Gallinarum et anserum non est
fera natura. idque ex eo possumus intellegere, quod aliae
sunt gallinae, quas feras vocamus, item alii anseres, quos
feros [32]) appellamus. ideoque si anseres tui, aut gallinae
tuae aliquo casu turbati turbataeve evolaverint, licet con-
spectum tuum effugerint, quocumque tamen loco sint, tui

26) D. h. l. 5. §. 1. l. 55. I. h. §. 12. — 27) Gell. XIII, 17. — 28) Columella IX. praef. cap. 1. sqq. — 29) D. h. l. 5. §. 2...4.; famil. ercisc. X, 2. l. 8. §. 1.; de furtis XLVII, 2. l. 26. pr. Coll. ll. Mos. et Rom. XII, 7. in f. Quintil. decl. 13. — I. h. §. 12. — 30) Virgil. Aen. VII, 483. sqq. Gell. XV, 22. Aelian. H. A. VII, 4, 6. XI, 7. — 31) Cai. II, 68. D. h. l. 5. §. 5.; de acq. poss. XLI, 2. l. 3. §. 15.; de furtis XLVII, 2. l. 37.; famil. ercisc. X, 2. l. 8. §. 1. Collat. legg. Mos. et Rom. XII, 7. in f. — I. h. §. 12. 13. 14. — 32) Varro R. R. III, 9. 10. Columella VIII, 2.

tuaeve esse intelleguntur; et, qui lucrandi animo ea ani-
malia retinuerit, furtum committere intellegitur[33]. [34]) Item 17
ea, quae ex hostibus capimus, iure gentium[35]) statim no-
stra fiunt: adeo quidem, ut et liberi homines in servitutem
nostram deducantur[36]), qui tamen, si evaserint nostram
potestatem, et ad suos reversi fuerint, pristinum statum
recipiunt[37]). Item lapilli et gemmae[38]) et cetera, quae 18
in litore inveniuntur, iure naturali statim inventoris fiunt[39]).
Item ea, quae ex animalibus dominio tuo subiectis nata 19
sunt eodem iure tibi acquiruntur[40]).

[41]) Praeterea, quod per alluvionem agro tuo flumen 20
adiecit, iure gentium tibi acquiritur. est autem alluvio in-
crementum latens. per alluvionem autem id videtur adiici,
quod ita paulatim adiicitur, ut intellegere non possis, quan-
tum quoquo momento temporis adiiciatur. Quodsi vis flu- 21
minis partem aliquam ex tuo praedio detraxerit, et vicini
praedio appulerit: palam est, eam tuam permanere. plane
si longiore tempore fundo vicini haeserit, arboresque, quas
secum traxerit, in eum fundum radices egerint, ex eo tem-
pore videntur vicini fundo acquisitae[n]) esse[42]). Insula, 22
quae in mari nata est, quod raro accidit, occupantis fit:
nullius enim esse creditur[43]). At in flumine nata, quod
frequenter accidit, si quidem mediam partem fluminis te-
neat[o]), communis est eorum, qui ab utraque parte flumi-
nis prope ripam praedia possident[44]), pro modo latitudinis
cuiusque fundi, quae latitudo prope ripam sit. quodsi al-
teri parti proximior sit, eorum est tantum, qui ab ea parte
prope ripam praedia possident. Quodsi aliqua parte divi-
sum flumen, deinde infra unitum, agrum alicuius in formam
insulae redegerit, eiusdem permanet is ager, cuius et fue-

n) *videtur..ta, videntur..ta.* — o) *tenet.*

33) D. h. l. 5. §. 6. — 34) D. h. l. 5. §. 7. l. 7. pr. Cai. II, 69. — 35) Xenoph. Cyrop. VII, 5, 26. Liv. XL, 17. D. de acq. poss. XLI, 2. l. 1. §. 1. — 36) Quintil. decl. 13. — 37) I. de patr. pot. I, 12. §. 5. — 38) D. de auro arg. XXXIV, 2. l. 19. §. 17. — 39) D. de divis. rerum I, 8. l. 3.; de acq. poss. XLI, 2. l. 1. §. 1. — 40) D. h. l. 2. 6. f.: de rei vind. VI, 1. l. 5. §. 2.; de pignor. XX, 1. l. 29. §. 1. Quintil. decl. 13. (ed. Obrecht p. 233.) — 41) Cic. de orat. I, 38. Cassius Longinus ap. Aggenum (Rei agrar. script. ed. Goës. p. 56.) Siculus Flaccus, Frontinus, Aggenus (Ibid. p. 13. 41. 56. 69.) Isidor. origg. XIV, 8. Cai. II, 70. 72. D. h. l. 7. §. 1. ..6. l. 12. pr. 16. 30. pr. ..§. 3. l. 38. 56. Nov. Theod. XXVIII. (ed. Berol. X. Ritteri). C. I. de alluvion. VII, 41. — 42) D. de damno inf. XXXIX, 2. l. 9. §. 1. 2. l. 24. §. 5.; de rebus cred. XII, 1. l. 4. §. f. I. h. §. 31. — 43) I. h. §. 1. 5. 18. — Plin. H. N. II, 85. sqq. Iul. Obsequens prodig. ed. Oudend. c. 57. — 44) D. h. l. 29. 65. §. 1...4.; de flumin. XLIII, 12. l. 1. §. 6.

23 rat [45]). Quodsi naturali alveo in universum derelicto, alia parte fluere coeperit, prior quidem alveus eorum est, qui prope ripam eius praedia possident, pro modo scilicet latitudinis cuiusque agri, quae latitudo prope ripam sit, novus autem alveus eius iuris esse incipit, cuius et ipsum flumen, id est publici [p]). quodsi post aliquod tempus ad priorem alveum reversum fuerit flumen, rursus novus alveus eorum esse incipit, qui prope ripam eius praedia pos-
24 sident. Alia sane causa est, si cuius totus ager inundatus fuerit. neque enim inundatio speciem fundi commutat; et ob id, si recesserit aqua, palam est, eum fundum eius manere, cuius et fuit [q]) [46]).

25 Cum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo, quaeri solet, quis eorum naturali ratione dominus sit, utrum is, qui fecerit, an ille potius, qui materiae dominus fuerit: ut ecce, si quis ex alienis uvis aut olivis aut spicis vinum aut oleum aut frumentum fecerit, aut ex alieno auro, vel argento, vel aere vas aliquod fecerit, vel ex alieno vino et melle mulsum miscuerit, vel ex alienis medicamentis emplastrum aut collyrium composuerit, vel ex aliena lana vestimentum fecerit, vel ex alienis tabulis navem vel armarium vel subsellium fabricaverit. et post multas Sabinianorum et Proculeianorum ambiguitates placuit media sententia existimantium, si ea species ad materiam reduci possit, eum videri dominum esse, qui materiae dominus fuerat, si non possit reduci, eum potius intellegi dominum, qui fecerit: ut ecce, vas conflatum potest ad rudem massam aeris vel argenti vel auri reduci, vinum autem aut oleum aut frumentum ad uvas et olivas et spicas reverti non potest, ac ne mulsum quidem ad vinum et mel resolvi potest. quodsi partim ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quisque [r]), veluti ex suo vino et alieno melle mulsum, aut ex suis et alienis medicamentis emplastrum aut collyrium, aut ex sua et aliena lana vestimentum fecerit, dubitandum non est, hoc casu eum esse dominum, qui fecerit: cum non solum operam suam dedit, sed et partem eiusdem materiae prae-
26 stavit [s]) [47]). si tamen alienam purpuram quis intexuit suo

---

p) *publicus, ..cum.* — q) *fuerat, ante f.* — r) *quisquam, quis.* — s) *praestitit.*

45) D. XLIII, 12. l. 1. §. 10. — Cic. de orat. I, 38.: *Circumluvio-num . iura.* Isidor. origg. XIV, 8. in f. — 46) D. quibus modis ususfr. VII, 4. l. 23. 24.; de flumin. XLIII, 12. l. 1. §. 8. 9. — 47) Cai. II, 79. D. h. l. 7. §. 7. l. 12. §. 1. l. 24. 25. 26. pr. §. 3. l. 27. §. 1.; de rei vindic. VI, 1. l. 5. §. 1. — Seneca ep. 65, 2. sqq. I. h. §. 27.

vestimento, licet pretiosior[48]) est purpura, accessionis vice
cedit[49]) vestimento; et, qui dominus fuit purpurae, ad-
versus eum, qui subripuit, habet furti actionem et condi-
ctionem, sive ipse est, qui vestimentum fecit, sive alius.
nam extinctae res, licet vindicari non possint, condici ta-
men a[t]) furibus et a[t]) quibusdam[u]) aliis possessoribus
possunt[50]). [51])Si duorum materiae ex voluntate domino- 27
rum confusae sint, totum id corpus, quod ex confusione
fit, utriusque commune est, veluti, si qui vina sua confu-
derint, aut massas argenti vel auri conflaverint. sed et, si
diversae materiae sint, et ob id[v]) propria species facta
sit, forte ex vino et melle mulsum, aut ex auro et argento
electrum, idem iuris[w]) est: nam et eo casu communem
esse speciem non dubitatur. quodsi fortuitu, et non volun-
tate dominorum, confusae fuerint, vel diversae materiae,
vel quae eiusdem generis sunt, idem iuris esse placuit[52]).
Quodsi frumentum Titii tuo frumento mixtum fuerit, si 28
quidem ex voluntate vestra, commune erit, quia singula
corpora, id est singula grana, quae cuiusque propria fue-
rint, ex consensu vestro communicata sunt. quodsi casu
id mixtum fuerit, vel Titius id miscuerit sine voluntate
tua, non videtur commune esse, quia singula corpora in
sua substantia durant, nec magis istis casibus commune fit
frumentum, quam grex communis esse intellegitur, si pe-
cora Titii tuis pecoribus mixta fuerint; sed si ab alterutro
vestrum id totum frumentum retineatur, in rem quidem
actio pro modo frumenti cuiusque competit, arbitrio au-
tem iudicis continetur, ut is aestimet, quale cuiusque fru-
mentum fuerit[53]). Cum in suo solo aliquis ex aliena ma- 29
teria aedificaverit, ipse dominus intellegitur aedificii, quia
omne, quod inaedificatur, solo cedit[54]). nec tamen ideo
is, qui materiae dominus fuerat, desinit eius dominus
esse; sed tantisper neque vindicare eam potest, neque ad
exhibendum de ea re agere, propter legem duodecim ta-

---

t) *a* def. — u) *quibuslibet, quibusque.* — v) *ex iis.* — w) *non idem iuris.*

48) D. de contr. empt. XVIII, 1. l. 34. pr. — 49) Plerumque revocabiliter. I. h. §. 29. 30. — 50) D. h. l. 26. §. 1. l. 27. pr. §. 2.; de rei vind. VI, 1. l. 23. §. 2. 3. 5.; ad exhibend. X, 4. l. 6. 7. §. 1. 2.; de auro argento XXXIV, 2. l. 23. §. 1. — Cai. II, 79. — I. de obligat. quae ex del. IV, 1. §. f.; de action. IV, 6. §. 14. D. de condict. furt. XIII, 1. l. 5. — 51) Aristot. top. IV, 1. (ed. Pac. I, p. 309.) Philo Iud. de linguar. confus. (Opp. ed. Pfeiffer. T. III. p. 400.) — 52) D. h. l. 7. §. 8. 9. l. 12. §. 1.; de rei vind. VI, 1. l. 3. §. 2. l. 4. 5. pr. §. 1. — 53) D. de rei vind. VI, 1. l. 5. pr. l. 23. §. 5.; de usurpat. XLI, 3. l. 30. §. 3. — 54) Cai. II, 73. D. de solut. XLVI, 3. l. 98. §. f.; de superfic. XLIII, 18. l. 2.

bularum [55]), qua cavetur, ne quis tignum alienum aedibus
suis iniunctum [x]), eximere cogatur, sed duplum pro eo
praestet per actionem, quae vocatur de tigno iniuncto [x])
(appellatione autem tigni omnis materia significatur, ex
qua aedificia fiunt): quod ideo provisum est, ne aedificia
rescindi necesse sit [56]), sed si aliqua ex causa dirutum sit
aedificium, poterit materiae dominus, si non fuerit duplum
iam persecutus [y]), tunc eam vindicare, et ad exhibendum
30 de ea re agere [57]). Ex diverso, si quis in alieno solo sua
materia domum aedificaverit, illius fit domus, cuius et so-
lum est. sed hoc casu materiae dominus proprietatem eius
amittit, quia voluntate eius alienata intellegitur, utique si
non ignorabat, in alieno solo se aedificare: et ideo, licet
diruta sit domus, vindicare materiam non possit [z]). certe
illud constat, si, in possessione constituto aedificatore, soli
dominus petat, domum suam esse, nec solvat pretium ma-
teriae et mercedes fabrorum, posse eum per exceptio-
nem [58]) doli mali repelli; utique si bonae fidei possessor
fuit, qui aedificasset: nam scienti alienum esse solum, pot-
est culpa obiici, quod temere aedificavit in eo solo, quod
31 intellegeret alienum esse [59]). [60]) Si Titius alienam plantam
in suo solo posuerit, ipsius erit; et ex diverso, si Titius
suam plantam in Maevii solo posuerit, Maevii planta erit,
si modo utroque casu radices egerit. antequam autem radices
egerit, eius permanet, cuius et fuerat. adeo autem, ex quo
radices egerit planta, proprietas eius commutatur, ut, si vicini
arbor ita terram [a]) Titii presserit, ut in eius fundum radices
ageret, Titii effici arborem [61]) dicimus [b]): rationem etenim
non permittere [c]), ut alterius arbor esse intellegatur, quam
cuius in fundum radices egisset. et ideo prope confinium [62])

---

x) *iunct.* — y) *prosec.*, *consec.* — z) *poterit*, *potest.* — a) *arborem..terra.* — b) *dicamus.* — c) *ratio..permittit.*

55) Tab. VI. fragm. 7. 8. Dirksenii (p. 433. sqq.) — 56) D. ne quid in loco publ. XLIII, 8. l. f. — 57) Festus v. *tignum*. D. h. l. 7. §. 10. 11.; de rei vind. VI, 1. l. 24. §. 6. 7. l. 59.; ad exhib. X, 4. l. 6. 7.; de tigno iuncto XLVII, 3. — 58) D. de condict. indeb. XII, 6. l. 33.; de doli except. XLIV, 4. l. 14. — 59) Cai. II, 73. 76. Edict. Theod. 137. D. h. l. 7. §. 12. l. 28. 42. 60.; de rei vind. VI, 1. l. 37. 59.; de donat. int. vir. et ux. XXIV, 1 l. 31. §. 2.; de superfic. XLIII, 18. l. 2. C. Greg. de rei vind. III, 3. l. 2. C. I. eod. III, 32. l. 2. 16.; de aedif. priv. VIII, 10. l. 5. — 60) Cai. II, 74...76. D. h. l. 7. §. 13. l. 8. 9. pr. 26. §. 2.; de rei vind. VI, 1. l. 5. §. 3. l. 53.; de action. empti XIX, 1. l. 40. C. Gregor. de rei vind. III, 3. l. 1. C. I. eod. III, 32. l. 11. — 61) Cato R. R. 32. Plin. H. N. XVII, 13. Virg. Georg. II, 25. 26. — 62) D. communi divid. X, 3. l. 19. pr.; pro socio XVII, 2. l. 83.; arbor. furtim caes. XLVII, 7. l. 6. §. 2. — Sicul. Flaccus de condic. agr. (Goës. p. 7. sq.) Frontinus de limit. agr. (Goës. p. 43.)

arbor posita, si etiam in vicini fundum radices egerit, communis fit. Qua ratione autem plantae, quae terra 32
coalescunt, solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque, quae sata sunt, solo cedere intelleguntur. Ceterum sicut is, qui in alieno solo aedificaverit, si ab eo dominus petat aedificium, defendi potest per exceptionem doli mali, secundum ea, quae diximus: ita, eiusdem exceptionis auxilio, tutus esse potest is, qui in alienum fundum sua impensa bona fide conseruit[63]). Literae quoque, 33
licet aureae sint, perinde chartis membranisve cedunt, acsi solo cedere solent ea, quae inaedificantur, aut inseruntur: ideoque, si in chartis membranisve tuis carmen vel historiam vel orationem Titius scripserit, huius corporis non Titius, sed tu dominus esse iudiceris[d]). sed si a Titio petas, tuos libros tuasve membranas esse[e]), nec impensam scripturae solvere paratus sis, poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali, utique si bona fide earum chartarum membranarumve possessionem nactus est. Si quis in 34
aliena tabula pinxerit, quidam putant, tabulam picturae cedere; aliis videtur pictura, qualiscumque sit, tabulae cedere. sed nobis videtur melius esse, tabulam picturae cedere: ridiculum est enim, picturam Apellis vel Parrhasii in accessionem vilissimae tabulae cedere. unde si a domino tabulae imaginem possidente is, qui pinxit, eam petat, nec solvat pretium tabulae, poterit per exceptionem doli mali summoveri; at si is, qui pinxit, possideat, consequens est, ut utilis actio domino tabulae adversus eum detur, quo casu, si non solvat impensam picturae, poterit per exceptionem doli mali repelli, utique si bona fide possessor fuerit ille, qui picturam imposuit. illud enim palam est, quod, sive is, qui pinxit, subripuit tabulas, sive alius, competit domino tabularum furti actio[64]).

Si quis a non domino, quem dominum esse credebat, 35
bona fide fundum emerit, vel ex donatione, aliave qua[f]) iusta causa aeque bona fide acceperit; naturali ratione placuit, fructus, quos percepit, eius esse pro cultura et cura. et ideo, si postea dominus supervenerit, et fundum vindicet, de fructibus ab eo consumptis agere non potest[65]). Ei vero, qui sciens alienum fundum possederit, non idem concessum est. itaque cum fundo etiam fructus,

---

d) *videris.* — e) def. *esse.* — f) *qualibet*; def.

63) D. h. l. 9. pr. — 64) Cal. II, 77. 78. D. h. l. 9. §. 1. 2.; de rei vind. VI, 1. l. 23. §. 3.; ad exhib. X, 4. l. 3. §. 14. — 65) I.

de officio iud. IV, 17. §. 2. D. h. l. 40.; fin. reg. X, 1. l. 4. §. 2. C. de rei vind. III, 32. l. 22.

36 licet consumpti sunt, cogitur restituere [66]. [67] Is, ad quem
ususfructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus
efficietur, quam si eos ipse perceperit. et ideo, licet maturis
fructibus, nondum tamen perceptis, decesserit, ad
heredem eius non pertinent, sed domino proprietatis ac-
37 quiruntur. (eadem fere [g]) et de colono dicuntur) [68]. [69]) In
pecudum fructu etiam fetus est, sicuti lac et pilus et lana:
itaque agni et haedi et vituli et equuli [h]) statim naturali
iure dominii sunt fructuarii. Partus vero ancillae in fructu
[70]) non est: itaque ad dominum proprietatis pertinet.
absurdum enim videbatur, hominem in fructu esse, cum
omnes fructus rerum natura hominum gratiâ comparavit [71]).
38 Sed si gregis usumfructum quis habeat, in locum demortuorum
capitum ex fetu fructuarius summittere debet (ut
et Iuliano visum est), et in vinearum demortuarum vel arborum
locum alias debet substituere. recte enim colere
debet, et quasi bonus paterfamilias [i]) [72]).
39 Thesauros, quos quis in suo loco invenerit, divus Hadrianus,
naturalem aequitatem secutus, ei concessit, qui
invenerit. idemque statuit, si quis in sacro aut in religioso
loco fortuitu [k]) casu invenerit. At [l]) si quis in alieno loco,
non data ad hoc opera, sed fortuitu [73]), invenerit, dimidium
domino soli concessit. et convenienter, si quis in
Caesaris loco invenerit, dimidium inventoris, dimidium Caesaris
esse statuit. cui conveniens est, ut, si quis in publico
loco vel fiscali [m]) invenerit, dimidium ipsius esse [n]), dimidium
fisci vel civitatis [74]).
40 [75]) Per traditionem quoque, iure naturali, res nobis acquiruntur:
nihil enim tam conveniens est naturali aequitati,

---

g) *fere* def. — h) *e. et suculi.* — i) *debet* def. · *p. uti debet.* — k) *fortuito.* — l) *atque, aç.* — m) *v. f. vel civitatis.* — n) *est, esse debeat.*

66) D. h. l. 48. pr. §. 1.; de usuris XXII, 1. l. 25. 28. — I. de usucap. II, 6. pr. — 67) I. de usufr. II, 4. D. eod. VII, 1. C. eod. III, 33. — 68) D. h. VII, 1. l 12. §. 5.; quib. modis ususfr. VII. 4. l. 13.; de usuris XXII, 1. l. 25. §. 1.; de annuis leg. XXXIII, 1. l. 8. — 69) D. de usufr. VII, 1. l. 68. §. 1. 2. — 70) D. de usuris XXII, 1. l. 28. Cic. fin. I, 4, 12. — Lucret. II, 174. 175. Lactantius VII, 3, 13. — 71) D. de usufr. VII, 1. l. 68. §. 1. — 72) D. de usufr. VII, 1. l. 68. §. 2. l. 69. 70. l. 9. §. 6. l. 18. — Columella VII, 3, 13. 14.; VII, 6, 7.; IV, 7, 3.; V, 6, 1. 37. — D. VII, 1. l. 9. §. 2. Paul. sent. III, 6, 26. Colum. V, 6, 37. — 73) Horat. sat. II, 6, 10. Lucian. Pseudoproph. 5. Themist. in Aristotelis Physica II. (Opera ed. Aldus p. 26. 27.) — 74) Spartian. Hadr. 18. D. h. l. 31. §. 1. l. 63.; de iure fisci XLIX. 14. l. 3. §. 10. C. Th. de thesauris X, 18.; C. I. eod. X, 15. — 75) Cai. II, 19. 20. 21. 41. 65. Ulpian. I, 16. XIX, 7. D. h. l. 9. §. 3...7. l. 13. 20. 21. 31. pr. 36. 37. §. 4. sqq. l. 39. 43. §. 1. l. 59.; de peculio XV, 1. l. 8. C. de rei vind. III, 32. l. 27.; de pactis II, 3. l. 20.

quam voluntatem domini, volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi[76]). Et ideo, cuiuscumque generis sit corporalis res, tradi potest, et a domino tradita alienatur. itaque stipendiaria quoque et tributaria praedia eodem modo alienantur. vocantur autem stipendiaria et tributaria praedia, quae in provinciis sunt, inter quae nec non et Italica praedia ex nostra constitutione[77]) nulla differentia
est. Sed si quidem ex causa donationis, aut dotis, aut 41
qualibet alia ex causa tradantur[o]), sine dubio transferuntur: venditae vero et traditae[o]), non aliter emptori acquiruntur, quam si is venditori pretium solverit, vel alio modo ei satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato. quod cavetur quidem etiam ex[p]) lege duodecim tabularum[78]), tamen recte dicitur, et iure gentium, id est iure naturali, id effici. sed si is, qui vendidit, fidem emptoris secutus
fuerit, dicendum est, statim rem emptoris fieri[79]). Nihil 42
autem interest, utrum ipse dominus tradat alicui rem, an
voluntate eius alius[q]). qua ratione, si cui libera universo- 43
rum[r]) negotiorum administratio a domino permissa fuerit, isque ex his negotiis rem vendiderit et tradiderit, facit eam
accipientis[80]). Interdum etiam, sine traditione, nuda vo- 44
luntas sufficit domini ad rem transferendam, veluti, si rem, quam tibi aliquis commodavit aut locavit aut apud te deposuit, vendiderit tibi aut donaverit[s]). quamvis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit, eo tamen ipso, quod patitur tuam esse, statim acquiritur tibi proprietas, perinde
acsi eo nomine tradita fuisset[81]). Item, si quis merces in 45
horreo depositas vendiderit, simulatque claves horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad empto-
rem[82]). Hoc amplius, interdum et in incertam personam 46
collocata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce praetores vel consules, qui missilia iactant in vulgus, ignorant, quid eorum quisque excepturus sit; et tamen, quia volunt, quod quisque exceperit, eius esse, statim eum

---

o) Addunt *res.* — p) def. *etiam ex.* — q) *a. aut possessio eius rei permissa sit, a. aut cui poss. c. r. p. sit.* — r) *univ.* def. — s) *d. aut dotis nomine dederit.*

76) Cic. p. Balbo 13. D. si a parente XXXVII, 12. l. 2. — 77) C. de nudo iure Quir. VII, 25. sive C. de usucap. transf. VII, 31. — 78) Dirkseniio tab. VII. num. 11. — 79) Cai. II, 20. Ulpian. XIX, 7. D. h. l. 31. pr. — Varro R. R. II, 2, 6. D. de contrah. empt. XVIII, 1. l. 19. 53.; de tribut. act. XIV, 4. l. 5. §. 18. — 80) I. quibus alien. II, 8., ibique citt. — D. de procur. III, 3. l. 58. 63.; mandati XVII, 1. l. 60. §. 4. — 81) D. de Publ. act. VI, 2. l. 9. §. 1.; de acq. poss. XLI, 2. l. 3. §. 3. — 82) D. de acq. poss. XLI, 2. l. 1. §. 21., de contr. empt. XVIII, 1. l. 74. — Cic. Philipp. II, 28.

47 dominum efficiunt[83]). Qua ratione verius esse videtur, ut, si[t]) rem pro derelicto a domino habitam occupaverit quis, statim eum dominum effici[u]). pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abiecerit, ut id rerum suarum esse
48 nollet, ideoque statim dominus esse desiit[84]). Alia[v]) causa est earum rerum, quae in tempestate maris, levandae navis causa, eiiciuntur. hae enim dominorum permanent, quia palam est, eas non eo animo eiici, quo quis eas habere non vult, sed quo magis cum ipsa navi periculum maris effugiat: qua de causa si quis eas fluctibus expulsas, vel etiam in ipso mari nactus, lucrandi animo abstulerit, furtum committit. nec longe discedere videntur ab his, quae de rheda currente, non intellegentibus dominis, cadunt[85]).

TITULUS SECUNDUS.

[1]) DE REBUS INCORPORALIBUS[a]).

Pr. Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam in-
1 corporales. Corporales hae sunt, quae sui natura tangi possunt: veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum, et
2 denique aliae res innumerabiles[2]). Incorporales autem sunt, quae tangi non possunt. Qualia sunt ea, quae in iure consistunt: sicut hereditas, ususfructus[b]), obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur: nam et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia; nam ipsum ius hereditatis, et ipsum ius utendi fruendi, et ipsum ius obligationis, in-
3 corporale est. eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae etiam servitutes vocantur.

---

t) *etsi, quodsi, si.* — u) *e. intellegimus.* — v) *a. sane.*
a) *corporalibus et i.* — b) *u., usus; u. ius.*

83) D. pro derelicto XLI, 7. l. 5. §. 1. — Horat. sat. II, 3. 182. C. de consul. XII, 3. l. 2. 3. Nov. 105. pr. et cap. 1. — 84) D. pro derelicto XLI, 7.; h. l. 58.; de acq. poss. XLI, 2. l. 17. §. 1. Plautus Trucul. IV, 4, 14. — 85) D. h. l. 9. §. 8. l. 58.; ad l. Rhod. XIV, 2. l. 2. §. 8. l. 8.; de acq. poss. XLI, 2. l. 21. §. 1. 2.; de furtis XLVII, 2. l. 43. §. 11. — Aristot. Eth. Nicom. III, 1.

1) Cic. top. 5. Seneca ep. LVIII, 9. sqq. Cai. II, 12. . . 14. D. de rer. divis. I, 8. l. 1. §. 1. — 2) Lucret. I, 304.; II, 434.; III, 166.

TITULUS TERTIUS.

[1]) DE SERVITUTIBUS.

[2]) Rusticorum praediorum iura sunt haec: iter, actus, Pr.
via, aquaeductus. Iter est ius eundi ambulandi hominis,
non etiam iumentum agendi vel vehiculum; actus est ius
agendi vel iumentum vel vehiculum. itaque qui iter habet,
actum non habet; qui actum habet, et iter habet, eoque
uti potest, etiam sine iumento. Via est ius eundi et agendi
et ambulandi: nam et iter et actum in se via continet [3]).
Aquaeductus est ius aquae ducendae per fundum alienum [4]).
[5]) Praediorum urbanorum sunt servitutes, quae aedificiis 1
inhaerent, ideo urbanorum praediorum dictae, quoniam
aedificia omnia urbana praedia appellamus, etsi in villa [6])
aedificata sunt. [7]) Item praediorum urbanorum servitutes
sunt hae: ut vicinus onera vicini sustineat; ut in parietem
eius liceat vicino tignum immittere [8]); ut stillicidium vel
flumen recipiat quis in aedes suas, vel in aream, vel in
cloacam [9]), vel non recipiat [a]); et ne altius tollat quis ae-
des suas, ne [b]) luminibus vicini officiatur [c]). In rusticorum 2
praediorum servitute quidam computari recte putant aquae
haustum, pecoris ad aquam appulsum, ius pascendi, calcis
coquendae, arenae fodiendae [10]).
Ideo autem hae servitutes praediorum appellantur, quo- 3
niam sine praediis constitui non possunt. nemo enim potest
servitutem acquirere urbani vel rustici praedii, nisi qui ha-
bet praedium; nec quisquam debere, nisi qui habet prae-
dium [d]) [11]). Si quis velit vicino aliquod ius constituere, 4

---

a) Def. *v. in cl.*, *v. n. rec.* — b) *nec*, *etne* . —
c) *officiat*. — d) def. *nec*..*praedium*.

1) Cai. II, 31.; IV, 3. Paul. sent. I, 17. D. de servit. VIII, 1. (h.) et rell. tituli libri VIII. C. de servit. III, 34. — 2) Cic. p. Caecina 13. 26. Ulpian. XIX, 1. D. de serv. praed. rust. VII, 3., praesertim l. 1. pr. — 3) D. de itinere actuque priv. XLIII, 19.; VIII, 3. l. 7. 12.; de acceptilat. XLVI, 4. l. 13. §. 1. — (XII. tabb. ap. Varronem l. Lat. VI, 2. et D. VIII, 3. l. 8.; Cic. p. Caecina 19. Dirksen XII. tab VII, 6. 7.?). Siculus Flaccus (Rei agrariae script. ed. Goës. p. 9.) Aggenus Urbicus (p. 75. Goës.) Varro l. Lat. IV (V), 4. Isidor origg. XV. 16. — 4) D. VIII, 3. l. 2 §. 1. 2. l. 9. 10. et al. C. h. l. 2. 3. 4. et al. Sicul. Flaccus (p. 9. Goës.), Aggen. Urbic. (p. 75. Goës.) — Adde C. de aquaeduct. XI, 42. — 5) D. de serv. praed. urb. VIII, 2.; commun. praed. VIII, 4. l. 1. pr. — 6) D. verb. signif. L, 16. l. 198; in quib. caus. pign. tac. XX, 2. l. 3. 4. §. 1. — 7) Cic. de orat. I, 38. Cai. II, 31. D. VIII, 2. l. 2. — 8) D. VIII, 2. l. 1. 33.; si serv. vindic. VIII, 5. l. 8. §. 2. — 9) Varro l. Lat. IV, 5. Cic. de orat. I, 38. D. VIII, 2. l. 2. 21. — Vitruv. II, 1.; IV, 7.; VI, 3.; VII, 5. — 10) D. VIII, 3. l. 1. §. 1. l. 4. 5. §. 1. l. 6. §. 1. — Cic. p. Caecina 26. — 11) D. comm. praed. VII, 4. l. 1. §. 1.

pactionibus atque stipulationibus id efficere debet[12]). Potest etiam in testamento quis heredem suum damnare, ne altius tollat aedes suas, ne[e]) luminibus aedium vicini officiat[f]); vel ut patiatur, eum tignum in parietem immittere, vel stillicidium habere; vel ut patiatur, eum per fundum ire, agere, aquamve ex eo ducere[13]).

TITULUS QUARTUS.

[1]) DE USUFRUCTU.

Pr. Ususfructus est ius alienis rebus utendi fruendi, salva rerum substantia. est enim ius in corpore: quo sublato,
1 et ipsum tolli necesse est[2]). [3]) Ususfructus a proprietate separationem recipit, idque pluribus modis accidit. ut ecce, si quis alicui usumfructum legaverit: nam heres nudam habet proprietatem, legatarius usumfructum; et contra, si fundum legaverit, deducto usufructu, legatarius nudam habet proprietatem, heres vero usumfructum; item alii usumfructum, alii deducto eo fundum legare potest. Sine testamento vero si quis velit alii usumfructum constituere, pactionibus et stipulationibus id efficere debet[4]). Ne tamen in universum inutiles essent proprietates, semper abscedente usufructu, placuit certis modis extingui usumfructum,
2 et ad proprietatem reverti[5]). [6]) Constituitur autem ususfructus non tantum in fundo et aedibus, verum etiam in servis et iumentis ceterisque rebus, [7]) exceptis his, quae ipso usu consumuntur. Nam hae res neque naturali ratione, neque civili recipiunt usumfructum. quo numero sunt vinum, oleum, frumentum, vestimenta[8]). quibus proxima est pecunia numerata: namque in ipso usu assidua permutatione quodammodo extinguitur. Sed utilitatis causa senatus censuit[9]), posse etiam earum rerum usumfructum constitui, ut tamen eo nomine heredi utiliter caveatur. itaque si pecuniae

---

e) *ut, nec,* def. — f) *officiatur.*

12) Cai. II, 29. 31. I. de usufr. II, 4. §. 1. — 13) D. commun. praed. VIII, 4. l. 16.; de servit. leg. XXXIII, 3.

1) Donatus ad Ter. Adelph. V, 8, 27. Cai. II, 30...33. Paul. sent. III, 6, 17...93. D. de usufr. VII, 1.; de usu legato XXXIII, 2. C. de usufr. III, 33. Adde I. de rerum divis. II, 1. §. 36...38. — 2) D. h. l. 1. 2. — 3) D. h. l. 3. pr. §. 2. l. 6. pr. Fr Vat. 47. — 4) I. de servit. II, 3. §. 4. — 5) D. h. l. 56.; de usu leg. XXXIII, 2. l. 8. C. h. l. 14. — 6) Ulpian. XXIV, 26. 27. D. h. l. 3. §. 1.; de usufr. ear. rerum VII, 5. l. 2. §. 1. — 7) Cic. top. 3 (17). Boëth. top. lib. II. (ad Cic. l. c.) Donat. ad Ter. Andr. prol. 5. Fr. Vat. 46. D. de usufr. ear. rer. VII, 5. — 8) D. h. l. 15. §. 4. 5.; usufr. quemadm. cav. VII, 9. l. 9. §. 3 — 9) D. VII, 5. l. 1. 11.

ususfructus legatus sit, ita datur legatario, ut eius fiat, et legatarius satisdat[a]) heredi de tanta pecunia restituenda, si morietur, aut capite minuetur. ceterae quoque res ita traduntur legatario, ut eius fiant: sed aestimatis his satisdatur, ut, si morietur, aut capite minuetur, tanta pecunia restituatur, quanti hae fuerint aestimatae [10]). Ergo senatus non fecit quidem earum rerum usumfructum (nec enim poterat), sed per cautionem quasi usumfructum constituit.
[11]) Finitur autem ususfructus morte fructuarii, et duabus 3
capitis deminutionibus, maxima et media, et non utendo per modum et tempus [12]). quae omnia nostra statuit constitutio. Item finitur ususfructus, si domino proprietatis ab usufructuario cedatur (nam extraneo cedendo nihil agit[b])) [13]); vel ex contrario, si fructuarius proprietatem rei acquisierit, quae res consolidatio appellatur. Eo amplius constat, si aedes incendio consumptae fuerint, vel etiam terrae motu, aut vitio suo corruerint, extingui usumfructum, et ne areae quidem usumfructum deberi. Cum 4
autem finitus fuerit[c]) ususfructus, revertitur scilicet ad proprietatem, et ex eo tempore nudae proprietatis dominus incipit plenam habere in re potestatem.

TITULUS QUINTUS.

[1]) DE USU ET HABITATIONE.

Iisdem istis modis, quibus ususfructus constituitur, etiam Pr.
nudus usus constitui solet; iisdemque illis modis finitur, quibus et ususfructus desinit[2]). [3]) Minus autem scilicet 1
iuris in usu est, quam in usufructu. Namque is, qui fundi nudum usum habet, nihil ulterius habere intellegitur, quam ut oleribus, pomis, floribus, foeno, stramentis, lignis ad usum cottidianum utatur; in eoque fundo hactenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit, neque his, per quos opera rustica fiunt, impedimento sit; nec ulli alii ius, quod habet, aut vendere, aut locare, aut gra-

---

a) *satisdet*. — b) *agitur*. — c) *totus fin. fu.* vel similia, constans lectio Bononiensis.

10) D. VII, 5. l. 7. pr. — 11) D. quibus modis ususfr. VII, 4. — Paul. sent. III, 6, 29. Fragm. Vat 61. ..64. D. VII, 4. l. 1. 3. pr...§. 2. C. h. l. 16. §. 2. — 12) Paul. sent. III, 6, 30. D. VII, 4. l. 20. 25. 28. C. h. l. 16. pr. §. 1; III, 34. l. 13. — 13) Cai. II, 30. Paul. sent. III, 6, 32. Fragm. Vat. 75. D. de iure dot. XXIII, 3. l. 66.

1) D. de usu et habitat. VII, 8. (h.); de usu .. et habitatione legata XXXIII, 2. C. de usufr. et habitat. III, 33. — 2) D. h. l. 1. §. 1. — 3) Donat. ad Ter. Eunuch. IV, 7, 46. Isid. origg. V, 25. Seneca de vita beata 10. Augustin. de doctr. Christ. I, 3. D. h. l. 10. §. 4. l. 11. 12. pr. §. 1. l. 15. pr. §. 1.

tis concedere potest, cum is, qui usumfructum habet, po-
2 test haec omnia facere [4]). Item is, qui aedium usum habet, hactenus iuris habere intellegitur, ut ipse tantum habitet, nec hoc ius ad alium transferre potest, et vix receptum esse videtur, ut hospitem ei recipere liceat. et cum uxore sua liberisque suis, item libertis, nec non aliis liberis personis, quibus non minus quam servis utitur, habitandi ius habeat [a]), et convenienter, si ad mulierem usus
3 aedium pertineat, cum marito ei habitare liceat [b]) [5]). Item is, ad quem servi usus pertinet, ipse tantum operis [c]) atque ministerio eius uti potest; ad alium vero nullo modo ius suum transferre ei concessum est. Idem scilicet iuris est
4 et in iumento [6]). Sed [d]) si pecoris vel [e]) ovium usus legatus fuerit, neque lacte, neque agnis, neque lana utetur usuarius, quia ea in fructu sunt. plane ad stercorandum agrum suum pecoribus uti potest [7]).

5 Sed si cui habitatio legata sive aliquo [f]) modo constituta [8]) sit, neque usus videtur, neque ususfructus, sed quasi proprium aliquod ius. quam [g]) habitationem habentibus, propter rerum utilitatem, secundum Marcelli sententiam, nostra decisione promulgata, permisimus, non solum in ea degere, sed etiam aliis locare [9]).

6 Haec de servitutibus et usufructu et usu et habitatione dixisse sufficiat. de hereditate autem et de obligationibus suis locis proponemus. — Exposuimus summatim, quibus modis iure gentium res acquiruntur: modo videamus, quibus modis legitimo et civili iure acquiruntur.

TITULUS SEXTUS.

[1]) DE USUCAPIONIBUS ET LONGI TEMPORIS POSSESSIONIBUS [a]).

Pr. [2]) Iure civili constitutum fuerat, ut, qui bona fide ab

---

a) *habet.* — b) *licet.* — c) *opere, operibus, opera.* — d) *Sed et.* — e) *veluti.* — f) *alio.* — g) *quamquam.*

a) *praescriptionibus.*

4) D. de usufructu VII, 1. l. 12. §. 2. — 5) D. h. l. 2. §. 1. . . l. 8. 15. pr. l. 17. 22. §. 1. — 6) D. h. l. 12. §. 5. 6. l. 13. 14. pr. l. 15. pr. l. 16. §. 2. l. 20. — 7) D. h. l. 12 §. 2. — 8) D. commodati XIII, 6. l. 1. §. 1.; praescr. verbis XIX, 5. l. 17. pr.; de usufr. VII, 1. l. 32. — 9) D. h. l. 10. pr. §. 1. 3.; XXXIII, 2. l. 11. 15. pr. l. 18. 34. pr. l. 40. C. h. l. 11. 13.

1) Cai. II, 41. . . 61. Ulpian. XIX, 8. Paul. sent. de usucap. V, 2. D. de usurpat. et usucap. XLI, 3. (h.) et seqq.; de divers. temp. praescr. XLIV, 3. C. Th. de longi temp. praescr. IV, 13. C. I. de usucap. p. empt. VII, 26. et sqq.; de usucap. transform. VII. 31.; de praescr. l. temp. VII, 33. et sqq. — Cic. top. 4.; p. Caecina 19. 26. — 2) Cai. II, 42. 43. 44. 46. D. h. l. 1. I. de rer. divis. II, 1. §. 35.

eo, qui dominus non erat, cum crediderit, eum dominum esse, rem emerit, vel ex donatione, aliave qua [b]) iusta causa acceperit [3]), is eam rem, si mobilis erat, anno ubique, si immobilis, biennio tantum in Italico solo usucapiat, ne rerum dominia in incerto essent. Et cum hoc placitum erat, putantibus antiquioribus, dominis sufficere ad inquirendas res suas praefata tempora, nobis melior sententia resedit, ne domini maturius suis rebus defraudentur, neque certo loco beneficium hoc concludatur. et ideo constitutionem super hoc promulgavimus, qua cautum est, ut res quidem mobiles per triennium usucapiantur, immobiles vero per longi temporis possessionem (id est inter praesentes decennio, inter absentes viginti annis) [4]) usucapiantur, et his modis non solum in Italia, sed in omni terra, quae nostro imperio gubernatur, dominia rerum, iusta causa possessionis praecedente, acquirantur [5]).

Sed aliquando, etiamsi maxime quis bona fide rem 1
possederit, non tamen illi usucapio ullo tempore procedit,
veluti, si quis liberum hominem vel rem sacram vel religio-
sam vel servum fugitivum [6]) possideat [7]). [8])Furtivae quo- 2
que res, et quae vi possessae sunt, nec si praedicto longo
tempore bona fide possessae fuerint, usucapi possunt. nam
furtivarum rerum lex duodecim tabularum et lex Atinia
inhibet usucapionem; vi possessarum lex Iulia et Plautia.
Quod autem dictum est, *furtivarum et vi possessarum rerum* 3
usucapionem per legem prohibitam esse, non eo pertinet, ut
ne ipse fur, quive per vim possidet, usucapere possit (nam
his alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala
fide possident); sed ne [c]) ullus alius, quamvis ab eis bona
fide emerit, vel ex alia causa acceperit, usucapiendi ius
habet [d]). Unde in rebus mobilibus non facile procedit, ut
bonae fidei possessori usucapio competat. nam qui alienam
rem vendidit, vel ex alia causa tradidit, furtum eius com-
mittit. [9])Sed tamen id aliquando aliter se habet. nam, si 4
heres rem defuncto commodatam, aut locatam, vel apud
eum depositam, existimans hereditariam esse, bona fide
accipienti vendiderit, aut donaverit, aut dotis nomine de-

---

b) *quavis*, *qualibet*. — c) *nec*. — d) *habeat*.

3) D. pro emptore XLI, 4. et sqq. titt. — 4) D. de contr. empt. XVIII, 1. l. 76. §. 1. Paul. sent. V, 2, 3. 4. — 5) C. de usucap. transform. VII, 31. — 6) D. de furtis XLVII, 2. l. 60. C. de servis fugit. VI, 1. l. 1. — 7) Cai. II, 45. 48. D. h. l. 9. — Cic. harusp. resp. 14. Aggen. Urbic. (Goës. p. 73.) — 8) Gell. XVII, 7. Cai. II, 45. 49...51. D. h. l. 4. §. 5... 28. l. 10. §. 2. l. 24. §. 1. l. 32. pr. l. 33. pr. l. 35. 37. 41. 42. 49. — 9) D. h. l. 36. 37.

derit, quin is, qui acceperit, usucapere possit, dubiu
non est, quippe ea res in furti vitium non ceciderit, cu
utique heres, qui bona fide tamquam suam alienaveri
5 furtum non committit. item si is, ad quem ancillae usus
fructus pertinet, partum suum esse credens, vendiderit, au
donaverit, furtum non committit: furtum enim sine affect
6 furandi non committitur [10]). aliis quoque modis acciden
potest, ut quis sine vitio furti rem alienam ad aliquen
7 transferat, et efficiat, ut a possessore usucapiatur. Quo
autem ad eas res, quae solo continentur, expeditius [e]
procedit. ut, si [f]) quis loci vacantis possessionem, propte
absentiam aut negligentiam domini, aut quia sine successor
decesserit, sine vi nanciscatur. qui [g]), quamvis ipse mala
fide possidet (quia intellegit, se alienum fundum occupasse),
tamen, si alii bona fide accipienti tradiderit, poterit ei longa
possessione res acquiri, quia neque furtivum, neque vi possessum accepit; abolita est enim quorundam veterum [11])
sententia, existimantium, etiam fundi locive furtum fieri,
et eorum [h]), qui res soli possident, principalibus constitutionibus prospicitur, ne cui longa et indubitata possessio au-
8 ferri debeat. Aliquando etiam furtiva vel vi possessa res
usucapi potest; veluti si in domini potestatem reversa fuerit. tunc enim, vitio rei purgato, procedit eius usucapio.
9 Res fisci nostri usucapi non potest. Sed Papinianus scripsit, bonis vacantibus fisco nondum nuntiatis, bona fide
emptorem sibi traditam rem ex his bonis usucapere posse;
et ita divus Pius, et divi [i]) Severus et Antoninus rescripse-
10 runt [12]). Novissime sciendum est, rem talem esse debere,
ut in se non habeat vitium, ut a bona fide emptore usucapi possit, vel qui ex alia iusta causa possidet [13]).

11 Error autem falsae causae usucapionem non parit. veluti, si quis, cum non emerit, emisse se existimans, possideat; vel, cum ei donatum non fuerat [k]), quasi ex donatione possideat [14]).

---

e) *expedit, ius; pertinet, ius.* — f) def. *si.* — g) def. *qui.* — h) *e. utilitati.* — i) *divus.* — k) *fuerit.*

10) I. de oblig. ex del. IV, 1. §. 7. — 11) Gell. XI, 18, 12. 13. — 12) D. h. l. 18. 24. §. 1. C. Th. de iure fisci X, 1. l. 15. C. I. comm. de usucap. VII, 30. l. 2.; ne rei dom. VII, 38.; de fundis rei dom. XI, 66. l. 2. — Seneca ep. LXXIX, 6. — 13) Cai. II, 52. D. h. l. 4. pr. l. 9. 24. pr. §. 1. l. 32. §. 1. — 14) D. h. l. 27.; p emptore XLI, 4. l. 11.; p. donato XLI, 6. l. 1. pr.; p. derelicto XLI, 7. l. 6.; p. legato XLI, 8. l. 2. 9; p. suo XLI, 10. l. 5. §. 1. C. de usucap. p. don. VII, 27. l. 3.; p. herede VII, 29. l. 3. 4.; de praescr. l. temp. VII, 33. l. 5.

[15])Diutina possessio, quae prodesse coeperat defuncto, 12
et heredi et bonorum possessori continuatur, licet ipse sciat praedium alienum; quodsi ille initium iustum non habuit, heredi et bonorum possessori, licet ignoranti, possessio non prodest. quod nostra constitutio [16]) similiter et in usucapionibus observari constituit, ut tempora continuentur. Inter 13
venditorem quoque et emptorem coniungi tempora, divus [l]) Severus et Antoninus rescripserunt.

Edicto divi Marci cavetur, eum, qui a fisco rem alie- 14
nam emit, si post venditionem quinquennium praeterierit, posse dominum rei per exceptionem repellere. Constitutio autem divae memoriae Zenonis bene prospexit his, qui a fisco per venditionem vel donationem vel alium titulum aliquid accipiunt, ut ipsi quidem securi statim fiant, et victores existant, sive conveniantur, sive experiantur; adversus sacratissimum autem aerarium usque ad quadriennium liceat intendere his, qui pro dominio vel hypotheca earum rerum, quae alienatae sunt, putaverint sibi quasdam competere actiones. Nostra autem divina constitutio, quam nuper promulgavimus, etiam de his, qui a nostra vel venerabilis augustae domo aliquid acceperint, haec statuit, quae in fiscalibus alienationibus praefatae Zenonianae constitutionis [m]) continentur [17]).

TITULUS SEPTIMUS.

[1])DE DONATIONIBUS.

Est etiam aliud genus acquisitionis, donatio. Donatio- Pr
num autem duo genera sunt: mortis causa, et non mortis causa. [2])Mortis causa donatio est, quae propter mortis 1
fit suspicionem: cum quis ita donat, ut, si quid humanitus

---

l) *divi.* — m) *praefata..na..ne.*

15) D. de acq. poss. XLI, 2. l. 13. §. 1. sq. l. 14.; de aqua cottid. XLIII, 20. l. 1. §. 37. 44.; de doli except. XLIV, 4. l. 4. §. 27. 31.; de divers. temp. praescr. XLIV, 3. l. 14. 15. §. 1. sq. l. 16.; h. l. 14. 15. pr. l. 19. 20. 22. 31. §. 5. l. 40. 43. pr. l. 44. §. 3.; pro emptore XLI, 4. l. 2. §. 16...20. C. de usuc. transf. VII, 31.; de praescr. l. temp. VII, 33. l. 1. — 16) C. de usuc. transf. VII, 31. cit. — 17) C. si adv. fiscum II, 37. l. f.; de quadr. praescr. VII, 37. l. 2. 3.

1) Ulpian. I, 1. Paul. sent. III, 7.; V, 11. Fragm. Vat. 248. sqq. D. de donat. XXXIX, 5. (h.); de mortis causa donat. XXXIX, 6. C. Hermogen. de donat. VI. C. Th. de donat. VIII, 12. (h.); de revoc. donat. VIII, 13. C. I. de donat. VIII, 54. et tres seqq. titt. — 2) Liv. XXXII, 38, 2. Labeo ap. Festum v. *mortis causa stip.* — Paul. sent. III, 7. et II, 23, 1. 6. D. XXXIX, 6. praesertim l. 1. 15. 35. pr. §. 2. C. VIII, 57. praesertim l. 4. (de mortis causa donat.) Nov. 87.

ei contigisset, haberet is, qui accepit; sin autem supervixisset, qui donavit, reciperet, vel si eum donationis poenituisset, aut prior decesserit is, cui donatum sit. [3]) Hae mortis causa donationes ad exemplum legatorum redactae sunt per omnia. nam, cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum donationis, an legati instar eam obtinere oportet, et utriusque causae quaedam habebat insignia, et alii ad aliud genus eam retrahebant; a nobis constitutum est, ut per omnia fere legatis connumeretur, et sic procedat, quemadmodum eam nostra formavit constitutio. Et in summa mortis causa donatio est, cum magis se quis velit habere, quam eum, cui donatur, magisque eum, cui donat [a]), quam heredem suum. sic et apud Homerum Telemachus donat Piraeo:

Πείραι' (οὐ γάρ τ' ἴδμεν, ὅπως ἔσται τάδε ἔργα)·
Εἴ κεν ἐμὲ μνηστῆρες ἀγήνορες ἐν μεγάροισι
Λάθρη κτείναντες, πατρώϊα πάντα δάσωνται,
Αὐτὸν ἔχοντά σε βούλομ' ἐπαυρέμεν, ἤ τινα τῶνδε·
Εἰ δέ κ' ἐγὼ τούτοισι φόνον καὶ κῆρα φυτεύσω,
Δὴ τότε μοι χαίροντι φέρειν πρὸς δώματα χαίρων [b]) [4]).

2 Aliae autem donationes sunt, quae sine ulla mortis cogitatione fiunt, quas inter vivos appellamus. quae omnino non [c]) comparantur legatis; quae, si fuerint perfectae, temere revocari non possunt [5]). Perficiuntur autem, cum donator suam voluntatem scriptis, aut sine scriptis manifestaverit; et, ad exemplum venditionis, nostra constitutio eas etiam in se habere necessitatem traditionis voluit, ut, etsi non tradantur, habeant plenissimum et perfectum robur, et traditionis necessitas incumbat donatori [6]). Et cum retro principum dispositiones insinuari eas, actis intervenientibus, volebant, si maiores ducentorum fuerant solidorum, nostra constitutio [7]) et [d]) quantitatem usque ad quingentos solidos ampliavit, quam stare et sine insinuatione statuit; et quasdam donationes invenit, quae penitus insinuationem fieri minime desiderant, sed in se plenissimam

---

a) *donat . . donat, donatur . . donatur.* — b) Graeca desunt. — c) *non omnino.* — d) *eam.*

3) D. eod. l. 37. pr. — 4) Hom. Od. XVII, 78. sqq.: *Piraee (neque enim scimus, quem exitum haec habitura sint): Si me proci superbi in aedibus clam interfecerint, atque omnia paterna diviserint, Te ipsum habentem malo frui, quam aliquem horum; Sin ego his caedem et fatum struxero, Tunc mihi gaudenti [te ea] ferre ad aedes gaudentem.* — 5) Aristot. top. IV, 4, 12 (69). Fragm.Vat. 312. D. XXXIX, 6. l. 35. §. 2. C. de revoc. donat. VIII, 56. l. 2. . . 6. 10. — 6) Paul. sent. I, 13 A, 4. — C. h. l. 35. §. 5. coll. 29. 31. — 7) C. h. l. 36. §. 3.

habent firmitatem [8]). Alia insuper multa ad uberiorem exitum donationum invenimus, quae omnia ex nostris constitutionibus, quas super his posuimus, colligenda sunt [9]). Sciendum tamen est, quod, etsi plenissimae sunt donationes, tamen, si ingrati existant homines, in quos beneficium collatum est, donatoribus per nostram constitutionem [10]) licentiam praestavimus [e]), certis ex causis eas revocare: ne, qui suas res in alios contulerunt, ab his quandam patiantur iniuriam vel iacturam, secundum enumeratos in nostra constitutione modos [11]). [12]) Est et aliud genus inter vivos 3
donationum, quod veteribus quidem prudentibus penitus erat incognitum, postea autem a iunioribus divis principibus introductum est, quod ante nuptias vocabatur, et tacitam in se condicionem habebat, ut tunc ratum esset, cum matrimonium [13]) fuerit insecutum; ideoque ante nuptias appellabatur, quod ante matrimonium efficiebatur, et nusquam [f]) post nuptias celebratas talis donatio procedebat. Sed primus quidem divus Iustinus, pater noster, cum augeri dotes et post nuptias fuerat permissum, si quid tale evenerit, etiam ante nuptias donationem augeri et constante matrimonio sua constitutione permisit; sed tamen nomen inconveniens remanebat, cum ante nuptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale accipiebat incrementum. Sed nos, plenissimo fini tradere sanctiones cupientes, et consequentia nomina rebus esse studentes, constituimus, ut tales donationes non augeantur tantum, sed et constante matrimonio initium accipiant, et non ante nuptias, sed propter nuptias vocentur, et dotibus in hoc exaequentur, ut, quemadmodum dotes et constante matrimonio non solum augentur, sed etiam fiunt, ita et istae donationes, quae propter nuptias introductae sunt, non solum antecedant matrimonium, sed etiam eo contracto et augeantur et constituantur.

Erat olim et alius modus civilis acquisitionis per ius ac- 4
crescendi, quod est tale: si communem servum habens aliquis cum Titio solus libertatem ei imposuit, vel vindicta, vel testamento, eo casu pars eius amittebatur, et socio accrescebat. Sed cum pessimum fuerat exemplo, et liber-

---

e) *praestamus, praestitimus.* — f) *numquam.*

8) Fragm. Vat. 249. 266. 268. C. Th. de sponsal. III, 5. l. 1. 8. C. Th. h. t. l. 1. 3. 5. 8. C. I. h. t. 27. 30. 36. — 9) C. h. t. 34. 35. 37. — 10) C. de revoc. donat. VIII, 56. l. 10. — 11) Seneca benef. III, 6. Fragm. Vat. 272. 275. C. Th. de revoc. donat. VIII, 13. C. I. eod. VIII, 56. — 12) C. de donat. ante nupt. V, 3. l. 19. 20.; adde eod. l. 17. 18. — 13) C. V, 3. l. 15.

tate servum defraudari, et ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, severioribus autem lucrum accrescere: hoc, quasi invidiae plenum, pio remedio per nostram constitutionem mederi necessarium duximus; et invenimus viam, per quam et manumissor, et socius eius, et qui libertatem accepit, nostro fruantur beneficio, libertate cum effectu procedente (cuius favore et antiquos legislatores multa et contra communes regulas statuisse manifestissimum est), et eo, qui eam imposuit, suae liberalitatis stabilitate gaudente, et socio indemni conservato, pretiumque servi secundum partem dominii, quod nos definivimus, accipiente [14]).

TITULUS OCTAVUS.

[1]) QUIBUS ALIENARE LICET, VEL NON.

Pr. Accidit aliquando, ut, qui dominus sit, alienare non possit, et contra, qui dominus non sit, alienandae rei potestatem habeat [2]). [3]) Nam dotale praedium maritus invita muliere per legem Iuliam [4]) prohibetur alienare, quamvis ipsius sit, dotis causa ei datum . quod nos, legem Iuliam corrigentes, in meliorem statum deduximus. cum enim lex in soli [a]) tantummodo rebus locum habebat, quae Italicae fuerant, et alienationes inhibebat, quae invita muliere fiebant, hypothecas autem earum, etiam volente: utrisque remedium imposuimus, ut etiam in eas res, quae in provinciali solo positae sunt, interdicta fiat [b]) alienatio vel obligatio, et neutrum eorum, neque consentientibus mulieribus, procedat, ne sexus muliebris fragilitas in per-
1 niciem substantiae earum converteretur [5]). [6]) Contra autem creditor pignus ex pactione, quamvis eius ea res non sit, alienare potest. sed hoc forsitan ideo videtur fieri, quod voluntate debitoris intellegitur pignus alienari, qui ab initio contractus pactus est, ut liceret creditori pignus vendere , si pecunia non solvatur. sed ne creditores ius suum persequi impedirentur, neque debitores temere suarum rerum

---

a) *solis.* — b) *sit.*

14) Ulpian. I, 18. Paul. sent. IV, 12, 1. C. de comm. servo manum. VII, 7. Adde D. de liber. causa XL, 12. l. 30.; de except. rei iud. XLIV, 2. l. 29. pr.; de SC. Silan. XXIX, 5. l. 16.

1) Cai. II, 62...64. 80...85. — 2) Seneca benef. VII, 12. D. de acq. dom. XLI, 1. l. 46. — 3) Paul. sent. II, 21 B, 2. D. de fundo dot. XXIII, 5. C. eod. V, 23. — 4) *de adulteriis* Paul. l. c. — 5) C. de rei ux. act. V, 13. §. 15. — 6) Paul. sent. II, 5, 1. D. de distract. pign. XX, 5.; C. de distr. pign. VIII, 28. —

dominium amittere videantur, nostra constitutione consultum est, et certus modus impositus est, per quem pignorum distractio possit procedere, cuius tenore utrique parti, creditorum et debitorum, satis abundeque [c]) provisum est [8]).

2 Nunc admonendi sumus, neque pupillum, neque pupillam ullam rem sine tutoris auctoritate alienare posse. Ideoque, si mutuam pecuniam alicui sine tutoris auctoritate dederit, non contrahit obligationem, quia pecuniam non facit accipientis. ideoque vindicare nummos possunt, sicubi extent: sed si nummi, quos mutuos dedit [d]), ab eo, qui accepit, bona fide consumpti sunt, condici possunt, si mala fide, ad exhibendum de his agi potest. at ex contrario omnes res pupillo et pupillae sine tutoris auctoritate recte dari possunt. Ideoque, si debitor pupillo solvat, necessaria est tutoris auctoritas: alioquin non liberabitur. sed etiam hoc evidentissima ratione statutum est in constitutione, quam ad Caesarienses advocatos, ex suggestione Triboniani, viri eminentissimi, quaestoris sacri palatii nostri, promulgavimus, qua dispositum est, ita licere tutori vel curatori debitorem pupillarem solvere, ut prius sententia iudicialis, sine omni damno celebrata, hoc permittat. quo subsecuto, si et iudex pronuntiaverit, et debitor solverit, sequitur huiusmodi solutionem plenissima securitas. sin autem aliter, quam disposuimus, solutio facta fuerit, pecuniam autem salvam habeat pupillus, aut ex ea locupletior sit, et adhuc eandem summam [e]) petat, per exceptionem doli mali summoveri poterit; quodsi aut male consumpserit, aut furto [f]) amiserit, nihil proderit debitori doli mali exceptio, sed nihilominus damnabitur, quia temere, sine tutoris auctoritate, et non secundum nostram dispositionem solverit. sed ex diverso pupilli vel pupillae solvere sine tutore auctore non possunt, quia id, quod solvunt, non fit accipientis, cum scilicet nullius rei alienatio eis sine tutoris auctoritate concessa est [9]).

TITULUS NONUS.

[1]) PER QUAS PERSONAS NOBIS [a]) ACQUIRITUR.

Pr. Acquiritur nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam

---

c) def. *que.* — d) *m. minor d.* — e) *s. pecuniae, pecuniae s.* — f) *a. f. aut vi*
a) *vobis, cuique.*

8) C. de iure dom. impetr. VIII, 34. l. f. — 9) I. de auct. tut. I, 21. pr. §. 1. D. de reb. cred. XII, 1. l. 11. §. 2. C. de administr. tut. V, 37. l. 25. 27.

1) Cai. II, 86. . . 100. Ulpian XIX, 18. . . 21. D. de acq. dom. XLI, 1. C. per quas pers. IV, 27. — I. per quas pers. obl. III, 28 (29).

per eos, quos in potestate habemus; item per eos servos,
in quibus usumfructum habemus; item per homines liberos,
et servos alienos, quos bona fide possidemus. de quibus
1 singulis diligentius dispiciamus [2]). [3]) Igitur liberi vestri
utriusque sexus, quos in potestate habetis, olim quidem,
quicquid ad eos pervenerat (exceptis videlicet castrensibus
peculiis) [4]), hoc parentibus suis acquirebant [5]), sine ulla
distinctione; et hoc ita parentum fiebat, ut esset eis licen-
tia, quod per unum vel unam eorum acquisitum est, alii [b]),
vel extraneo, donare, vél vendere, vel, quocumque modo
voluerant, applicare. quod nobis inhumanum visum est, et
generali constitutione emissa, et liberis pepercimus, et pa-
tribus debitum [c]) reservavimus. sancitum etenim a nobis
est, ut, si quid ex re patris ei obveniat, hoc, secundum
antiquam observationem, totum parenti acquirat (quae enim
invidia est, quod ex patris occasione profectum est, hoc
ad eum reverti ?); quod autem ex alia causa sibi filiusfa-
milias acquisivit, huius usumfructum quidem patri acquirat,
dominium autem apud eum remaneat, ne, quod ei ex suis
laboribus vel prospera fortuna accessit, hoc, in alium per-
2 veniens, luctuosum ei procedat [6]). Hoc quoque a nobis
dispositum est et in ea specie, ubi parens, emancipando
liberum [d]), ex rebus, quae acquisitionem effugiunt, sibi
partem tertiam retinere, si voluerat, licentiam ex anterio-
ribus constitutionibus habebat, quasi pro pretio quodam-
modo emancipationis, et inhumanum quiddam [e]) accidebat,
ut filius rerum suarum, ex hac emancipatione, dominio
pro parte defraudetur, et, quod honoris ei ex emancipa-
tione additum est, quod sui iuris effectus est, hoc per
rerum deminutionem decrescat. ideoque statuimus, ut pa-
rens pro tertia bonorum parte dominii, quam retinere po-
terat, dimidiam, non dominii rerum, sed ususfructus reti-
neat: ita etenim et res intactae apud filium remanebunt,
et pater ampliore summa fruetur, pro tertia dimidia poti-
3 turus [7]). Item vobis acquiritur, quod servi vestri ex tradi-
tione nanciscuntur: sive quid stipulentur, vel ex [f]) qualibet
alia causa acquirunt [g]). hoc etenim vobis et ignorantibus

---

b) *filio a., a filio.* — c) *d. honorem, honorem d.* — d) *liberos.* — e) *quidem.* — f) *vel ex donatione et legato v. e.; aut ex promissione vel ex donatione aut ex legato v. e.* vel simil. — g) *acquirant.*

2) D. h. l. 10. pr. — 3) C. de bonis quae liberis VI, 61. l. 6. pr. — 4) D. de castr. pec. XLIX, 17. C. eod. XII, 37. Iuvenal. sat. XVI, 52. sq. ibique schol. — 5) Dionys. Halic. VIII, 79. Sext. Empir. Pyrrhon. hypotyp. III, 24. (p. 180. Fabric.) — 6) C. VI, 61. l. 2...8. — 7) C. I. VI, 61. l. 6. §. 3. Adde ibid. l. 2. C. Th. de maternis bonis VIII, 18. l. 1. §. 2. l. 2. 9. C. I. eod. VI, 60. l. 3.

et invitis obvenit. ipse enim servus, qui in potestate alterius
est, nihil suum habere potest. sed si heres institutus sit, non
alias, nisi iussu vestro [8]), hereditatem adire potest; et, si
iubentibus vobis adierit, vobis hereditas acquiritur, perinde
ac si vos ipsi heredes instituti essetis. et convenienter scilicet
legatum per eos vobis acquiritur. Non solum autem pro-
prietas per eos, quos in potestate habetis, acquiritur vobis,
sed etiam possessio: cuiuscumque enim rei possessionem
adepti fuerint, id vos possidere videmini. unde etiam per
eos usucapio vel longi temporis possessio vobis accedit [h]) [9]).
De his autem servis, in quibus tantum usumfructum habe- 4
tis, ita placuit, ut, quicquid ex re vestra, vel ex operi-
bus [i]) suis acquirant, id vobis adiiciatur, quod vero extra
eas causas persecuti [k]) sunt, id ad dominum proprietatis
pertineat. itaque si is servus heres institutus sit, legatumve
quid ei aut [l]) donatum fuerit, non usufructuario, sed do-
mino proprietatis acquiritur. Idem placet et de eo, qui a
vobis bona fide possidetur, sive is liber sit, sive alienus
servus: quod enim placuit de usufructuario, idem placet et
de bona fide possessore. itaque quod extra duas istas cau-
sas acquiritur, id vel ad ipsum pertinet, si liber est, vel
ad dominum, si servus est. Sed bonae fidei possessor cum
usuceperit servum, quia eo modo dominus fit, ex omnibus
causis per eum sibi acquirere potest; fructuarius vero usu-
capere non potest, primum, quia non possidet, sed habet
ius utendi fruendi, deinde, quia scit, servum alienum esse.
Non solum autem proprietas per eos servos, in quibus
usumfructum habetis, vel quos bona fide possidetis, vel per
liberam personam, quae bona fide vobis servit, acquiritur
vobis, sed etiam possessio: loquimur autem in utriusque
persona secundum definitionem [m]), quam proxime exposui-
mus, id est si quam possessionem ex re vestra, vel ex
operibus [i]) suis adepti fuerint [10]). [11]) Ex his itaque appa- 5
ret, per liberos homines, quos neque iuri vestro subiectos
habetis, neque bona fide possidetis, item per alienos ser-

---

h) *accidit.* — i) *operis.* — k) *pros., cons.* — l) *aut* def. —
m) *distinctionem.*

8) D. de acq. hered. XXIX, 2. l. 6. pr. l. 25. §. 4. — 9) D. h. l. 10. §. 1. 2. Adde D. h. l. 32. 33. 37. 39. Dosithei disputat. forens. (fragm. de iuris spec.) 5 (7). Seneca benef. VII, 4. Fab. Aesop. LIV. — 10) D. h. l. 19. 21. pr. l. 22. 23. 37. §. 2. 5. l. 39. 40. 43. pr. l. 47. 54. 57. 63. §. 3.; de usufr. VII, 1. l. 21. 22. 31.; de acq. poss. XLI, 2. l. 1. §. 6. C. de rei vind. III, 32. l. 1. — 11) Paul. sent. V, 2, 2. I. de inutil. stipul. III, 19 (20). §. 19. D. de verb. oblig. XLV, 1. l. 38. §. 17. l. 110. 126. §. 2.; de pignor. act. XIII, 7. l. 11. §. 6.; de reg. iuris L, 17. l. 73. §. 4. C. h. l. 1.

vos, in quibus neque usumfructum habetis, neque iustam possessionem, nulla ex causa vobis acquiri posse. et hoc est, quod dicitur, *per extraneam personam nihil acquiri posse*: excepto eo, quod per liberam personam, veluti per procuratorem, placet, non solum scientibus, sed etiam ignorantibus vobis acquiri possessionem, secundum divi Severi [n]) constitutionem, et per hanc possessionem etiam dominium, si dominus fuit, qui tradidit, vel usucapionem, aut longi temporis praescriptionem, si dominus non sit [o]) [12]).

6 Hactenus tantisper admonuisse sufficit, quemadmodum singulae res acquiruntur: nam legatorum ius, quo [p]) et ipso [q]) singulae res vobis acquiruntur, item fideicommissorum, ubi singulae res vobis relinquuntur, opportunius inferiore loco referemus. Videamus itaque nunc, quibus modis per universitatem res vobis acquiruntur. si cui ergo heredes facti sitis, sive cuius bonorum possessionem petieritis, vel si quem arrogaveritis, vel si cuius bona libertatum conservandarum causa vobis addicta fuerint, eius res omnes ad vos transeunt. Ac prius de hereditatibus dispiciamus, quarum duplex condicio est: nam vel ex testamento, vel ab intestato ad vos pertinent. Et prius est, ut de his dispiciamus, quae vobis ex testamento [13]) obveniunt. qua in re necessarium est initium [r]), de ordinandis testamentis exponere.

TITULUS DECIMUS.

[1]) DE TESTAMENTIS ORDINANDIS.

Pr. Testamentum ex eo appellatur, quod testatio mentis sit [2]).

1 [3]) Sed ut nihil antiquitatis penitus ignoretur, sciendum est, olim quidem duo genera testamentorum in usu fuisse, quorum altero in pace et in otio utebantur, quod calatis comitiis appellabant, altero, cum in proelium exituri essent, quod procinctum dicebatur [4]). accessit deinde tertium

---

n) *S. et Antonini.* — o) *fit, fuit.* — p) *quoque.* — q) *i. iure.* — r) *initio.*

12) D. h. l. 13. 20. §. 2. l. 37. §. 6. l. 53. 59.; de acq. poss. XLI, 2. l. 1. §. 20. l. 18. 51.; de usurp. XLI, 3. l. 41. 47. C. de acq. poss. VII, 32. l. 1. 8. — 13) D. si tab. test. XXXVIII, 6. l. 1. pr.

1) Cai. II, 101... 108. Ulpian. XX, 1... 9. Paul. sent. de testam. III, 4 A, §. 10. sqq. D. qui test. fac. XXVIII, 1. l. 20. sqq C. Th. de testam. IV, 4. Nov. Theod. 16. (Ritter 9.). Nov. Valent. XXI, 1. 2. (Ritter IV, 1. 2.). C. I. de testamentis VI, 23. Isidori origg. V, 24. — 2) Gell. VI, 12. — 3) Gell. XV, 27, 3. — 4) Sabidius ap. interp. Virgilii a Maio ed. p. 67. (plenius in Pernicei Gesch. d. Roem. Rechts. Hal. 1824. p. 376. Cic. nat. deor. II, 3. de orat. I, 53. Plut. Coriol. 9. Festus v. *in procinctu.*

genus testamentorum, quod dicebatur per aes et libram,
scilicet, quia per emancipationem, id est imaginariam quan-
dam venditionem, agebatur, quinque testibus et libripende,
civibus Romanis puberibus, praesentibus, et eo, qui fami-
liae emptor dicebatur [5]). sed illa quidem priora duo ge-
nera testamentorum ex veteribus temporibus in desuetudi-
nem abierunt [6]); quod vero per aes et libram fiebat, licet
diutius permansit, attamen partim et hoc in usu esse de-
siit. Sed praedicta quidem nomina testamentorum ad ius 2
civile referebantur. postea vero ex edicto praetoris alia
forma faciendorum testamentorum introducta est: iure enim
honorario nulla emancipatio desiderabatur, sed septem te-
stium signa sufficiebant, cum iure civili signa testium non
erant necessaria [7]). [8]) Sed cum paulatim, tam ex usu ho- 3
minum, quam ex constitutionum emendationibus, coepit in
unam consonantiam ius civile et praetorium iungi, consti-
tutum est, ut uno eodemque tempore [9]) (quod ius civile
quodammodo exigebat) septem testibus adhibitis, et sub-
scriptione testium [10]) (quod ex constitutionibus inventum est),
et (ex edicto praetoris) signacula testamentis imponerentur:
ut hoc ius tripertitum esse videatur, ut testes quidem et
eorum praesentia uno contextu testamenti celebrandi gra-
tia a iure civili descendant, subscriptiones autem testato-
ris [11]) et testium ex sacrarum constitutionum observatione
adhibeantur, signacula autem et numerus testium ex edicto
praetoris. Sed his omnibus ex nostra constitutione, pro- 4
pter testamentorum sinceritatem, ut nulla fraus adhibeatur,
hoc additum est, ut per manum testatoris vel testium no-
men heredis exprimatur, et omnia secundum illius consti-
tutionis tenorem procedant [12]).

Possunt autem testes omnes et uno anulo, signare te- 5
stamentum (quid enim, si septem anuli una sculptura fue-
rint?), secundum quod Pomponio [a]) visum est. sed et alieno
quoque anulo licet signare [13]). Testes autem adhiberi pos- 6
sunt hi, cum quibus testamenti factio est. sed neque mu-
lier, neque impubes, neque servus, neque mutus, neque

---

a) *Papiniano.*

5) Cic. de orat. I, 53. 57. Quintil. decl. 308. — Adde Cai. I, 113. 119. 122. ibique interpp. — 6) Vellei. Paterc. II, 5. Cic. nat. deor. II, 3. — 7) Cic. in Verr. II, 1, 45. Cai. II, 119. 121. 147. Ulpian. XXVIII, 6. D. de bon. poss. sec. tab. XXXVII, 11. — 8) D. h. l. 23. Nov. Valent. XXI, 1, 2. C. h. l. 21. — 9) D. h. l. 20. §. 8. l. 21. §. 3. C. h. l. 12. 21. pr. §. 2. l. 28. — 10) D. h. l. 22 §. 4. l. 30. C. Th. h. l. 3. Nov. Theod. XVI. C. h. l. 21. pr. — 11) Suet. Nerone 17. et ll. citt — 12) C. h. l. 29. 30. — 13) D. h. l. 22. §. 2. 5. C. h. l. 12.

surdus, neque furiosus, nec cui bonis interdictum est, nec is, quem leges iubent improbum intestabilemque esse [14]),
7 possunt in numero testium adhiberi [15]). Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber existimabatur, postea vero servus apparuit, tam divus Hadrianus Catonio Vero, quam postea divi Severus et Antoninus rescripserunt, *subvenire se ex sua liberalitate testamento, ut sic habeatur, atque si, ut oportet, factum esset, cum eo tempore, quo testamentum signaretur, omnium consensu hic testis liberorum loco fuerit, nec quisquam esset, qui ei status quae-*
8 *stionem moveat* [16]). Pater, nec non is, qui in potestate eius est, item duo fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, utrique [b]) testes in unum testamentum [c]) fieri possunt: quia nihil nocet, ex una domo plures testes alieno
9 negotio adhiberi [17]). In testibus autem non debet esse, qui in potestate testatoris est. sed [d]) si filiusfamilias de castrensi peculio post missionem faciat testamentum, nec pater eius recte testis adhibetur, nec is, qui in potestate eiusdem patris est: reprobatum est enim in ea re dome-
10 sticum testimonium [18]). Sed neque heres scriptus, neque is, qui in potestate eius est, neque pater eius, qui habet eum in potestate, neque fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, testes adhiberi possunt: quia totum hoc negotium, quod agitur testamenti ordinandi gratia, creditur hodie inter heredem et testatorem agi. licet enim totum ius tale conturbatum fuerat, et veteres, qui familiae emptorem, et eos, qui per potestatem ei coadunati [e]) fuerant, testamentariis testimoniis [f]) repellebant, heredi, et his, qui coniuncti ei per potestatem fuerant, concedebant testimonia in testamentis praestare, licet hi, qui id permittebant, hoc iure minime abuti debere eos suadebant: tamen nos, eandem observationem corrigentes, et, quod ab illis suasum est, in legis necessitatem transferentes, ad imitationem pristini familiae emptoris, merito nec heredi, qui imaginem vetustissimi familiae emptoris obtinet, nec aliis personis, quae ei, ut dictum est, coniunctae sunt, licentiam concedimus, sibi quodammodo testimonia praestare; ideoque nec huiusmodi veterem constitutionem nostro codici
11 inseri permisimus [19]). Legatariis autem et fideicommissa-

---

b) *utique.* — c) *uno testamento.* — d) *sed et.* — e) *adunati, coniuncti.* — f) *a t. t.*; def. *testam.*

14) Gell. XV, 13. — 15) D. h. l. 18. 20. 22. §. 1. l. 26. 27. — I. h. §. 1. — 16) C. h. l. 1. — 17) D. de testibus XXII, 5. l. 17.; h. l. 22. pr. — 18) D. h. l. 20. pr.. §. 3. — D. XXII, 5. l. 6. 9. 14. — 19) D. h. l. 20. pr. — Cic. p. Milone 18.

riis, quia non iuris successores sunt, et aliis personis eis coniunctis testimonium non denegamus — imo in quadam nostra constitutione [20]) et hoc specialiter concessimus —, et multo magis his, qui in eorum potestate sunt, vel qui eos habent in potestate, huiusmodi licentiam damus [21]).

Nihil autem interest, testamentum in tabulis, an in char- 12
tis membranisve, vel in alia materia fiat [22]). Sed et unum 13
testamentum pluribus codicibus conficere g) quis potest, secundum obtinentem tamen observationem omnibus factis. quod interdum et necessarium est, si quis navigaturus et secum ferre, et domi relinquere iudiciorum suorum contestationem velit, vel propter alias innumerabiles causas,
quae humanis necessitatibus imminent [23]). Sed haec qui- 14
dem de testamentis, quae in scriptis conficiuntur h). Si quis autem voluerit sine scriptis ordinare iure civili testamentum, septem testibus adhibitis, et sua voluntate coram eis nuncupata, sciat i) hoc perfectissimum testamentum iure civili firmumque constitutum [24]).

TITULUS UNDECIMUS.

[1]) DE MILITARI TESTAMENTO.

Supradicta diligens observatio in ordinandis testamentis Pr.
militibus, propter nimiam imperitiam, constitutionibus principalibus remissa est. nam quamvis hi neque legitimum numerum testium adhibuerint, neque aliam testamentorum sollemnitatem observaverint, recte nihilominus testantur, videlicet cum in expeditionibus occupati sunt: quod merito nostra constitutio induxit. quoquo enim modo voluntas eius suprema sive scripta inveniatur, sive sine scriptura, valet testamentum ex voluntate eius. Illis autem temporibus, per quae, citra expeditionum necessitatem, in aliis locis vel in suis sedibus a) degunt, minime ad vindicandum tale privilegium adiuvantur. sed testari quidem, etsi filii-

g) *perficere.* — h) c. *sufficiunt.* — i) *fiat, fiet*
a) *aedibus.*

20) Quae desideratur. — 21) Symmach. ep. X, 55. D. de rebus dubiis XXXIV, 5. l. 14. C. Th. h. l. 3. §. 3. C. I. h. l. 22. — 22) D. de bon. poss. sec. tab. XXXVII, 11. l. 1. pr. l. 4. C. de testam. mil. l. 15.; h. l. 15. — 23) Suet. Octav. c. fin. Tiber. c. fin. D. h. l. 2. 4.; de legatis XXXI. l. 47.; de bon. poss. sec. tab. XXXVII, 11 l. 1. §. 5. ..7. — 24) Sueton. vita Horatii. I. de milit. test. II, 11. §. 1. c. de bon. poss. sec. tab. VI, 11. l. 2.; h. l. 21. §. 2. l. 26.

1) Cai. II, 106. 109...111. 114. Ulpian. I, 20.; XX, 10.; XXIII, 10. D. de testam. mil. XXIX, 1. (h.); de bon. possess. ex testam. mil. XXXVII, 13. C. de test. mil. VI, 21.

familias sunt, propter militiam conceduntur, iure tamen communi, eadem observatione et in eorum testamentis adhibenda, quam et in testamentis paganorum proxime ex-
1 posuimus[2]). Plane de militum testamentis divus Traianus Statilio Severo ita rescripsit: *id privilegium, quod militantibus datum est, ut quoquo modo facta ab his testamenta rata sint, sic intellegi debet, ut utique prius constare debeat, testamentum factum esse, quod et sine scriptura a non militantibus quoque fieri potest. is ergo miles, de cuius bonis apud te quaeritur, si, convocatis ad hoc hominibus, ut voluntatem suam testaretur, ita locutus est, ut declararet, quem vellet sibi esse heredem, et cui libertatem tribuere, potest videri sine scripto hoc modo esse testatus, et voluntas eius rata habenda est. ceterum si (ut plerumque sermonibus fieri solet) dixit alicui: ego te heredem facio, aut tibi bona mea relinquo; non oportet hoc pro testamento observari. nec ullorum magis interest, quam ipsorum, quibus id privilegium datum est, eiusmodi exemplum non admitti: alioquin non difficulter post mortem alicuius militis testes existerent, qui affirmarent, se audisse dicentem aliquem, relinquere se bona, cui visum sit, et per hoc iudicia vera*
2 *subvertantur*[3]). Quinimo et mutus et surdus miles testa-
3 mentum facere potest[4]). Sed hactenus hoc illis a principalibus constitutionibus conceditur, quatenus militant et in castris degunt; post missionem vero veterani, vel extra castra si faciant adhuc militantes testamentum, communi omnium civium Romanorum iure facere debent. Et quod in castris fecerint testamentum, non communi iure, sed quomodo voluerint, post missionem intra annum tantum valebit. quid igitur, si intra annum quidem decesserit, condicio autem heredi adscripta post annum extiterit? an quasi militis testamentum valeat? et placet valere quasi
4 militis[5]). Sed et, si quis ante militiam non iure fecit testamentum, et miles factus et in expeditione degens resignavit illud et quaedam adiecit sive detraxit, vel alias manifesta est militis voluntas hoc valere volentis, dicendum est, valere testamentum quasi ex nova militis voluntate[6]).
5 Denique et, si in arrogationem datus fuerit miles, vel filiusfamilias emancipatus est, testamentum eius quasi militis ex nova voluntate valet, nec videtur capitis deminutione irritum fieri[7]).

---

2) D. h. l. 1. pr. l. 2. 15. §. 1. l. 34. §. 2. l. 35. 40. pr. C. h. l. 1. 3. 15. 17.; de restit. mil. II, 51. l. f.; quib. non obiic. VII, 35. l. f. — 3) D. h. l. 24. 40. pr. — 4) D. h. l. 4. — 5) D. h. l. 20. pr. 21. 38. pr. §. 1. C. h. l. 5. — 6) D. h. l. 9. §. 1. l. 15. §. 2. l. 20. §. 1. l. 25. — 7) D. h. l. 22. 23.

Sciendum tamen est, quod, ad exemplum castrensis peculii, tam anteriores leges, quam principales constitutiones quibusdam quasi castrensia addiderunt [b]) peculia, et quorum [c]) quibusdam permissum erat, etiam in potestate degentibus, testari: quod nostra constitutio latius extendens, permisit omnibus, in his tantummodo peculiis, testari quidem, sed iure communi. cuius constitutionis tenore perspecto, licentia est, nihil eorum, quae ad praefatum ius pertinent, ignorare [8]). 6

TITULUS DUODECIMUS.

[1]) QUIBUS NON EST PERMISSUM TESTAMENTA FACERE.

[2]) Non tamen omnibus licet facere testamentum. Statim enim hi, qui alieno iuri subiecti sunt, testamentum faciendi ius non habent, adeo quidem, ut, quamvis parentes eis permiserint, nihilo magis iure testari possunt: exceptis his, quos antea enumeravimus, et praecipue militibus, qui in potestate parentum sunt, quibus de eo, quod in castris acquisierint, permissum est ex constitutionibus principum testamentum facere. quod quidem ius initio [a]) tantum militantibus datum est, tam ex auctoritate divi Augusti, quam Nervae, nec non optimi imperatoris Traiani; postea vero, subscriptione divi Hadriani, etiam dimissis militia, id est veteranis, concessum est. itaque, si quidem fecerint de castrensi peculio testamentum, pertinebit hoc ad eum, quem heredem reliquerint; si vero intestati decesserint, nullis liberis vel fratribus superstitibus, ad parentes eorum iure communi pertinebit [3]). ex hoc intellegere possumus, quod in castris acquisierit miles, qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse, neque patris creditores id vendere vel aliter inquietare, neque patre mortuo cum fratribus commune esse, sed scilicet proprium eius esse id, quod [b]) in castris acquisierit, Pr

b) *dederunt.* — c) def. *et, quorum; horum, quod.*
a) *inprimis.* — b) *id, qui; qui id.*

8) C. de inoff. test. III, 28. l. f. §. 1.
1) Cai. II, 111...114. Ulpian. XX, 10..16. Paul. sent. III, 4 A. D. qui test. fac. XXVIII, 1. C. eod VI, 22. — 2) Cic. de invent. II, 50. ad Herenn. I, 13. Iuvenal. sat. XVI, 51. sq. D. h. l. 6. pr. l. 8. §. 4. l. 13. pr. l. 14. 15. 16. pr. l. 19.; de milit. test. XXIX, 1. l. 1. pr. C. h. l. 3. §. 1. l. 11. 12.; de inoff. test. III, 28. l. f. — 3) D. de castr. pec. XLIX, 17. l. 1. 2. 9. C. de bonis quae lib. VI, 61. l. 3. 4.; commun. de success. VI, 59. l. f.

quamquam iure civili omnium, qui in potestate parentum
sunt, peculia perinde in bonis parentum computantur, acsi
servorum peculia in bonis dominorum numerantur: exceptis
videlicet his, quae, ex sacris constitutionibus et praecipue
nostris, propter diversas causas non acquiruntur [4]. Prae-
ter hos igitur, qui castrense peculium vel quasi castrense
habent, si quis alius filiusfamilias testamentum fecerit, in-
1 utile est, licet suae potestatis factus decesserit. Praeterea
testamentum facere non possunt impuberes [5]), quia nullum
eorum animi iudicium est; item furiosi [6]), quia mente ca-
rent. nec ad rem pertinet, si impubes, postea pubes factus,
aut furiosus, postea compos mentis factus fuerit et deces-
serit. furiosi autem, si per id tempus fecerint testamen-
tum, quo furor eorum intermissus est, iure testati esse
videntur; certe eo, quod ante furorem fecerint, testamento
valente: nam neque testamenta recte facta, neque aliud
ullum negotium recte gestum postea furor interveniens pe-
2 rimit. Item prodigus, cui bonorum suorum administratio
interdicta est, testamentum facere non potest, sed id, quod
ante fecerit, quam interdictio ei bonorum fiat, ratum est [7]).
3 Item mutus et surdus non semper testamentum facere pos-
sunt [c]). (utique autem de eo surdo loquimur, qui omnino
non exaudit, non qui tarde exaudit; nam et mutus is
intellegitur, qui eloqui nihil potest, non qui tarde loqui-
tur.) saepe etiam [d]) literati et eruditi homines variis casi-
bus [e]) et audiendi et loquendi facultatem amittunt: unde
nostra constitutio etiam his subvenit, ut certis casibus et
modis, secundum normam eius, possint testari, aliaque
facere, quae eis permissa sunt. sed si quis, post testa-
mentum factum, valetudine aut quolibet alio casu mutus
aut surdus esse coeperit, ratum nihilominus eius permanet
4 testamentum [8]). Caecus autem non potest facere testa-
mentum, nisi per observationem, quam lex divi Iustini,
5 patris mei [f]), introduxit [9]). Eius, qui apud hostes est, te-
stamentum, quod ibi fecit, non valet, quamvis redierit: sed
quod, dum in civitate fuerat, fecit, sive redierit, valet iure
postliminii, sive illic decesserit, valet ex lege Cornelia [10]).

---

c) *potest.* — d) *enim e.* — e) *causis.* — f) *nostri.*

4) I. per quas pers. II, 9. §. 1. — 5) D. h. l. 5. 19. C. h. l. 4. — 6) D. h. l. 2. 16. §. 1. l. 17.; de inoff. test. V, 2. l. 2. C. h. l. 2. 3. pr. l. 9. — 7) D. h. l. 18. pr. — 8) D. h. l. 6. §. 1. l. 7. 16. pr. C. h. l. 10. — 9) C. h. l. 8. — 10) D. h. l. 8. pr. — D. de captivis XLIX, 15. l. 22. 30. §. 1., de iniusto rupto XXVIII, 3. l. 15.

TITULUS DECIMUS TERTIUS.

[1]) DE EXHEREDATIONE LIBERORUM.

Non tamen, ut omnimodo valeat testamentum, sufficit Pr.
haec observatio, quam supra exposuimus. Sed, qui filium
in potestate habet, curare debet, ut eum heredem insti-
tuat, vel exheredem nominatim faciat: alioquin, si eum
silentio praeterierit, inutiliter testabitur, adeo quidem, ut,
etsi vivo patre filius mortuus sit, nemo heres ex eo testa-
mento existere possit, quia scilicet ab initio non constite-
rit testamentum. Sed non ita de filiabus, vel aliis per virilem
sexum descendentibus liberis utriusque sexus fuerat antiquitati
observatum: sed, si non fuerant heredes scripti scriptaeve,
vel exheredati exheredataeve, testamentum quidem non
infirmabatur, ius autem accrescendi eis ad certam portionem
praestabatur. sed nec nominatim eas personas exheredare
parentibus necesse erat, sed licebat et inter ceteros hoc
facere [2]). nominatim autem exheredari quis videtur, sive 1
ita exheredetur: *Titius, filius meus, exheres esto*, sive ita:
filius meus exheres esto, non adiecto proprio nomine, sci-
licet si alius filius non extet. Postumi quoque liberi vel
heredes institui debent, vel exheredari. et in eo par
omnium condicio est, quod et in filio postumo et in quo-
libet ex ceteris liberis, sive feminini sexus, sive masculini,
praeterito, valet quidem testamentum, sed postea agna-
tione postumi sive postumae rumpitur, et ea ratione totum
infirmatur: ideoque si mulier, ex qua postumus aut po-
stuma sperabatur, abortum fecerit, nihil impedimento est
scriptis heredibus ad hereditatem adeundam. sed feminini
quidem sexus personae [a]) vel nominatim, vel inter ceteros
exheredari solebant. dum tamen, si inter ceteros exhere-
dentur, aliquid eis legetur, ne videantur per oblivionem
praeteritae esse, masculos vero postumos, id est filium et
deinceps, placuit, non aliter recte exheredari, nisi nomi-
natim exheredentur, hoc scilicet modo: *quicumque mihi
filius genitus fuerit, exheres esto* [3]). Postumorum autem loco 2
sunt et hi, qui, in sui heredis locum succedendo, quasi
agnascendo, fiunt parentibus sui heredes. ut ecce, si quis

a) *postumae.*

1) Cic. de orat. I, 38. 57. Cai. II, 123...143. Ulpian. XXII, 14. ..23. Paul. sent. III, 4 B, 8. D. de lib. et post. XXVIII, 2. (h.); de iniusto rupto XXVIII, 3. C. de lib. praeter. VI, 28. (h.); de postumis VI, 29. — 2) D. h. l. 1. 2. 3. pr. l. 7. 25. pr. l. 30. 31. C. h. l. 4. — 3) Gell. III, 16, 13. D. h. l. 29.

filium, et ex eo nepotem neptemve, in potestate habeat, quia filius gradu praecedit, is solus iura sui heredis habet, quamvis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sunt; sed si filius eius vivo eo moriatur, aut qualibet alia ratione exeat de potestate eius, incipit nepos neptisve in eius locum succedere, et eo modo iura suorum heredum quasi agnatione nanciscuntur. ne ergo eo modo rumpatur eius testamentum, sicut ipsum filium vel heredem instituere, vel nominatim exheredare debet testator, ne non iure faciat testamentum ita et nepotem neptemve ex filio necesse est ei vel heredem instituere, vel exheredare, ne forte, vivo eo filio mortuo, succedendo in locum eius nepos neptisve, quasi agnatione rumpant testamentum. idque lege Iunia [b]) Velleia provisum est, in qua simul exheredationis
3 modus ad similitudinem postumorum demonstratur [4]). Emancipatos liberos iure civili neque heredes instituere, neque exheredare necesse est, quia non sunt sui heredes. sed praetor omnes, tam feminini sexus quam masculini, si heredes non instituantur, exheredari iubet, virilis sexus nominatim, feminini vero et inter ceteros. quodsi [c]) neque heredes instituti fuerint, neque ita, ut diximus, exheredati, promittit [d]) praetor eis contra tabulas testamenti bonorum pos-
4 sessionem. Adoptivi liberi, quamdiu sunt in potestate patris adoptivi, eiusdem iuris habentur, cuius sunt iustis nuptiis quaesiti: itaque heredes instituendi, vel exheredandi sunt, secundum ea, quae de naturalibus exposuimus. emancipati vero a patre adoptivo, neque iure civili, neque quod ad edictum praetoris attinet, inter liberos numerantur. Qua ratione accidit, ut ex diverso, quod ad naturalem parentem attinet, quamdiu quidem sint in adoptiva familia, extraneorum numero habeantur, ut eos neque heredes instituere, neque exheredare necesse sit. cum vero emancipati fuerint ab adoptivo patre, tunc incipiunt in ea causa esse, in qua futuri essent, si ab ipso naturali patre
5 emancipati fuissent [5]). Sed haec quidem vetustas introducebat. nostra vero constitutio inter masculos et feminas in hoc iure nihil interesse existimans, quia utraque persona in hominum procreatione similiter naturae officio fungitur, et lege antiqua duodecim tabularum omnes similiter ad successiones ab intestato vocabantur, quod et praetores

---

b) *Iulia.* — c) *qui si, quia si.* — d) *permittit.*

4) D. XXVIII, 3. l. 13. — I. de hered. qual. II, 19. §. 2.; de hered. quae ab int. III, 1. §. 2. D. de suis et legit. XXXVIII, 16. l. 1. §. 4...8. — 5) D. de bon. poss. c. tab. XXXVII, 4. C. eod. VI, 12. — 6) I. de hered. quae ab int. III, 1. §. 10...12.

postea secuti esse videntur, ideo simplex ac simile ius, et in filiis et in filiabus, et in ceteris descendentium per virilem sexum personis, non solum natis, sed etiam postumis, introduxit, ut omnes, sive sui, sive emancipati sunt, aut heredes instituantur, aut nominatim exheredentur, et eundem habeant effectum circa testamenta parentum suorum infirmanda, et hereditatem auferendam, quem filii sui vel emancipati habent, sive iam nati sunt, sive, adhuc in utero constituti, postea nati sunt. circa adoptivos autem filios certam induximus divisionem, quae constitutioni nostrae [e]), quam super adoptivis tulimus, continetur [7]). Sed si in 6
expeditione occupatus miles testamentum faciat, et liberos suos iam natos vel postumos nominatim non exheredaverit, sed silentio praeterierit, non ignorans, an habeat liberos, silentium eius pro exheredatione nominatim facta valere, constitutionibus principum cautum est [8]). Mater vel avus ma- 7
ternus necesse non habent liberos suos aut heredes instituere, aut exheredare, sed possunt eos omittere. nam silentium matris aut avi materni ceterorumque per matrem ascendentium tantum facit, quantum exheredatio patris. neque enim matri filium filiamve, neque avo materno nepotem neptemve ex filia, si eum eamve heredem non instituat, exheredare necesse est, sive de iure civili quaeramus, sive de edicto praetoris, quo praeteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem promittit. sed aliud eis adminiculum servatur, quod paulo post vobis manifestum fiet [9]).

TITULUS DECIMUS QUARTUS.

[1]) DE HEREDIBUS INSTITUENDIS.

Heredes instituere permissum est, tam liberos homines, Pr.
quam servos, et tam proprios, quam alienos. Proprios autem olim quidem, secundum plurium sententias, non aliter, quam cum libertate, recte instituere licebat. hodie vero etiam sine libertate, ex nostra constitutione, heredes eos instituere permissum est. quod non per innovationem induximus, sed quoniam et [a]) aequius erat, et Atilicino placuisse Paulus suis libris, quos tam ad Masurium Sabinum, quam ad

---

e) *constitutione nostra.*
a) def. *et.*

7) C. h. l. 4. — C. de adopt. VIII, 48. l. 10. — 8) D. de test. mil. XXIX, 1. l. 7. 33. §. 2. l. 36. §. 2. C. eod. VI, 21. l. 9 10. — 9) D. de bon. poss. c. tab. XXXVII, 4. l. 4. §. 2.; de inoff. test. V, 2. l. 27. §. f. l. 28.

1) Cai. II, 185...190. Ulpian. XXII. D. de hered. instit. XXVIII, 5. C. eod. VI, 24.

Plautium scripsit, refert. Proprius autem servus etiam is
intellegitur, in quo nudam proprietatem testator habet, alio
usumfructum habente. est autem casus, in quo nec cum
libertate utiliter servus a domina heres instituitur, ut con-
stitutione divorum Severi et Antonini cavetur, cuius verba
haec sunt: *servum adulterio maculatum non iure testamento
manumissum ante sententiam ab ea muliere videri, quae rea
fuerat eiusdem criminis postulata, rationis est; quare sequi-
tur, ut in eundem a domina collata institutio nullius momenti
habeatur.* Alienus servus etiam is intellegitur, in quo usum-
1 fructum testator habet [2]. Servus autem a domino suo he-
res institutus, si quidem in eadem causa manserit, fit ex
testamento liber, heresque necessarius. si vero a vivo te-
statore manumissus fuerit, suo arbitrio adire hereditatem
potest, quia non fit necessarius, cum utrumque ex domini
testamento non consequitur. quodsi alienatus fuerit, iussu
novi domini adire hereditatem debet, et ea ratione per
eum dominus fit heres: nam ipse alienatus neque liber ne-
que heres esse potest, etiamsi cum libertate heres institu-
tus fuerit: destitisse etenim a libertatis datione videtur do-
minus, qui eum alienavit. Alienus quoque servus heres
institutus, si in eadem causa duraverit, iussu eius domini
adire hereditatem debet. si vero alienatus ab eo fuerit,
aut vivo testatore, aut post mortem eius antequam adeat,
debet iussu novi domini adire. at si manumissus est vivo
testatore, vel mortuo antequam adeat, suo arbitrio adire
2 hereditatem potest [3]. Servus alienus post domini mortem
recte heres instituitur, quia et cum hereditariis servis est
testamenti factio: nondum enim adita hereditas personae
vicem sustinet, non heredis futuri, sed defuncti, cum et
eius, qui in utero est, servus recte heres instituitur [4].
3 Servus plurium, cum quibus testamenti factio est, ab ex-
traneo institutus heres, unicuique dominorum, cuius iussu
adierit, pro portione dominii acquirit hereditatem [5].
4 Et unum hominem, et plures in infinitum, quot quis
5 velit, heredes facere licet. Hereditas plerumque dividitur
in duodecim uncias, quae assis appellatione continetur [b].
habent autem et hae partes propria nomina ab uncia usque

b) *continentur.*

2) D. h. l. 31. pr. 48. §. 2.; qui et a quib. manumissi XL, 9. l. 12. §. 6. l. quib. manum. non licet I, 6. §. 2.; qui testam. tut. I, 14. §. 1. C. de necess. servis hered. VI, 27. l. 5. pr.; commun. de manumiss. VII. 15. l. 1. — 3) D. h. l. 9. §. 16... 20. l. 38. §. 2 3. 5. l. 50. pr. l. 51. §. 1. — 4) D. l. 31. §. 1. l. 52. 64. — 5) D. de acq. hered. XXIX, 2. l. 64. 67. 68. I. per quas pers. oblig. III, 28 (29). §. f.

ad assem, ut puta haec: sextans[c]), quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, deunx, as. Non autem utique duodecim uncias esse oportet. nam tot unciae assem efficiunt, quot testator voluerit, et si unum tantum quis ex semisse verbi gratia heredem scripserit, totus as in semisse erit: neque enim idem ex parte testatus, et ex parte intestatus decedere potest[6]), nisi sit miles, cuius sola voluntas in testando spectatur. et e contrario, potest quis in quantascumque voluerit plurimas uncias suam hereditatem dividere[7]). Si plures instituantur, ita demum 6
partium distributio necessaria est, si nolit testator eos aequis ex partibus heredes esse: satis enim constat, nullis partibus nominatis, ex aequis partibus eos heredes esse[8]). Partibus autem in quorundam personis expressis, si quis alius sine parte nominatus erit, si quidem aliqua pars assi deerit, ex ea parte heres fiet; et si plures sine parte scripti sunt, omnes in eandem partem concurrent. si vero totus as completus sit, in[d]) partem dimidiam vocantur, et ille vel illi omnes in alteram dimidiam. nec interest, primus, an medius, an novissimus sine parte scriptus sit: ea enim pars data intellegitur, quae vacat[9]). Videamus, si 7
pars aliqua vacet, nec tamen quisquam sine parte heres institutus sit, quid iuris sit? veluti si tres ex quartis partibus heredes scripti sunt. et constat, vacantem partem singulis tacite pro hereditaria parte accedere, et perinde haberi, ac si ex tertiis partibus heredes scripti essent; et ex diverso, si plures in portionibus sint, tacite singulis decrescere, ut, si verbi gratia quatuor ex tertiis partibus heredes scripti sunt, perinde habeantur, ac si unusquisque ex quarta parte scriptus fuisset[10]). Et si plures unciae, 8
quam duodecim, distributae sunt, is, qui sine parte institutus sit, quod dupondio deest, habebit; idemque erit, si dupondius expletus sit. quae[e]) omnes partes ad assem postea revocantur, quamvis sint plurium unciarum[11]).

[12]) Heres et pure et sub condicione institui potest. Ex 9
certo tempore, aut ad certum tempus non potest, veluti *post quinquennium, quam moriar*, vel *ex calendis illis*, aut

---

c) *uncia s., sescunx s.* — d) *ii, qui nominatim expressas partes habent in.* — e) *quia, quod.*

6) Cic. de invent. II, 21. D. de reg. iuris L, 17. l. 7.; de castr. pec. XLIX, 17. l. 19. §. 2. — 7) D. h. l. 13. §. 1. l. 50. §. 2. Paul. sent. III, 4 B, 6. — Schol. Horatii, arte poët. 325. — 8) D. h. l. 9. §. 12. l. 14. — 9) D. h. l. 17. 18. 20. pr. §. 1. l. 77. 78. §. 2. 3. l. 87. — 10) D. h. l. 13. §. 2...7. l. 59. §. 1. l. 78. §. 1. — 11) D. h. l. 17. §. 5. — 12) D. de condic. instit. XXVIII, 7.; de condic. et demonstr. XXXV, 1. C. de instit. s. condic. VI, 25.

usque ad calendas illas heres esto. denique [f]) adiectum pro supervacuo haberi placet, et perinde esse, ac si pure heres
10 institutus esset [13]). Impossibilis condicio in institutionibus et legatis, nec non in fideicommissis et libertatibus, pro
11 non scripto [g]) habetur [14]). Si plures condiciones institutioni adscriptae sunt, si quidem coniunctim, ut puta *si illud et illud factum fuerit*, omnibus parendum est; si separatim, veluti *si illud aut illud factum fuerit*, cuilibet obtemperare satis est [15]).

12 Hi, quos numquam testator vidit, heredes institui possunt. veluti, si fratris filios peregri natos [h]), ignorans, qui essent, heredes instituerit: ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit [16]).

TITULUS DECIMUS QUINTUS.

[1]) DE VULGARI SUBSTITUTIONE.

Pr. Potest autem quis in testamento suo plures gradus heredum facere, ut puta, *si ille heres non erit, ille heres esto*; et deinceps, in quantum velit testator, substituere potest [a]), et novissimo loco, in subsidium, vel servum necessarium
1 heredem instituere [2]). Et plures in unius locum possunt substitui, vel unus in plurium, vel singuli singulis; vel in-
2 vicem ipsi, qui heredes instituti sunt [3]). et si ex disparibus partibus heredes scriptos invicem substituerit, et nullam mentionem in substitutione habuerit partium, eas videtur partes in substitutione dedisse, quas in institutione expres-
3 sit: et ita divus Pius rescripsit [4]). Sed si instituto heredi, et coheredi suo substituto dato, alius substitutus fuerit, divi Severus et Antoninus, *sine distinctione*, rescripserunt,
4 *ad utramque partem substitutum admitti* [5]). Si servum alienum quis patremfamilias arbitratus heredem scripserit, et, si heres non esset, Maevium ei substituerit, isque servus iussu domini adierit hereditatem: Maevius in partem ad-

---

f) *d. diem; diemque; diem.* — g) *scripta.* — h) *peregrinatos, peregre n., peregrinos, peregrinantes.*
a) *subst.: pot.*

13) D. h. l. 23. pr. l. 34. — 14) Cai. III, 98. D. h. l. 45. 50. §. 1.; XXVIII, 7. l. 1. 4. §. 1. l. 6...9. 14...16. 27. pr. — 15) D. h. l. 27. §. 2.; XXVIII, 7. l. 5. 17. — 16) Cic. Philipp. II, 16. Suet. Octav. 66. D. h. l. 46. C. h. l. 11.
1) Cai. II, 174...178. Ulpian. XXII, 33. 34. Paul. sent. III, 4 B, 4. sq. D. de vulg. et pup. subst. XXVIII, 6. C. de impub. et al. subst. VI, 26. — 2) D. h. l. 36. pr. — 3) D. h. l. 36. §. 1.; de tutelis XXVI, 1. l. 4. §. 1. — 4) D. h. l. 24. C. h. l 1. — 5) D. h. l. 27. 41. pr.

mittitur. illa enim verba, *si heres non erit*, in eo quidem, quem alieno iuri subiectum esse testator scit, sic accipiuntur: *si neque ipse heres erit, neque alium heredem effecerit*; in eo vero, quem patremfamilias esse arbitratur, illud significant: *si hereditatem sibi, eive, cuius iuri postea subiectus esse coeperit, non acquisierit*. idque Tiberius [b]) Caesar in persona Parthenii servi sui constituit [6]).

TITULUS DECIMUS SEXTUS.

[1]) DE PUPILLARI SUBSTITUTIONE.

Liberis suis impuberibus, quos in potestate quis habet, Pr
non solum ita, ut supra diximus, substituere potest, id est, ut, si heredes ei non extiterint, alius ei sit heres, sed eo amplius, ut et, si heredes ei extiterint, et adhuc impuberes mortui fuerint, sit eis [a]) aliquis heres. veluti si quis dicat hoc modo: *Titius filius meus mihi heres esto; si filius meus mihi heres non erit, sive heres erit, et prius moriatur, quam in suam tutelam venerit* (id est pubes factus sit [b])), *tunc Seius heres esto*. quo casu, siquidem non extiterit heres filius, tunc substitutus patri fit heres; si vero extiterit heres filius, et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus. Nam moribus [c]) institutum est, ut, cum eius aetatis sunt, in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt, parentes eis faciant [2]). Qua ratione 1
excitati, etiam constitutionem in nostro posuimus codice, qua prospectum est, ut, si mente captos habeant filios, vel nepotes, vel pronepotes, cuiuscumque sexus, vel gradus, liceat eis, etsi puberes sint, ad exemplum pupillaris substitutionis, certas personas substituere. sin autem resipuerint, eandem substitutionem infirmari, et hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quae, postquam pupillus adoleverit, infirmatur [3]). Igitur in pupillari substitutione, secun- 2
dum praefatum modum ordinata, duo quodammodo sunt testamenta, alterum patris, alterum filii, tamquam si ipse filius sibi heredem instituisset; aut certe unum est testamentum duarum causarum, id est duarum hereditatum [4]).

---

b) *Titus, Antoninus, Pius.*
a) *ei.* — b) def. *id est .. sit.* — c) *a maioribus.*

6) D. de hered. instit. XXVIII, 5. l. 40. 41. C. eod. VI, 24. l. 3.
1) Cic. de orat. II, 32.; de invent. II, 21. Horat. serm. II, 5, 45. sq. Cal. II, 179...184. Ulpian. XXIII, 7...9. Paul. sent. II, 4 B, 5. sq. D. de vulg. et pup. subst. XXVIII, 6. C. de impub. et al. subst. VI, 26. — 2) D. h. l. 1. §. 1. l. 2. pr. — 3) D. h. l. 43. pr. C. h. l 9. — 4) D. h. l. 2. §. 4. l. 16. §. 1. l. 20.

3 Sin autem quis ita formidolosus sit, ut timeret, ne filius eius, pupillus adhuc, ex eo, quod palam substitutum acceperit, post obitum eius periculo insidiarum subiiceretur: vulgarem quidem substitutionem palam facere, et in primis testamenti partibus, debet; illam autem substitutionem, per quam, etsi[d]) heres extiterit pupillus, et intra pubertatem decesserit, substitutus vocatur, separatim in inferioribus partibus scribere, eamque partem proprio lino propriaque cera consignare, et in priore parte testamenti cavere, ne inferiores tabulae vivo filio et adhuc impubere aperiantur. illud palam est, non ideo minus valere substitutionem impuberis filii, quod in hisdem tabulis scripta sit, quibus sibi quisque heredem instituisset, quamvis hoc pu-
4 pillo periculosum sit [5]). Non solum autem heredibus institutis impuberibus liberis ita substituere parentes possunt, ut, et si heredes eis extiterint, et ante pubertatem mortui fuerint, sit eis heres is, quem ipsi voluerint, sed etiam exheredatis. itaque eo casu, si quid pupillo ex hereditatibus legatisve aut donationibus propinquorum atque amicorum acquisitum fuerit, id omne ad substitutum pertineat [6]). Quaecumque diximus de substitutione impuberum liberorum, vel heredum institutorum, vel exheredatorum,
5 eadem etiam de postumis intellegimus [7]). Liberis autem suis testamentum facere nemo potest, nisi et sibi faciat: nam pupillare testamentum pars et sequela est paterni testamenti, adeo ut, si patris testamentum non valeat, nec
6 filii quidem valebit [8]). Vel singulis autem liberis, vel qui eorum novissimus impubes morietur, substitui potest. singulis quidem, si neminem eorum intestato decedere voluerit; novissimo, si ius legitimarum hereditatum integrum inter
7 eos custodiri velit [9]). Substituitur autem impuberi aut nominatim, veluti *Titius*; aut generaliter, ut, *quisquis mihi heres erit*: quibus verbis vocantur ex substitutione, impubere filio mortuo, qui et ei scripti sunt heredes et extite-
8 runt, et pro qua parte heredes facti sunt [10]). Masculo igitur usque ad quatuordecim annos substitui potest, feminae usque ad duodecim annos. et si hoc tempus excesse-
9 rit, substitutio evanescit [11]). Extraneo vero vel filio puberi

d) *si.*

5) D. test. quemadm. aper. XXIX, 3. l. 8.; ad SC. Trebell. XXXVI, 1. l. 81. — 6) D. h. l. 1. §. 2. l. 6. 10. §. 4. 5. — 7) D. h. l. 2. pr. l. 46. — 8) D. h. l. 1. §. 3. l. 2. §. 1. 4. l. 10. §. 4. — 9) D. h. l. 2. §. 7. l. 34. pr. l. 37. 41. §. 7. l. 42. C. h. l. 10. — 10) D. h. l. 3. 5. 8. pr. §. 1. l. 9. 10. pr. l. 43. §. 3. — 11) D. h. l. 2. pr. l. 14. 43. §. 1. C. h. l. 8.

heredi instituto ita substituere nemo potest, ut, si heres extiterit, et intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit heres. sed hoc solum permissum est, ut eum per fideicommissum testator obliget, alii hereditatem eius, vel totam, vel pro parte restituere; quod ius quale sit, suo loco trademus[12].

TITULUS DECIMUS SEPTIMUS.

[1]) QUIBUS MODIS TESTAMENTA INFIRMANTUR.

Testamentum iure factum usque eo valet, donec rum- Pr
patur, irritumve fiat[2]). Rumpitur autem testamentum, 1
cum, in eodem statu manente testatore, ipsius testamenti ius[a]) vitiatur. Si quis enim post factum testamentum adoptaverit sibi filium per imperatorem, eum, qui sui iuris est, aut per praetorem, secundum nostram constitutionem[3]), eum, qui in potestate parentis fuerit: testamentum eius rumpitur quasi agnatione sui heredis[4]). Posteriore quoque 2
testamento, quod iure perfectum est, superius rumpitur. nec interest, an extiterit aliquis heres ex eo, an non extiterit: hoc enim solum spectatur, an aliquo casu existere potuerit. ideoque, si quis aut noluerit heres esse, aut vivo testatore, aut post mortem eius ante quam hereditatem adiret, decesserit, aut condicione, sub qua heres institutus est, defectus sit[b]), in his casibus paterfamilias intestatus moritur: nam et prius testamentum non valet, ruptum a posteriore; et posterius aeque nullas vires habet, cum ex eo nemo heres extiterit[5]). sed si quis priore testamento iure perfecto, posterius aeque iure fecerit, etiamsi ex certis rebus in eo heredem instituerit, superius testamentum sublatum esse, divi Severus et Antoninus rescripserunt. cuius constitutionis verba inseri iussimus, cum aliud quoque praeterea in ea constitutione expressum est. *Imperatores Severus et Antoninus Cocceio Campano. Testamentum secundo loco factum, licet in eo certarum rerum he-*

---

a) *vis.* — b) *condicio .. defecerit, ante condicionem defunctus sit,* et similia.

12) D. h. l. 7. 41. §. 3. C. h. l. 5. 1) Cai. II, 138...151. Ulpian. XXIII, 1...6. D. de iniusto rupto XXVIII, 3. — 2) D. h. l. 1. Terent. Phorm. II, 3, 15. Festus v. *procitum.* — 3) C. de adopt. VIII, 48. l. 10. — 4) D. h. l. 1. 3...6. §. 4. l. 8...10. 12. pr. l. 15. 18. I. de exhered. lib. II, 13. §. 1. 2. — 5) D. h. l. 1. 2. 3. §. 4. l. 6. pr. l. 16. Plutarch. sympos. IX, 13, 3.

*res scriptus sit, iure valere perinde, ac si rerum mentio facta
non esset, sed teneri heredem scriptum, ut contentus rebus
sibi datis, aut suppleta quarta ex lege Falcidia, hereditatem
restituat his, qui in priore testamento scripti fuerant, propter
inserta verba secundo testamento*[c]*, quibus, ut valeret prius
testamentum, expressum est, dubitari non oportet*[6]. Et ru-
4 ptum quidem testamentum hoc modo efficitur. Alio quo-
que modo testamenta iure facta infirmantur, veluti, cum
is, qui fecerit testamentum, capite deminutus sit. quod
5 quibus modis accidit, primo libro retulimus. Hoc autem
casu irrita fieri testamenta dicuntur, cum alioquin, et quae
rumpantur, irrita fiunt; et quae statim ab initio non iure
fiunt, irrita sunt[d]), et ea, quae iure facta sunt, postea
propter capitis deminutionem irrita fiunt, possumus nihilo-
minus rupta dicere. sed quia sane commodius erat, sin-
gulas causas singulis appellationibus distingui, ideo quae-
dam non iure facta dicuntur, quaedam iure facta rumpi,
6(5) vel irrita fieri[7]). Non tamen per omnia inutilia sunt ea
testamenta, quae, ab initio iure facta, propter capitis de-
minutionem irrita facta sunt. nam si septem testium signis
signata sunt, potest scriptus heres secundum tabulas testa-
menti bonorum possessionem agnoscere, si modo defunctus
et civis Romanus et suae potestatis mortis tempore fuerit:
nam si ideo irritum factum sit testamentum, quod civita-
tem, vel etiam libertatem testator amisit, aut quia in ado-
ptionem se dedit, et mortis tempore in adoptivi patris
potestate sit, non potest scriptus heres secundum tabulas
7(6) bonorum possessionem petere[8]). Ex eo autem solo non
potest infirmari testamentum, quod postea testator id noluit
valere: usque adeo ut, et si quis post factum prius testa-
mentum posterius facere coeperit, et, aut mortalitate prae-
ventus, aut quia eum eius rei poenituit, non perfecisset,
divi Pertinacis oratione cautum est, ne alias tabulae prio-
res iure factae irritae fiant, nisi sequentes iure ordinatae
et perfectae fuerint. nam imperfectum testamentum sine
8(7) dubio nullum est[9]). [10]) Eadem oratione[e]) expressit, *non
admissurum se hereditatem eius, qui litis causa*[11]) *principem*

---

c) *fideicommissi v.*; def. *sec. test.* — d) def. *et quae..irr. s.* — e) *ratione.*

6) D. ad SC. Trebell. XXXVI, 1. l. 29. — 7) D. h. l. 1. 6. §. 5.. l. 7. 12. Isidor. origg. V, 24. — 8) D. h. l. 12. pr.; de bon. poss. sec. tab. XXXVII, 11. l. 1. §. 8. l. 11. §. 2. — 9) Capitol. Pertinace 7. D. h. l. 1. 2. 11. — 10) Valer. Max. IX, 4, 1. D. de legatis XXXII. l. 23. C. Th. de testam. IV, 4. l. 2. 5. C. I. eod. VI, 23. l. 3. 20. — 11) D. de hered. instit. XXVIII, 5. l. 91.

heredem reliquerit, neque tabulas non legitime factas, in quibus ipse ob eam causam heres institutus erat, probaturum, neque ex nuda voce heredis nomen admissurum, neque ex ulla scriptura, cui iuris auctoritas desit, aliquid adepturum[12]). secundum haec divi quoque Severus et Antoninus saepissime rescripserunt: *licet enim* (inquiunt) *legibus soluti sumus, attamen legibus vivimus*[13]).

TITULUS DECIMUS OCTAVUS.

[1]) DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

Quia plerumque parentes sine causa liberos suos vel Pr. exheredant, vel omittunt: inductum est, ut de inofficioso testamento agere possint liberi, qui queruntur, aut inique se exheredatos, aut inique praeteritos, hoc colore[2]), quasi non sanae mentis fuerunt, cum testamentum ordinarent. sed hoc dicitur, non quasi vere furiosus sit; sed recte quidem fecit testamentum, non autem ex officio pietatis: nam si vere furiosus est, nullum est testamentum. Non tantum 1 autem liberis permissum est, parentum testamentum inofficiosum accusare, verum etiam parentibus liberorum. soror autem et frater turpibus personis scriptis heredibus ex sacris constitutionibus praelati sunt: non ergo contra omnes heredes agere possunt. ultra fratres igitur et sorores cognati nullo modo aut agere possunt, aut agentes vincere[3]). Tam autem naturales liberi, quam secundum nostrae con- 2 stitutionis[4]) divisionem adoptati, ita demum de inofficioso testamento agere possunt, si nullo alio iure ad bona defuncti venire possunt. nam qui alio iure veniunt ad totam hereditatem, vel partem eius, de inofficioso agere non possunt. Postumi quoque, qui nullo alio iure venire possunt, de inofficioso agere possunt[5]). Sed haec ita accipienda 3 sunt, si nihil eis penitus a testatoribus testamento relictum est. quod nostra constitutio ad verecundiam naturae introduxit. sin vero quantacumque pars hereditatis, vel res eis fuerit relicta, inofficiosi querela quiescente, id, quod eis deest, usque ad quartam[6]) legitimae partis repletur, licet non fuerit adiectum, boni viri arbitratu debere eam

---

12) Suet. Calig. 38. Id. Domit. 12. — 13) Lycurgus ap. Iustinum III, 2. Aristot. Polit. III, 11. D. de legibus I, 3. l. 31.

1) Paul. sent. IV, 5. D. de inoff. test. V, 2. C. Gregor. eod. II, 3. C. Th. eod. II, 19. C. I. eod. III, 28. — Plin. epp. V, 1.; VI, 33. Valer. Max. VII, 7. 8. — 2) D. h. l. 2. 5. 13.; de legatis XXXII. l. 36. — 3) D. h. l. 1. C. h. l. 27. — 4) C. de adopt. VIII, 48. l. 10. pr. — 5) C. de lib. praeter. VI, 28. l. 4. — D. h. l. 6. pr. — 6) D. h. l. 8. §. 6. 8. C. de inoff. donat. III, 29. l. 2.

4 repleri [7]). Si tutor nomine pupilli, cuius tutelam gerebat, ex testamento patris sui legatum acceperit, cum nihil erat ipsi tutori relictum a patre suo, nihilominus possit nomine
5 suo de inofficioso patris testamento agere. Sed et, si e contrario pupilli nomine, cui nihil relictum fuerit, de inofficioso egerit, et superatus est, ipse, quod sibi in eodem
6 testamento legatum relictum est, non amittit [8]). [9]) Igitur quartam quis debet habere, ut de inofficioso testamento agere non possit: sive iure hereditario, sive iure legati, vel fideicommissi, vel si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel inter vivos [10]), in his tantummodo casibus, quorum nostra constitutio mentionem facit, vel aliis modis,
(7) qui constitutionibus continentur. Quod autem de quarta diximus, ita intellegendum est, ut, sive unus fuerit, sive plures, quibus agere de inofficioso testamento permittitur, una quarta eis dari possit, ut pro rata distribuatur eis, id est pro virili portione quarta [a]) [11]).

TITULUS DECIMUS NONUS.

[1]) DE HEREDUM QUALITATE ET DIFFERENTIA.

Pr. Heredes autem aut necessarii dicuntur, aut sui et necessarii, aut extranei [2]).

1 Necessarius heres est servus heres institutus, ideo sic appellatus, quia, sive velit, sive nolit, omnimodo post mortem testatoris protinus liber et necessarius heres fit. Unde, qui facultates suas suspectas habent, solent servum suum primo, aut secundo, vel etiam ulteriore gradu heredem instituere, ut, si creditoribus satis non fiat, potius eius heredis bona, quam ipsius testatoris a creditoribus possideantur, vel distrahantur, vel inter eos dividantur. pro hoc tamen incommodo illud ei commodum praestatur, ut ea, quae post mortem patroni sui sibi acquisierit, ipsi reserventur; et, quamvis non suffecerint bona defuncti credito-

---

a) Def. *id est.. quarta.*

7) Nov. Theod. I, 22. (XI, 1.) — C. Th. h. l. 4. C. I. h. l. 30. — 8) D. h. l. 8. §. 10. 14. 15. l. 10. §. 1. l. 12. 22. l. 31. §. 3. l. 32.; de his qu. ut ind. XXXIV, 9. l. 5. pr. l. 22. — 9) D. h. l. 8. §. 6. l. 24. pr. C. Gregor. II, 3, 1. 2. — 10) D. h. l. 25. pr. C. h. l. 29. 35. §. 2. — 11) Paul. sent. IV, 5, 6. D. h. l. 8. §. 8.

1) Cai. II, 152...173. Ulpian. XXII, 24...31. Paul. sent. IV, 8, 5. 6. (Mos. et Rom. legg. coll. (Lex Dei) XVI, 3.). D. de acq. hered. XXIX, 2. C. de iure delib. VI, 30. (h.); de repud. hered. VI, 31. — 2) D. qui testam. XXVIII, 1. l. 12.

ribus, iterum[a]) ex ea[b]) causa res eius, quas sibi acquisierit, non veneunt[3]).

2 [4]) Sui autem et necessarii heredes sunt, veluti filius filiave, nepos neptisve ex filio, et deinceps ceteri liberi, qui modo in potestate morientis fuerint. sed ut nepos neptisve sui heredes sint, non sufficit, eum eamve in potestate avi mortis tempore fuisse, sed opus est, ut pater eius vivo patre suo desierit suus heres esse, aut morte interceptus, aut qualibet alia ratione liberatus potestate: tunc enim nepos neptisve in locum patris sui succedit. Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt, et vivo quoque patre quodammodo domini existimantur[5]). unde etiam, si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. Necessarii vero ideo dicuntur, quia omnimodo, sive velint, sive nolint, tam ab intestato, quam ex testamento[c]) heredes fiunt. sed his praetor permittit volentibus abstinere se ab hereditate, ut potius parentis quam ipsorum bona similiter a creditoribus possideantur[6]).

3 Ceteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei heredes appellantur. itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti, extranei heredes videntur. qua de causa et qui heredes a matre instituuntur, eodem numero sunt, quia feminae in potestate liberos non habent. servus quoque a domino heres institutus, et post testamentum factum ab eo manumissus, eodem numero habetur.

4 In extraneis heredibus illud observatur, ut sit cum eis testamenti factio, sive ipsi heredes instituantur, sive hi, qui in potestate eorum sunt. Et id duobus[d]) temporibus inspicitur, testamenti quidem facti, ut constiterit institutio, mortis vero testatoris, ut effectum habeat. hoc amplius, et cum adierit hereditatem, esse debet cum eo testamenti factio, sive pure, sive sub condicione heres institutus sit: nam ius heredis eo vel maxime tempore inspiciendum est, quo acquirit hereditatem. medio autem tempore inter factum testamentum, et mortem testatoris, vel condicionem institutionis existentem, mutatio iuris heredi non nocet, quia, ut diximus, tria tempora inspicimus. Testamenti autem factionem non solum is habere videtur,

---

a) *tamen.* — b) *alia.* — c) *ex t. ex lege XII tabb.* — d) *tribus t*

3) D. h. l. 57. §. f. l. 58. 63.; de separat. XLII, 6. l. 1. §. 18. I. qui et quib. ex causis I, 6. §. 1. C. de necess. servo her. VI, 27. — 4) I. de heredit. quae ab int. III, 1. §. 2.; de exhered. lib. II, 13. §. 2. D. de suis XXXVIII, 16. l. 1. §. 2. — 5) D. de bonis damnat. XLVIII, 20. l. 7. — Plaut. Trinum. II, 2, 48. D. de lib. et post. XXVIII, 2. l. 11. — 6) D. h. l. 57. pr. §. 1. l. 71. §. 9.

qui testamentum facere potest; sed etiam, qui ex alieno
testamento vel ipse capere potest, vel alii acquirere, licet
non potest facere testamentum. et ideo furiosus, et mutus,
et postumus, et infans, et filiusfamilias, et servus alienus
testamenti factionem habere dicuntur: licet enim testamen-
tum facere non possunt, attamen ex testamento vel sibi,
5 vel alii acquirere possunt [7]). [8]) Extraneis autem heredibus
deliberandi potestas est de adeunda hereditate, vel non
adeunda. Sed sive is, cui abstinendi potestas est, immi-
scuerit se bonis hereditariis, sive extraneus, cui de adeunda
hereditate deliberare licet, adierit, postea relinquendae
hereditatis facultatem non habet, nisi minor sit annis vi-
gintiquinque. nam huius aetatis hominibus, sicut in ceteris
omnibus causis deceptis, ita et, si temere damnosam he-
6 reditatem susceperint, praetor succurrit [9]). Sciendum ta-
men est, divum Hadrianum etiam maiori vigintiquinque
annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande
aes alienum, quod aditae hereditatis tempore latebat, emer-
sisset. sed hoc divus quidem [e]) Hadrianus speciali beneficio
cuidam praestavit; divus autem Gordianus postea in mili-
6) tibus tantummodo hoc extendit: sed nostra benivolentia
commune omnibus subiectis imperio nostro hoc praestavit
beneficium, et constitutionem tam aequissimam quam no-
bilem scripsit, cuius tenorem si observaverint homines, licet
eis et adire hereditatem, et in tantum teneri, in quantum
valere bona hereditatis contigerit; ut ex hac causa neque
deliberationis auxilium eis fiat necessarium, nisi, omissa
observatione nostrae constitutionis, et deliberandum existi-
maverint, et sese veteri gravamini aditionis supponere ma-
7 luerint [10]). Item extraneus heres, testamento institutus, aut
ab intestato ad legitimam hereditatem vocatus, potest, aut
pro herede gerendo, vel etiam nuda voluntate [11]) susci-
piendae hereditatis, heres fieri. pro herede autem gerere
quis videtur, si rebus hereditariis tamquam heres utatur,
vel vendendo res hereditarias, aut praedia colendo locan-
dove, et quoquo modo si voluntatem suam declaret [12]),

---

e) *quidem divus;* def. *quidem.*

7) D. de hered. instit. XXVIII, 5. l. 49. §. 1. l. 6. §. 2. 3. l. 50. pr. l. 59. §. 4. l. 62. pr. — D. qui testam. fac. XXVIII, 1. l. 16.; XXVIII, 5. l. 31. pr. l. 50. pr. — 8) D. h. l. 11. 12. 38. 87. §. 1. l. 89. 94.; de iure delib. XXVIII, 8. C. h. l. 10. 12.; de repud. hered. l. 4. — 9) D. de minor. IV, 4. l. 7. §. 5. 9. I. de action. IV, 6. — 10) C. h. l. 22. — D. de cond. indeb. XII, 6. l. 2. §. 1. (?) — 11) C. h. l. 6. D. ad SC. Trebell. XXXVI, 1. l. 65. §. 3. — 12) D. h. l. 20...22. 24. 40. 88.

vel re vel verbis de adeunda hereditate, dummodo sciat,
eum, in cuius bonis pro herede gerit, testato intestatove
obiisse, et se ei heredem esse [13]). pro herede enim ge-
rere, est pro domino gerere: veteres enim heredes pro
dominis appellabant [14]). Sicut autem nuda voluntate ex-
traneus heres fit: ita et contraria destinatione statim ab
hereditate repellitur [15]). Eum, qui mutus vel surdus natus
est, vel postea factus, nihil prohibet, pro herede gerere,
et acquirere sibi hereditatem, si tamen intellegit, quod
agitur [16]).

TITULUS VICENSIMUS.

[1]) DE LEGATIS.

Post haec videamus de legatis. Quae pars iuris extra Pr.
propositam quidem materiam videtur: nam loquimur de
his iuris figuris, quibus per universitatem res nobis acqui-
runtur. sed cum omnino de testamentis, deque heredibus,
qui testamento instituuntur, locuti sumus, non sine causa
sequenti loco potest haec iuris materia tractari [2]).
Legatum itaque est donatio quaedam a defuncto re- 1
licta [a]) [3]). Sed olim quidem erant legatorum genera qua- 2
tuor: per vindicationem, per damnationem, sinendi modo,
per praeceptionem; et certa quaedam verba cuique generi
legatorum assignata erant, per quae singula genera lega-
torum significabantur. sed ex constitutionibus divorum prin-
cipum sollemnitas huiusmodi verborum penitus sublata est.
nostra autem constitutio, quam cum magna fecimus lucu-
bratione, defunctorum voluntates validiores esse cupientes,
et non verbis, sed voluntatibus eorum faventes, disposuit,
ut omnibus legatis una sit natura, et, quibuscumque verbis
aliquid derelictum sit, liceat legatariis id persequi, non
solum per actiones personales, sed etiam per in rem, et per
hypothecariam: cuius constitutionis perpensum modum ex
ipsius tenore perfectissime accipere possibile est [4]). Sed 3
non usque ad eam constitutionem standum esse existima-
vimus. cum enim antiquitatem invenimus legata quidem
stricte concludentem, fideicommissis autem, quae ex vo-

---

a) *r. ab herede praestanda.*

13) D. h. l. 19. 21. §. 3... l. 23. 30. §. 1... l. 34. — 14) Festus v. *heres*. — 15) D. h. l. 95. — 16) D. h. l. 5.

1) Cai. II, 191...223. 229...245. Ulpian. XXIV. Paul. sent. III, 6. D. de legatis XXX. XXXI. XXXII. C. de legatis VI, 37. (h.); comm. de legatis VI, 43. — 2) I. per quas pers. II, 9. §. 6. — 3) D. XXXI. l. 36.; XXX. l. 116. pr. — 4) C. VI, 43. l. 1.; h. l. 21.

luntate magis descendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem: necessarium esse duximus, omnia legata fideicommissis exaequare, ut nulla sit inter ea differentia, sed, quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicommissorum, et, si quid amplius est in legatis, per hoc crescat fideicommissi natura. sed, ne in primis legum cunabulis, permixte de his exponendo, studiosis adolescentibus quandam introducamus difficultatem, operae pretium esse duximus, interim separatim prius de legatis, et postea de fideicommissis tractare, ut, natura utriusque iuris cognita, facile possint permixtionem eorum eruditi, subtilioribus auribus, accipere [5]).
4 Non solum autem testatoris vel heredis res, sed et
aliena legari potest: ita, ut heres cogatur redimere eam
et praestare, vel, si non potest redimere, aestimationem
eius dare. sed si talis res sit, cuius non est commercium [b]),
nec aestimatio eius debetur, sicuti, si campum Martium,
vel basilicas, vel templa, vel quae publico usui destinata
sunt, legaverit: nam nullius momenti legatum est. Quod
autem diximus, alienam rem posse legari, ita intellegendum est, si defunctus sciebat, alienam rem esse, non et,
si ignorabat: forsitan enim, si scisset alienam, non legasset. et ita divus Pius rescripsit, et *verius esse* [c]), *ipsum,
qui agit, id est legatarium, probare oportere, scisse alienam
rem legare defunctum, non heredem probare oportere, ignorasse alienam, quia semper necessitas probandi incumbit illi,*
5 *qui agit* [6]). Sed et, si rem obligatam creditori aliquis legaverit, necesse habet heres luere. et hoc quoque casu
idem placet, quod in re aliena, ut ita demum luere necesse habeat heres, si sciebat defunctus rem obligatam esse:
et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. si tamen
defunctus voluit legatarium luere, et hoc expressit, non
6 debet heres eam luere [7]). Si res aliena legata fuerit, et
eius vivo testatore legatarius dominus factus fuerit: si quidem ex causa emptionis, ex testamento actione pretium
consequi potest; si vero ex causa lucrativa, veluti ex donatione, vel ex alia simili causa, agere non potest. nam
traditum est, *duas lucrativas causas in eundem hominem et*

---

b) *n. e. c. vel adipisci non potest; n. e. c. nec a. p.* vel similia. — c) *est.*

5) D. XXX. l. 1.; C. VI, 43. l. 2. — 6) D. XXX. l. 39. §. 7... l. 44. pr.; XXXI. l. 49. §. 2. 3. l. 67. §. 8.; XXXII. l. 11. §. 16. l. 14. §. 2. l. 30. §. 6. C. h. l. 10. 14.; de fideic. VI, 42. l. 25. — D. de probat. XXII, 3. l. 21. — 7) D. XXX. l. 57.; de dote praeleg. XXXIII, 4. l. 15. C. de fideicom. VI, 42. l. 6.

in eandem rem concurrere non posse. hac ratione, si ex
duobus testamentis eadem res eidem debeatur, interest,
utrum rem, an aestimationem ex testamento consecutus
est: nam si rem, agere non potest, quia habet eam ex
causa lucrativa, si aestimationem, agere potest[8]). Ea 7
quoque res, quae in rerum natura non est, si modo fu-
tura est, recte legatur, veluti fructus, qui in illo fundo
nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit[9]). Si ea- 8
dem res duobus legata sit, sive coniunctim, sive disiunctim:
si ambo perveniant ad legatum, scinditur inter eos lega-
tum; si alter deficiat, quia aut spreverit legatum, aut vivo
testatore decesserit, aut alio quolibet modo defecerit, to-
tum ad collegatarium pertinet. coniunctim autem legatur,
veluti si quis dicat: *Titio et Seio hominem Stichum do lego*;
disiunctim ita: *Titio hominem Stichum do lego*, *Seio Stichum
do lego.* sed et, si expresserit, *eundem hominem Stichum*,
aeque disiunctim legatum intellegitur[10]). Si cui fundus alienus 9
legatus fuerit, et emerit proprietatem detracto usufructu, et
ususfructus ad eum pervenerit, et postea ex testamento agat:
recte eum agere, et fundum petere Iulianus ait, *quia ususfructus
in petitione servitutis locum obtinet, sed officio iudicis conti-
neri* d), *ut deducto usufructu iubeat aestimationem praestari*[11]).
Sed si rem legatarii quis ei legaverit, inutile legatum est, 10
quia, quod proprium est ipsius, amplius eius fieri non
potest[12]); et, licet alienaverit eam, non debetur nec ipsa,
nec aestimatio eius[13]). Si quis rem suam quasi alienam 11
legaverit, valet legatum: nam *plus valet*, *quod in veritate
est*, *quam quod in opinione*[14]). sed et si legatarii putavit,
valere constat, quia exitum voluntas defuncti potest ha-
bere. Si rem suam legaverit testator, posteaque eam alie- 12
naverit, Celsus existimat, *si non adimendi animo vendidit,
nihilominus deberi*, idque divi Severus et Antoninus rescri-
pserunt. iidem rescripserunt, *eum qui post testamentum
factum praedia, quae legata erant, pignori dedit, ademisse
legatum non videri*, *et ideo legatarium cum herede agere*

---

d) *continetur.*

8) D. XXX. l. 34. §. 2. 7. l. 45. pr. l. 82. pr. §. 1. 4. 6. l. 83. 108. §. 1. 4. 5. 6.; XXXI. l. 87. pr. — D. de oblig. et act. XLIV, 7. l. 17. 19.; de verb. oblig. XLV, 1. l. 83. §. 6. — 9) D. XXX. l. 24. pr; XXXII. l. 17. pr. — 10) D. XXX. l. 16. pr. §. 2. l. 19. §. 2. l. 33. 34. pr. §. 9.; XXXII. l. 80. 89.; de verb. signif. L, 16. l. 142.; de usufr. accresc. VII, 2. C. de caducis toll. VI, 51. §. 11. — 11) D. XXX. l. 82. §. 2. 3. — 12) I. de action. IV, 6. §. 14. — 13) D. XXX. l. 41. §. 2.; de reg. Caton. XXXIV, 7. l. 1. §. 1. C. h. l. 18. — 14) D. de iuris et facti ignor. XXII, 6. l. 9. §. 4. Fragm. Vat. §. 260.

posse, ut praedia a creditore luantur. si vero quis partem
rei legatae alienaverit, pars, quae non est alienata, omni-
modo debetur, pars autem alienata ita debetur, si non
13 adimendi animo alienata sit [15]). Si quis debitori suo libe-
rationem legaverit, legatum utile est; et neque ab ipso
debitore, neque ab herede eius potest heres petere, nec
ab alio, qui heredis loco est, sed et potest a debitore
conveniri, ut liberet eum. potest autem quis vel ad tem-
14 pus iubere, ne heres petat [16]). Ex contrario, si debitor
creditori suo, quod debet, legaverit, inutile est legatum,
si nihil plus est in legato, quam in debito, quia nihil am-
plius habet per legatum. quodsi in diem vel sub condicione
debitum ei pure legaverit, utile est legatum propter re-
praesentationem. quodsi vivo testatore dies venerit, aut
condicio extiterit, Papinianus scripsit [17]), *utile esse nihilo-
minus legatum, quia semel constitit.* quod et verum est:
non enim placuit sententia existimantium, *extinctum esse
legatum, quia in eam causam pervenit, a qua incipere non
15 potest* [18]). Sed si uxori maritus dotem legaverit, valet le-
gatum, quia plenius est legatum, quam de dote actio. sed
si, *quam non acceperit, dotem legaverit*, divi Severus et
Antoninus rescripserunt, *si quidem simpliciter legaverit, in-
utile esse legatum; si vero certa pecunia, vel certum corpus,
aut instrumentum dotis in praelegando demonstrata sunt, va-
16 lere legatum* [19]). Si res legata sine facto heredis perierit,
legatario decedit. Et si servus alienus legatus sine facto
heredis manumissus fuerit, non tenetur heres. si vero he-
redis servus legatus fuerit, et ipse eum manumiserit, te-
neri eum Iulianus scripsit, nec interest [e]), scierit, an igno-
raverit, a se legatum esse. sed et, si alii donaverit ser-
vum, et is, cui donatus est, eum manumiserit, tenetur
17 heres, quamvis ignoraverit, a se eum legatum esse. Si
quis ancillas cum suis natis legaverit, etiamsi ancillae mor-
tuae fuerint, partus legato cedunt. idem est, etsi ordinarii
servi cum vicariis legati fuerint, et, licet mortui sint ordi-
narii, tamen vicarii legato cedunt. Sed si servus cum pe-

---

e) *interesse.*

15) Paul. sent. IV, 1, 9. D. XXX. l. 8. pr.; XXXI. l. 88. pr.; XXXII. l. 11. §. 12. 13.; de adim. legatis XXXIV, 4. l. 15. 18. 24. §. 1. C. h. t. 3. — 16) D. XXX. l. 77. 86. §. 4.; de liber. leg. XXXIV, 3. — D. de liber. leg. XXXIV, 3. l. 8. §. 1. 2. — 17) D. ad l. Falcid. XXXV, 2. l. 5. — 18) D. XXX. l. 28. 29. 49. §. 4. . . 7.; XXXI. l. 82. pr. l. 88. §. 10.; de liber. leg. XXXIV, 3. l. 11. 13. 14. 25.; XXXV, 2. l. 1. §. 10. l. 5. — 19) D. de dote praeleg. XXXIII, 4. — C. de falsa causa VI, 44. l. 3. 5. — 20) D. XXX. l. 26. §. 1. l. 35. 47. §. 2. . . 6. l. 53. §. 3. . . 9. — D. XXX. l. 112. §. 1.

culio fuerit legatus, mortuo servo, vel manumisso, vel alie-
nato, et peculii legatum extinguitur. idem est, si fundus
instructus vel cum instrumento legatus fuerit: nam fundo
alienato et instrumenti legatum extinguitur[21]. Si grex 18
legatus fuerit, posteaque ad unam ovem pervenerit, quod
superfuerit, vindicari potest. *Grege autem legato, etiam
eas oves, quae post testamentum factum gregi adiiciuntur, le-
gato cedere*, Iulianus ait (est[f]) enim gregis unum corpus,
ex distantibus capitibus, sicuti aedium unum corpus est,
ex cohaerentibus lapidibus[22]); *aedibus denique legatis, co- 19
lumnas et marmora, quae post testamentum factum adiecta
sunt, legato cedere*[g])[23]. Si peculium legatum fuerit, sine 20
dubio quicquid peculio accedit, vel decedit vivo testatore
legatarii lucro, vel damno est. quodsi post mortem testa-
toris, ante aditam hereditatem, servus acquisierit, Iulianus
ait, *si quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit, omne,
quod ante aditam hereditatem acquisitum est, legatario ce-
dere, quia dies huius legati ab adita hereditate cedit; sed si
extraneo peculium legatum fuerit, non cedere ea legato, nisi
ex rebus peculiaribus auctum fuerit.* peculium autem, nisi
legatum fuerit, manumisso non debetur, quamvis, si vivus
manumiserit, sufficit, si non adimatur; et ita divi Severus
et Antoninus rescripserunt. iidem rescripserunt, *peculio
legato, non videri id relictum, ut petitionem habeat pecuniae,
quam in rationes dominicas impendit.* iidem rescripserunt,
*peculium videri legatum, cum rationibus redditis liber esse
iussus est, et ex eo reliquas*[h]) *inferre*[24]. Tam autem cor- 21
porales res quam incorporales legari possunt. et ideo et,
quod defuncto debetur, potest alicui legari, ut actiones suas
heres legatario praestet, nisi exegerit vivus testator pecu-
niam: nam hoc casu legatum extinguitur. sed et tale lega-
tum valet: *damnas esto heres domum illius reficere*, vel *illum
aere alieno liberare*[25]. Si generaliter servus vel alia res 22
legetur, electio legatarii est, nisi aliud testator dixerit[26]. 23
Optionis legatum, id est ubi testator ex servis suis vel aliis

---

f) *esse.* — g) *dicimus c.*, vel similia. — h) *reliqua.*

21) D. de peculio leg. XXXIII, 8. l. 1...4.; XXX. l. 62. 63.; de instructo v. instrum. XXXIII, 7. l. 1. 5. 12. §. 44. — 22) D. XXX. l. 21. 22.; XXXI. l. 6. — D. de usurpat. XLI, 3. l. 30. — 23) D. XXX. l. 44. §. 4. l. 65. §. 2.; XXXI. l. 39. — 24) D. de peculio leg. XXXIII, 8., praesertim l. 6. §. 4. l. 8. §. 7. 8.; XXXI. l. 2. 6. 65. pr.; de condicion. XXXV. 1. l. 111. C. de peculio eius, qui liber iussus VII, 23. — 25) Paul. sent. III, 6, 10. 11. D. XXX. l. 41. pr. l. 75. §. 1. 2. l. 76. 82. §. 5. l. 105.; XXXI. l. 13. 88. §. 8. C. h. l. 18. — 26) D. XXX. l. 30. 34. §. 14. l. 71. pr. l. 84. §. 9. l. 108. §. 2.; XXXI. l. 19. 23.

rebus optare legatarium iusserat, habebat in se condicionem,
et ideo, nisi ipse legatarius vivus optaverat, ad heredem
legatum non transmittebat. sed ex constitutione nostra et
hoc ad meliorem statum reformatum est, et data est licen-
tia et heredi legatarii optare, licet vivus legatarius hoc non
fecit. et diligentiore tractatu habito, et hoc in nostra con-
stitutione additum est, *ut, sive plures legatarii existant, qui-*
bus optio relicta est, et dissentiant in corpore eligendo, sive
unius legatarii plures heredes, et inter se circa optandum dis-
sentiant, alio aliud corpus eligere cupiente, ne pereat lega-
tum (quod plerique prudentium contra beniwolentiam introdu-
cebant), fortunam esse huius optionis iudicem, et sorte esse
hoc dirimendum, ut, ad quem sors perveniat, illius sententia
in optione praecellat [27]).
24 Legari autem illis solis potest, cum quibus testamenti
25 factio est [28]). Incertis vero personis neque legata, neque
fideicommissa olim relinqui concessum erat: nam nec miles
quidem incertae personae poterat relinquere, ut divus Ha-
drianus rescripsit. incerta autem persona videbatur, quam
incerta opinione animo suo testator subiiciebat, veluti si
quis ita dicat: *quicumque filio meo in matrimonium filiam*
suam dederit [i]), *ei heres meus illum fundum dato*; illud quo-
que, quod his relinquebatur, *qui post testamentum scriptum*
primi consules designati erunt, aeque incertae personae legari
videbatur; et denique multae aliae huiusmodi species sunt.
libertas quoque non videbatur posse incertae personae dari,
quia placebat nominatim servos liberari. tutor quoque cer-
tus dari debebat [k]) [29]). sub certa vero demonstratione, id
est ex certis personis incertae personae, recte legabatur,
veluti: *ex cognatis meis, qui nunc sunt, si quis filiam meam*
uxorem duxerit, ei heres meus illam rem dato. incertis au-
tem personis legata vel fideicommissa relicta et per errorem
soluta repeti non posse [30]), sacris constitutionibus cautum
26 erat. postumo quoque alieno inutiliter legabatur: est au-
tem alienus postumus, qui, natus, inter suos heredes [l])
testatoris futurus non est; ideoque ex emancipato filio con-
27 ceptus nepos extraneus erat postumus avo [31]). Sed nec
huiusmodi species penitus est sine iusta emendatione dere-

---

i) *d. id est collocaverit.* — k) def. *tut... deb.* — l) *heredes heres; heres.*

27) D. de optione leg. XXXIII, 5; de reg. iuris L, 17. l. 77. C. communia de leg. VI, 43. l. 3. pr. — 28) D. pro legato XLI, 8. l. 7. — 29) D. de testam. tut. XXVI. 2. l. 20. 23. pr. — 30) I. de oblig. quae quasi ex contr. III, 27 (28). §. 7. — 31) D. de rebus dubiis XXXIV, 5. l. 3...7. pr. 14. 20. C. de episc. et cler. II, 3. l. 24. 28.

licta, cum in nostro codice constitutio posita est, per quam
et huic parti medevimus m), non solum in hereditatibus,
sed etiam in legatis et fideicommissis; quod evidenter ex
ipsius constitutionis lectione clarescit. tutor autem nec per
nostram constitutionem incertus dari debet, quia certo iu-
dicio debet quis pro tutela suae posteritati cavere. postu- 28
mus autem alienus heres institui et antea poterat, et nunc
potest, nisi in utero eius sit, quae iure nostro uxor esse
non potest[32]. Si quis in nomine, cognomine, praeno- 29
mine n) legatarii erraverit testator, si de persona constat,
nihilominus valet legatum; idemque in heredibus servatur,
et recte: nomina enim significandorum hominum gratia re-
perta sunt[33], qui si quolibet alio modo intellegantur, ni-
hil interest[34]. Huic proxima est illa iuris regula, *falsa* 30
demonstratione legatum non perimi. veluti si quis ita lega-
verit, *Stichum servum meum vernam do lego*: licet enim
non verna, sed emptus sit, de servo tamen constat, utile
est legatum. et convenienter, si ita demonstraverit, *Sti-*
chum servum, quem a Seio emi, sitque ab alio emptus, utile
est legatum, si de servo constat[35]. Longe magis legato 31
falsa causa non nocet. veluti cum ita quis dixerit, *Titio,*
quia absente me negotia mea curavit, Stichum do lego; vel
ita, *Titio, quia patrocinio eius capitali crimine liberatus*
sum, Stichum do lego: licet enim neque negotia testato-
ris unquam gessit Titius, neque patrocinio eius liberatus
est, legatum tamen valet. sed si condicionaliter enuntiata
fuerit causa, aliud iuris est, veluti hoc modo: *Titio, si*
negotia mea curaverit, fundum do lego[36]. [37] An servo 32
heredis recte legamus, quaeritur. et constat, pure inuti-
liter legari, nec quicquam proficere, si vivo testatore de
potestate heredis exierit, quia, quod inutile foret legatum,
si statim post factum testamentum decessisset testator, hoc
non debet ideo valere, quia diutius testator vixerit[38]. sub
condicione vero recte legatur, ut requiramus, an, quo tem-

m) *medebimur*, *medebitur*, *medemur*. — n) Addunt *agnomine*.

32) C. de incertis personis VI, 48. — I. de bon. poss. III, 9 (10). pr. D. de lib. et post. XXVIII, 2. l. 9. §. 1. 3. 4. l. 28. §. 3. — 33) Plato Cratylo c. 7. D. de supellect. leg. XXXIII, 10. l. 7. §. 2. — 34) D. XXX. l. 4. pr.; de bon. poss. sec. tab. XXXVII, 11. l. 8. §. 2. C. h. l. 7. §. 1.; de testam. VI, 23. l. 4. — 35) D. de condicion. XXXV, 1. l. 17. 33. pr. 34. 40. §. 4.; de dote praeleg. XXXIII, 4. l. 1. §. 8. C. de falsa causa VI, 44. l. 1. 4. — 36) D. de condic. XXXV, 1. l. 17. §. 2. 3. l. 72. §. 6.; de condict. indeb. XII, 6. l. 52. C. de falsa causa VI, 44. — 37) Cai. II, 244. 245. D. XXXII. l. 8. §. 1.; ad SC. Trebell. XXXVI, 1. l. 19. — 38) D. de reg. Caton. XXXIV, 7.

33 pore dies legati cedit, in potestate heredis non sit. Ex diverso, herede instituto servo, quin domino recte etiam sine condicione legetur, non dubitatur. Nam et, si statim post factum testamentum decesserit testator, non tamen apud eum, qui heres sit, dies legati cedere intellegitur, cum hereditas a legato separata sit, et possit per eum servum alius heres effici, si prius, quam iussu domini adeat, in alterius potestatem translatus sit, vel manumissus ipse heres efficitur: quibus casibus utile est legatum; quodsi in eadem causa permanserit, et iussu legatarii adierit, eva-
34 nescit legatum[39]. Ante heredis institutionem inutiliter antea legabatur, scilicet quia testamenta vim ex institutione heredum accipiunt[40], et ob id veluti caput atque fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio. pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari poterat. Sed quia incivile esse putavimus, ordinem quidem scripturae sequi (quod et ipsi antiquitati vituperandum fuerat visum), sperni autem testatoris voluntatem: per nostram constitutionem et hoc vitium emendavimus, ut liceat, et ante heredis institutionem, et inter medias heredum institutiones, legatum relinquere, et multo magis libertatem,
35 cuius usus favorabilior est[41]). Post mortem quoque heredis aut legatarii simili modo inutiliter legabatur: veluti si quis ita dicat, *cum heres meus mortuus erit, do lego*; item, *pridie, quam heres aut legatarius morietur*. sed simili modo et hoc correximus, firmitatem huiusmodi legatis ad fideicommissorum similitudinem praestantes, ne vel in hoc casu deterior
36 causa legatorum, quam fideicommissorum inveniatur. Poenae quoque nomine inutiliter legabatur et adimebatur vel transferebatur . poenae autem nomine legari videtur, quod coërcendi heredis causa relinquitur, quo magis is aliquid faciat, aut non faciat: veluti si quis ita scripserit, *heres meus, si filiam suam in matrimonium Titio collocaverit* (vel ex diverso, *si non collocaverit*), *dato decem aureos Seio*, aut si ita scripserit, *heres meus, si servum* o) *Stichum alienaverit* (vel ex diverso, *si non alienaverit*), *Titio decem aureos dato*. et in tantum haec regula observabatur, ut perquam pluribus principalibus constitutionibus significetur, nec principem quidem agnoscere, quod ei poenae nomine legatum sit. nec ex militis quidem testamento talia legata

---

o) *s. meum.*

39) D. XXX. l. 25. 91. pr.; quando dies leg. XXXVI, 2. l. 17. — 40) D. de his quae in test. del. XXVIII, 4. l. 3. — 41) C. de testam. VI, 23. l. 24. 25. — 42) D. XXXII. l. 5. §. 1. C. de contrah. stipul. VIII, 38. l. 11.

valebant, quamvis aliae p) militum voluntates in ordinandis testamentis valde observantur. quin etiam nec libertatem poenae nomine dari posse placebat. eo amplius nec heredem poenae nomine adiici posse, Sabinus existimabat, veluti si quis ita dicat, *Titius heres esto, si Titius filiam suam Seio in matrimonium collocaverit, Seius quoque heres esto:* nihil enim intererat, qua ratione Titius coërceatur, utrum legati datione, an coheredis adiectione. Sed huiusmodi scrupulositas nobis non placuit, et generaliter ea, quae relinquuntur, licet poenae nomine fuerint relicta, vel adempta, vel in alios translata, nihil distare a ceteris legatis constituimus, vel in dando, vel in adimendo, vel in transferendo; exceptis his videlicet, quae impossibilia sunt, vel legibus interdicta, aut alias probrosa: huiusmodi enim testatorum q) dispositiones valere, secta temporum meorum non patitur [43]).

TITULUS VICENSIMUS PRIMUS.

[1]) DE ADEMPTIONE a) LEGATORUM.

Ademptio legatorum, sive eodem testamento adimantur, sive codicillis, firma est, sive contrariis verbis fiat ademptio, veluti si, quod ita quis legaverit, *do lego*, ita adimatur, *non do non lego*, sive non contrariis, id est b) aliis quibuscumque verbis [2]). Transferri quoque legatum ab alio ad alium potest, veluti si quis ita dixerit, *hominem Stichum, quem Titio legavi, Seio do lego*, sive in eodem testamento, sive in codicillis hoc fecerit. quo casu simul Titio adimi videtur, et Seio dari [3]). Pr. 1

TITULUS VICENSIMUS SECUNDUS.

[1]) DE LEGE FALCIDIA.

Superest, ut de lege Falcidia dispiciamus, qua modus novissime legatis impositus est. Cum enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, ut liceret vel Pr.

p) *alias.* — q) *testamentorum.*
a) *a. et translatione.* — b) *sed.*

43) D. de his quae poenae nom. XXXIV, 6. C. eod. VI, 41. Capitol A. Pio 8.

1) D. de adim. leg. XXXIV, 4. — 2) Ulpian. XXIV, 29.; II, 12. D. h. l. 2. pr. l. 3. §. 5... l. 4. 10...24. — 3) D. h. l. 5.

1) Cass. Dio XLVIII, 33. Cat. ad l. Falc. II. 224...228. Ulpian. XXIV, 32. Paul. sent. eod. III, 8. D. eod XXXV, 2. C. eod. VI, 50.

totum patrimonium legatis erogare (quippe ea lege ita cautum esset: *uti*[a]) *legassit suae rei, ita ius esto*[2])): visum est hanc legandi licentiam coartare, idque ipsorum testatorum gratia provisum est, ob id, quod plerumque intestati moriebantur, recusantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo lucro hereditates adire. et cum super hoc tam lex Furia[3]), quam lex Voconia[4]) latae sunt, quarum neutra sufficiens ad rei consummationem videbatur: novissime lata est lex Falcidia, qua cavetur, ne plus legare liceret, quam dodrantem totorum bonorum, id est, ut, sive unus heres institutus esset, sive plures, apud eum
1 eosve pars quarta remaneret[5]). Et cum quaesitum esset, duobus heredibus institutis, veluti Titio et Seio, si Titii pars aut tota exhausta sit legatis, quae nominatim ab eo data sunt, aut supra modum onerata, a Seio vero aut nulla relicta sint legata, aut quae partem eius dumtaxat in partem dimidiam minuunt, an, quia is quartam partem totius hereditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quae ab eo relicta sunt, retinere liceret? placuit, ut quartam partem suae partis salvam habeat[b]): etenim in sin-
2 gulis heredibus ratio legis Falcidiae ponenda est[6]). Quantitas autem patrimonii, ad quam ratio legis Falcidiae redigitur, mortis tempore spectatur. itaque si verbi gratia is, qui centum aureorum patrimonium in bonis habebat, centum aureos legaverit, nihil legatariis prodest, si ante aditam hereditatem per servos hereditarios, aut ex partu ancillarum hereditariarum, aut ex fetu pecorum tantum accesserit hereditati, ut, centum aureis legatorum nomine erogatis, heres quartam partem hereditatis habiturus sit, sed necesse est, ut nihilominus quarta pars legatis detrahatur. ex diverso, si septuaginta quinque legaverit, et ante aditam hereditatem in tantum decreverint bona incendiis forte, aut naufragiis, aut morte servorum, ut non amplius quam septuaginta quinque aureorum substantia, vel etiam minus, relinquatur, solida legata debentur[c]). nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem: quae res efficit, ut necesse sit legatariis, ne, destituto testamento, nihil consequantur, cum herede in

---

a) *u. quisque.* — b) *ut..h. pl. posse retinere; p. u. h. posse retinere.* — c) *dentur.*

2) Auctor ad Herenn. I, 13. D. de verb. signif. L, 16. l. 120. — 3) Varro de vita pop. Rom. III. Opp. T. I. p. 247. sq. Bip. Cic. p. Balbo 8. Cai. IV, 23. 24. Ulpian. I, 2. — 4) Cic. l. c.; in Verrem II, 1, 42. 43.; de senect. 5. Cass. Dio LVI, 10. — 5) D. h. l. 1. pr. — 6) D. h. l. 77. 11. §. 7.

portionem pacisci [7]). Cum autem ratio legis Falcidiae po- 3
nitur: ante deducitur aes alienum, item funeris impensa, et pretia servorum manumissorum; tunc deinde in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quarta pars apud heredes remaneat [8]), tres vero partes inter legatarios distribuantur, pro rata scilicet portione eius, quod cuique eorum legatum fuerit. itaque si fingamus, quadringentos aureos legatos esse, et patrimonii quantitatem, ex qua legata erogari oportet, quadringentorum esse, quarta pars singulis legatariis detrahi debet. quodsi trecentos quinquaginta legatos fingamus, octava debet detrahi. quodsi quingentos legaverit, initio quinta, deinde quarta detrahi debet: ante enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est, deinde, quod ex bonis apud heredem remanere oportet [9]).

TITULUS VICENSIMUS TERTIUS.

[1]) DE FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBUS [a]).

Nunc transeamus ad fideicommissa. Et prius [b]) de he- Pr.
reditatibus fideicommissariis videamus.

Sciendum itaque est, omnia fideicommissa primis tem- 1
poribus infirma esse, quia nemo invitus cogebatur praestare id, de quo rogatus erat: quibus enim non poterant hereditates vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum, qui capere ex testamento poterant; et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantum pudore eorum, qui rogabantur, continebantur. Postea primus [c]) divus Augustus, semel iterumque gratia personarum motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam, iussit consulibus auctoritatem suam interponere. quod, quia iustum videbatur et populare erat, paulatim conversum est in assiduam iurisdictionem; tantusque favor eorum factus est, ut paulatim etiam praetor proprius crearetur, qui fidei-

---

a) *h. et ad SC. Trebellianum.* — b) *p. est ut.* — c) def. *primus.*

7) D. h. l. 30. pr. . . §. 6. l. 56. pr. l 73. pr. §. 1. — D. de bon. poss. c. tab. XXXVII, 4. l. 20. pr. — 8) Paul. sent. IV, 3, 8. D. de inoff. test. V, 2. l. 8. §. 9.; h. l. 1. §. 19. l. 2. 32. §. 5. . . l. 39. C. h. l. 6. pr. l. 7. — 9) D. h. l. 73. §. 5. C. h. l. 2. 6. §. 1. — D. h. l. 17. 11 §. 5.

1) Cai. II, 246. . . 259. 268. . . 289. Ulpian. XXV. Paul. sent. de SC. Trebell. IV, 2.; de SC. Pegas. IV, 3. D. ad SC. Trebell. XXXVI, 1. C. eod. VI, 49. (h.); de fideicom. VI 42.

commissis [d]) ius diceret, quem fideicommissarium appellabant [2]).

2 In primis igitur sciendum est, opus esse, ut aliquis recto iure testamento heres instituatur, eiusque fidei committatur, ut eam hereditatem alii restituat: alioquin inutile est testamentum, in quo nemo heres instituitur. cum igitur aliquis scripserit, *Lucius Titius heres esto*: poterit adiicere, *rogo te, Luci Titi, ut, cum primum possis hereditatem meam adire, eam Caio Seio reddas restituas.* potest autem quisque et de parte restituenda heredem rogare; et liberum est, vel pure, vel sub condicione relinquere fideicommissum, vel ex die certo [3]).

3 Restituta autem hereditate, is, qui restituit, nihilominus heres permanet; is vero, qui recipit hereditatem, ali-
4 quando heredis, aliquando legatarii loco habebatur [4]). Et in Neronis quidem temporibus, Trebellio Maximo et Annaeo Seneca consulibus, senatusconsultum factum est, quo cautum est, ut, si hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, omnes actiones, quae iure civili heredi et in heredem competerent, ei et in eum darentur, cui ex fideicommisso restituta esset hereditas. Post quod senatusconsultum praetor utiles actiones ei et in eum, qui recepit hereditatem, quasi heredi et in heredem dare
5 coepit [5]). [6]) Sed quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem, aut paene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum aut minimum lucrum recusabant, atque ob id extinguebantur fideicommissa: postea Vespasiani Augusti temporibus, Pegaso et Pusione consulibus, senatus censuit, ut ei, qui rogatus esset hereditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque ex lege Falcidia in legatis retinere conceditur. ex singulis quoque rebus, quae per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permissa est. Post quod senatusconsultum ipse heres onera hereditaria sustinebat; ille autem, qui ex fideicommisso recepit partem hereditatis, legatarii partiarii loco erat, id est eius legatarii, cui pars bonorum legabatur. quae species legati partitio vocabatur, quia cum herede legatarius partiebatur hereditatem. unde, quae solebant stipulationes inter here-

---

d) *de f.*

2) I. de codicillis II, 25. pr. D. de orig. iuris I, 2. l. 2. §. 32. Cic. Verr. II, 1, 47.; de fin. II, 17. 18. Val. Max. IV, 2, 7. Seneca de tranquill. animi 11. Sueton. Claud. 23. Quintil. Inst. III, 6, 70. Isidori origg. IV, 24. — 3) C. VI, 42. l. 29. — 4) D. de hered. instit. XXVIII, 5. l. 88. — 5) D. h. l. 1. — 6) Praef. Dig. 3. §. 6.

dem et partiarium legatarium interponi, eaedem interponebantur inter eum, qui ex fideicommisso recepit hereditatem, et heredem, id est ut et lucrum damnumque hereditarium pro rata parte inter eos commune sit [7]). Ergo 6
si quidem non plus quam dodrantem hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere, tunc ex Trebelliano senatusconsulto restituebatur hereditas, et in utrumque actiones hereditariae pro rata parte dabantur: in heredem quidem iure civili; in eum vero, qui recipiebat hereditatem, ex senatusconsulto Trebelliano tamquam in heredem. At si plus quam dodrantem, vel etiam totam hereditatem, restituere rogatus sit, locus erat Pegasiano senatusconsulto, et heres, qui semel adierit hereditatem, si modo sua voluntate adierit, sive retinuerit quartam partem, sive noluerit retinere, ipse universa onera hereditaria sustinebat. sed quarta quidem retenta, quasi partis et pro parte stipulationes interponebantur, tamquam inter partiarium legatarium et heredem; si vero totam hereditatem restituerit, emptae et venditae hereditatis stipulationes interponebantur. sed si recuset scriptus heres adire hereditatem, ob id, quod dicat, eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cavetur Pegasiano senatusconsulto, ut, desiderante eo, cui restituere rogatus est, iussu praetoris adeat, et restituat hereditatem, perindeque ei et in eum, qui recepit hereditatem, actiones dentur, acsi iuris est ex Trebelliano senatusconsulto: quo casu nullis stipulationibus opus est, quia simul et huic, qui restituit, securitas datur, et actiones hereditariae ei et in eum transferuntur, qui recepit hereditatem, utroque senatusconsulto in hac specie concurrente [8]). Sed 7
quia stipulationes ex senatusconsulto Pegasiano descendentes et ipsi antiquitati displicuerunt, et quibusdam casibus captiosas eas homo excelsi ingenii Papinianus appellat, et nobis in legibus magis simplicitas, quam difficultas placet, ideo omnibus nobis suggestis tam similitudinibus, quam differentiis utriusque senatusconsulti, placuit, exploso senatusconsulto Pegasiano, quod postea supervenit, omnem auctoritatem Trebelliano senatusconsulto praestare, ut ex eo fideicommissariae hereditates restituantur, sive habeat heres ex voluntate testatoris quartam, sive plus, sive minus, sive penitus nihil, ut tunc, quando vel nihil, vel minus quartae apud eum remanet, liceat ei vel quartam, vel quod deest, ex nostra auctoritate retinere, vel repetere

---

7) Cic. p. Cluentio 7. Ulpian. l. 23. 26. §. 2 — 8) D. quod cum XXIV, 25. D. de legatis XXX. eo XIV, 5. l. 5. §. 1.; h. l. 1. §. 4.

solutum [9]), quasi ex Trebelliano senatusconsulto, pro rata portione actionibus [10]), tam in heredem, quam in fideicommissarium, competentibus. si vero totam hereditatem sponte restituerit, omnes hereditariae actiones fideicommissario et adversus eum competunt. sed etiam id, quod praecipuum Pegasiani senatusconsulti fuerat, ut, quando recusabat heres scriptus sibi datam hereditatem adire, necessitas ei imponeretur totam hereditatem volenti fideicommissario restituere, et omnes ad eum et contra eum transire actiones, et hoc transponimus ad senatusconsultum Trebellianum, ut ex hoc solo et necessitas heredi imponatur, si, ipso nolente adire, fideicommissarius desiderat restitui sibi hereditatem, nullo nec damno nec commodo apud he-
8 redem manente. Nihil autem interest, utrum aliquis, ex asse heres institutus, aut totam hereditatem, aut pro parte restituere rogatur, an ex parte heres institutus, aut totam eam partem, aut partis partem restituere rogatur: nam et hoc casu eadem observari praecipimus, quae in totius he-
9 reditatis restitutione diximus [11]). Si quis, una aliqua re deducta sive praecepta, quae quartam continet, veluti fundo vel alia re, rogatus sit restituere hereditatem: simili modo ex Trebelliano senatusconsulto restitutio fiat, perinde acsi, quarta parte retenta, rogatus esset reliquam hereditatem restituere. Sed illud interest, quod altero casu, id est cum deducta sive praecepta aliqua re [e]) restituitur hereditas, in solidum ex eo senatusconsulto actiones transferuntur, et res, quae remanet apud heredem, sine ullo onere hereditario apud eum manet, quasi ex legato ei acquisita; altero vero casu, id est, cum, quarta parte retenta, rogatus est heres restituere hereditatem, et restituit, scinduntur actiones, et pro dodrante quidem transferuntur ad fideicommissarium, pro quadrante remanent apud heredem. quin etiam, licet in [f]) una re aliqua deducta aut praecepta restituere aliquis hereditatem rogatus est, qua maxima pars hereditatis contineatur, aeque in solidum transferuntur actiones, et secum deliberare debet is, cui restituitur hereditas, an expediat sibi restitui. eadem scilicet interveniunt et si, duabus pluribusve deductis rebus praeceptisve, restituere hereditatem rogatus sit. sed et si, certa summa deducta praeceptave, quae quartam vel etiam

---

e) *re vel pecunia.* — f) def. *in.*

9) D. h. l. 21. 68. §. 1. C. ad l. Falcid. VI, 50. l. 9. — 10) D. h. l. 1. §. 20.; ut legat. XXXVI, 3. l. 15. §. 1. C. h. l. 2. — 11) D. h. l. 16. §. 4. l. 27. §. 8. l. 44. §. 1. C. h. l. 2.

maximam partem hereditatis continet, rogatus sit aliquis hereditatem restituere, idem iuris est. Quae diximus de eo, qui ex asse heres institutus est, eadem transferimus g) et ad eum, qui ex parte heres scriptus est [12]).

Praeterea intestatus quoque moriturus potest rogare 10
eum, ad quem bona sua vel legitimo iure vel honorario
pertinere intellegit, ut hereditatem suam totam partemve
eius, aut rem aliquam, veluti fundum, hominem, pecuniam,
alicui restituat: cum alioquin legata, nisi ex testamento,
non valeant [13]). Eum quoque, cui aliquid restituitur, po- 11
test rogare, ut id rursus alii totum, aut pro parte, vel
etiam aliud aliquid restituat [14]). Et quia prima fideicom- 12
missorum cunabula a fide heredum pendent, et tam nomen quam substantiam acceperunt, et ideo divus Augustus ad necessitatem iuris ea detraxit: nuper et nos, eundem principem superare contendentes, ex facto, quod Tribonianus, vir excelsus, quaestor h) sacri palatii, suggessit, constitutionem fecimus, per quam disposuimus: si testator fidei heredis sui commisit, ut vel hereditatem vel speciale fideicommissum restituat, et neque ex scriptura, neque ex quinque testium numero, qui in fideicommissis legitimus esse noscitur, res possit manifestari, sed vel pauciores quam quinque, vel nemo penitus testis intervenerit, tunc, sive pater heredis, sive alius quicumque sit, qui fidem elegerit heredis, et ab eo aliquid restitui voluerit, si heres perfidia tentus adimplere fidem recusat, negando rem ita esse subsecutam, si fideicommissarius iusiurandum ei detulerit, cum prius ipse de calumnia iuraverit, necesse eum habere, vel iusiurandum subire, quod nihil tale a testatore audivit, vel recusantem ad fideicommissi, vel universitatis, vel specialis solutionem coartari, ne depereat ultima voluntas testatoris fidei heredis commissa. eadem observari censuimus, etsi a legatario, vel fideicommissario, aliquid similiter relictum sit. quodsi is, a quo relictum dicitur, confiteatur quidem i) aliquid a se relictum esse, sed ad legis subtilitatem decurrat, omnimodo cogendus est solvere [15]).

---

g) ...*remus.* — h) *exquaestore.* — i) *c. q. postquam negaverat* (..*rit*).

12) Plin. epp. X, 79. D. h. l. 1. §. 16. 17. 21. l. 27. §. 14. l. 30. §. 3. l. 72. 75. §. 1. — 13) Paul. sent. IV, 1, 10. I. de codicillis II, 25. §. 1. D. h. l. 1. §. 5. l. 6. §. 1. l. 78. pr.; de iure codicill. XXIX, 7. l. 3. pr. l. 8. §. 1.; ad l. Falcid. XXXV, 2. l. 18. — 14) D. h. l. 1. §. 8. l. 55. §. 2. — 15) C. VI, 42. l. 32.

TITULUS VICENSIMUS QUARTUS.

[1])DE SINGULIS REBUS PER FIDEI COMMISSUM RELICTIS.

Pr. Potest autem quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere, veluti fundum, hominem, vestem, argentum [a]), pecuniam numeratam; et vel ipsum heredem rogare, ut alicui restituat, vel legatarium, quamvis a legatario
1 legari non possit [2]). Potest autem non solum proprias testator res per fideicommissum relinquere, sed et heredis, aut legatarii, aut fideicommissarii, aut cuiuslibet alterius itaque et legatarius et fideicommissarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quae ei relicta sit, sed etiam de alia, sive ipsius, sive aliena sit. hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quam ipse ex testamento ceperit: nam, quod amplius est, inutiliter relinquitur. cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei, qui rogatus est, aut ipsam redimere et praestare, aut aestimationem
2 eius solvere [3]). [4]) Libertas quoque servo per fideicommissum dari potest, ut heres eum rogetur manumittere, vel legatarius, vel fideicommissarius. nec interest, utrum de suo proprio servo testator roget, an de eo, qui ipsius heredis aut legatarii, vel etiam extranei sit. itaque et [b]) alienus servus redimi et manumitti debet; quodsi dominus eum non vendat, si modo nihil ex iudicio eius, qui reliquit libertatem, perceperit [c]), non statim extinguitur fideicommissaria libertas, sed differtur, quia possit tempore procedente, ubicumque occasio redimendi servi fuerit, praestari libertas [5]). Qui autem ex causa fideicommissi manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris servus sit, sed eius, qui manumittit [6]): at is, qui directo, testamento [d]), liber esse iubetur, ipsius testatoris fit libertus, qui etiam orcinus appellatur. nec alius ullus directo, ex testamento [e]), libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris fuerit, et quo faceret testamentum, et

---

a) *aurum a.* — b) def. *et.* — c) *recepit.* — d) *ex t.* — e) *ex d. t.*

1) Cai. II, 260... 7. Ulpian. XXV. 1. 1. §. 17. — 4) Ulpian. II, 7... Paul. sent. IV, 1. D. de legatis 11. Paul. sent. IV, 13. D. de XXXII. l. 1... 20. C. de fideic. fideic. libert. XL, 5. C. eod. VII, VI, 42. — 2) Ulpian. XXIV, 20. 4. — 5) C. eod. l. 6. — 6) D. de — 3) I. de legatis II, 20. §. 4... bonis libert. XXXVIII, 2. l. 29. pr. 12 — D. de legatis XXX. l. 114. C. eod. l. 7. §. 3.; ad SC. Trebell. XXXVI, 1.

quo moreretur [7]). directo [f]) autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio servum manumitti rogat, sed velut ex suo testamento libertatem ei competere vult [8]). Verba 3 autem fideicommissorum haec maxime in usu habentur: *peto, rogo, volo, mando, fidei tuae committo.* quae perinde singula firma sunt, atque si omnia in unum congesta essent [9]).

TITULUS VICENSIMUS QUINTUS.

[1]) DE CODICILLIS.

Ante Augusti tempora constat ius codicillorum in usu [a]) Pr. non fuisse, sed primus Lucius Lentulus, ex cuius persona etiam fideicommissa coeperunt, codicillos introduxit. nam cum decederet in Africa, scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petiit per fideicommissum, ut faceret aliquid; et cum divus Augustus voluntatem eius implesset, deinceps reliqui, auctoritatem eius secuti, fideicommissa praestabant, et filia Lentuli legata, quae iure non debebat, solvit. Dicitur Augustus convocasse prudentes, inter quos Trebatium quoque, cuius tunc auctoritas maxima erat, et quaesisse, *an posset hoc recipi, nec absonans a iuris ratione codicillorum usus esset;* et Trebatium suasisse Augusto, quod diceret, *utilissimum et necessarium hoc civibus esse, propter magnas et longas peregrinationes,* quae apud veteres fuissent, *ubi, si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset.* Post quae tempora, cum et [b]) Labeo codicillos fecisset, iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur [2]).

Non tantum autem testamento facto potest quis codi- 1 cillos facere, sed et intestatus quis decedens fideicommittere codicillis potest. Sed cum ante testamentum factum codicilli facti erant, Papinianus ait, *non aliter vires habere, quam si speciali postea voluntate confirmentur.* sed divi Severus et Antoninus rescripserunt, *ex his codicillis, qui testamentum praecedunt, posse fideicommissum peti, si appareat, eum, qui postea testamentum fecerat, a voluntate, quam*

---

f) *directa l.*
a) Def. *in usu.* — b) def. *et.*

7) Ulpian. I, 23. Paul. sent. III, 4 B, 7. — 8) D. de manumiss. testam. XL, 4. C. eod. VII, 2. — 9) Cai. II, 249. C. communia de leg. VI, 43. l. 2.

1) D. de iure codicill. XXIX, 7. C. Theod. eod. IV, 4. C. I. eod. VI, 36. Isidor. origg. V, 24. — 2) I. de fideic. hered. II, 23. §. 1.

2 *codicillis expresserat, non recessisse* [3]). Codicillis autem hereditas neque dari neque adimi potest, ne confundatur ius testamentorum et codicillorum, et ideo nec exheredatio scribi. directo autem hereditas codicillis neque dari neque adimi potest: nam per fideicommissum hereditas codicillis iure relinquitur. nec condicionem heredi instituto codicillis
3 adiicere, neque substituere directo [c]) potest [4]). Codicillos autem etiam plures quis facere potest; et nullam sollemnitatem ordinationis desiderant [5]).

INSTITUTIONUM

COMPOSITARUM PER TRIBONIANUM,

VIRUM MAGNIFICUM, MAGISTRUM ET EXQUAESTORE SACRI PALATII, ET THEOPHILUM ET DOROTHEUM, VIROS ILLUSTRES, ANTECESSORES,

EXPLICIT LIBER SECUNDUS, INCIPIT TERTIUS.

TITULUS PRIMUS.

[1]) DE HEREDITATIBUS, QUAE AB INTESTATO DEFERUNTUR.

Pr. Intestatus decedit, qui aut omnino testamentum non fecit, aut non iure fecit, aut id, quod fecerat, ruptum irritumve factum est, aut [a]) nemo ex eo heres extitit [2]).
1 Intestatorum autem hereditates, ex lege duodecim ta-
2 bularum, primum ad suos heredes pertinent. [3]) Sui autem heredes existimantur, ut et supra diximus, qui in potestate morientis fuerunt: veluti filius filiave, nepos neptisve ex filio, pronepos proneptisve ex nepote, ex filio nato, prognatus prognatave. Nec interest, utrum naturales sint

---

c) *d. quis.*
a) *a. si.*

3; D. h. l. 5. 8. 16. 18. I. de fideic. hered. II, 23. §. 10. C. h. . 5. — 4) Cai. II, 273. Ulpian. XXV, 11. D. h. l. 2. §. 4. l. 6. pr. :. 10. 13. §. 1.; ad SC. Trebell. XXXVI, 1. l. 76. C. h. l. 2. 7. — 5) D. h. l. 6. §. 12. C. h. l. 3. I. de fideic. hered. II, 23. §. 12.

1) Cai. III, 1...8. Ulpian. XXVI. XXVIII. Paul. sent. IV, 8. Collat. legg. Mos. et Rom. XVI, 3. D. de suis et legit. XXXVIII, 16. C. Th. de legit. hered. V, 1. C. I. de suis et legit. VI, 55. — 2) Nonius Marc. IV, 237. D. h. l. 1. pr. — 3) D. h. l. 1. §. 2. 4.; de ritu nupt. XXIII, 2. l. 44. pr. I. de hered. qual. II, 19. §. 2.

liberi, an adoptivi. Quibus connumerari necesse est etiam eos, qui ex legitimis quidem matrimoniis non sunt progeniti, curiis tamen civitatium dati secundum divalium constitutionum [4]), quae super his positae sunt, tenorem, suorum iura nanciscuntur. nec non eos, quos nostrae amplexae sunt constitutiones [4]), per quas iussimus, si quis mulierem in suo contubernio copulaverit, non ab initio affectione maritali, eam tamen, cum qua poterat habere coniugium, et ex ea liberos sustulerit, postea vero, affectione procedente, etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit, filiosque vel filias habuerit: non solum eos liberos, qui post dotem editi sunt, iustos et in potestate esse patribus, sed etiam anteriores, qui et his, qui postea nati sunt, occasionem legitimi nominis praestiterunt; quod obtinere censuimus, etiamsi non progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi, vel etiam nati ab hac luce subtracti fuerint [5]). Ita demum tamen nepos neptisve, et pronepos proneptisve, suorum heredum numero sunt, si praecedens persona desierit in potestate parentis esse, sive morte id acciderit, sive alia ratione, veluti emancipatione: nam si per id tempus, quo quis moriatur, filius in potestate eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. idque et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegimus [6]). Postumi quoque, qui, si vivo parente nati essent, in potestate futuri forent, sui heredes sunt. Sui autem, etiam 3
ignorantes, fiunt heredes, et, licet furiosi sint, heredes possunt existere: quia, quibus ex causis ignorantibus acquiritur nobis, ex his causis et furiosis acquiri potest. et statim morte parentis quasi continuatur dominium: et ideo nec tutoris auctoritate opus est in pupillis, cum etiam ignorantibus acquiritur suis heredibus hereditas; nec curatoris consensu acquiritur furioso, sed ipso iure [7]). Interdum 4
autem, licet in potestate mortis tempore suus heres non fuit, tamen suus heres parenti efficitur, veluti si ab hostibus quis reversus fuerit post mortem patris: ius enim postliminii hoc facit [8]). [9]) Per contrarium evenit, ut, licet quis 5
in familia defuncti sit mortis tempore, tamen suus heres non fiat, veluti si post mortem suam pater iudicatus fuerit reus perduellionis, ac per hoc memoria eius damnata fuerit: suum enim heredem habere non potest, cum fiscus ei

---

4) C. de nat. lib. V, 27. l. 3. 4. 10. — 5) I. de nuptiis I, 10. §. 13. C. de nat. lib. V, 27. l. 11. — 6) I. de exhered. lib. II, 13. §. 2. — 7) D. h. l. 14. C. h. l. 8. I. de hered. qualit. II, 19. §. 2. — 8) D. qui testam. XXVIII, 1. l. 12. C. de postlim. VIII, 51. l. 9. — 9) D. h. l. 1. §. 3...8.

succedit. sed potest dici, ipso iure esse suum heredem,
6 sed desinere. Cum filius filiave, et ex altero filio nepos neptisve extant, pariter ad hereditatem vocantur, nec, qui gradu proximior est, ulteriorem excludit: aequum enim esse videtur, nepotes neptesve in patris sui locum succedere. pari ratione et, si nepos neptisve sit ex filio, et ex nepote pronepos proneptisve, simul vocantur. Et quia placuit, nepotes neptesve, item pronepotes proneptesve in parentis sui locum succedere: conveniens esse visum est, non in capita, sed in stirpes hereditatem dividi, ut filius partem dimidiam hereditatis habeat, et ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam. item, si ex duobus filiis nepotes extant, ex altero unus forte aut duo, ex altero tres aut quatuor, ad unum aut ad duos dimidia pars per-
7 tinet, ad tres aut ad quatuor altera dimidia [10]). Cum autem quaeritur, an quis suus heres existere potest: eo tempore quaerendum est, quo certum est, aliquem sine testamento decessisse, quod accidit et destituto testamento. hac ratione, si filius exheredatus fuerit, et extraneus heres institutus, et, filio mortuo postea, certum fuerit, heredem institutum ex testamento non fieri heredem, aut quia noluit esse heres, aut quia non potuit, nepos avo suus heres existet: quia, quo tempore certum est, intestatum decessisse patremfamilias, solus invenitur nepos. et hoc certum
8 est. Et licet post mortem avi natus sit, tamen avo vivo conceptus, mortuo patre eius, posteaque deserto avi testamento, suus heres efficitur. Plane, si et conceptus et natus fuerit post mortem avi, mortuo patre suo, desertoque postea avi testamento, suus heres avo [b]) non existit, quia nullo iure cognationis patrem sui patris tetigit. sic nec ille est inter liberos avo, quem filius emancipatus adoptaverat. hi autem, cum non sunt quantum ad hereditatem liberi, neque bonorum possessionem petere possunt quasi proximi cognati. — Haec de suis heredibus [11]).

9 Emancipati autem liberi iure civili nihil iuris habent: neque enim sui heredes sunt, quia [c]) in potestate esse desierunt parentis, neque alio ullo iure per legem duodecim tabularum vocantur. Sed praetor, naturali aequitate motus, dat eis bonorum possessionem *unde liberi*, perinde acsi in potestate parentis mortis tempore fuissent; sive soli sint, sive cum suis heredibus concurrant. itaque duobus liberis extantibus, emancipato et qui [d]) mortis tempore in pote-

b) Def. *avo.* — c) *qui.* — d) *eo, q.*

10) C. h. l. 2. 3. — 11) D. h. l. 6. 7. 8.; unde cogn. XXXVIII, 8. l. 1. §. 9

state fuerit: sane quidem is, qui in potestate fuerit, solus iure civili heres est, id est [e]) solus suus heres est; sed cum emancipatus beneficio praetoris in partem admittitur, evenit, ut suus heres pro parte heres fiat [12]). At hi, qui 10
emancipati a parente in adoptionem se dederunt, non admittuntur ad bona naturalis patris, quasi liberi, si modo, cum is moreretur, in adoptiva familia sint. nam vivo eo emancipati ab adoptivo patre perinde admittuntur ad bona naturalis patris, acsi emancipati ab ipso essent, nec umquam in adoptiva familia fuissent; et convenienter, quod ad adoptivum patrem pertinet, extraneorum loco esse incipiunt. post mortem vero naturalis patris emancipati ab adoptivo, et quantum ad hunc, aeque extraneorum loco fiunt, et quantum ad naturalis parentis bona pertinet, nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur: quod ideo sic placuit, quia iniquum erat, esse in potestate patris adoptivi, ad quos bona naturalis patris pertinerent, utrum ad liberos eius, an ad agnatos [13]). Minus ergo iuris habent 11
adoptivi quam naturales. namque naturales emancipati beneficio praetoris gradum liberorum retinent, licet iure civili perdunt; adoptivi vero emancipati et iure civili perdunt gradum liberorum, et a praetore non adiuvantur. et recte: naturalia enim iura civilis ratio perimere non potest [14]); nec, quia desinunt sui heredes esse, desinere possunt filii filiaeve, aut nepotes neptesve esse; adoptivi vero emancipati extraneorum loco incipiunt esse, quia ius nomenque filii filiaeve, quod per adoptionem consecuti sunt, alia civili ratione, id est emancipatione, perdunt. Eadem 12
haec observantur et in ea bonorum possessione, quam contra tabulas testamenti parentis liberis praeteritis, id est neque heredibus institutis, neque ut oportet exheredatis, praetor pollicetur. nam eos quidem, qui in potestate parentis mortis tempore fuerunt, et emancipatos vocat praetor ad eam bonorum possessionem; eos vero, qui in adoptiva familia fuerunt per hoc tempus, quo naturalis parens moreretur, repellit. item adoptivos liberos emancipatos ab adoptivo patre, sicut ab intestato, ita longe minus contra tabulas testamenti ad bona eius admittit [f]), quia desinunt in liberorum numero esse. Admonendi tamen sumus, eos, 13

---

e) *et.* — f) *non a.*

12) D. si tab. testam. nullae XXXVIII, 6. l. 1. §. 5...7. l. 4. 5.; de bon. poss. XXXVII, 1. l. 6. §. 1.; de collat. XXXVII, 6. l. 1. pr. I. de bon. poss. III, 9 (10). §. 3. — 13) I. de exhered. lib. II, 13. §. 4. D. de bon. poss. c. tab. XXXVII, 4. l. 6. §. 4. l. 9. — 14) I. de leg. agn. tut. I, 15. §. 2.

qui in adoptiva familia sunt, quive g) post mortem naturalis parentis ab adoptivo patre emancipati fuerint, intestato parente naturali mortuo, licet ea parte edicti, qua liberi ad bonorum possessionem vocantur, non admittantur, alia tamen parte vocari, id est qua cognati defuncti vocantur. ex qua parte ita admittuntur, si neque sui heredes liberi, neque emancipati obstent, neque agnatus quidem ullus interveniat: ante enim praetor liberos vocat tam suos heredes, quam emancipatos, deinde legitimos heredes, deinde proximos cognatos[15]. 14 Sed ea omnia antiquitati quidem placuerunt: aliquam autem emendationem a nostra constitutione acceperunt, quam super his personis posuimus, quae a patribus suis naturalibus in adoptionem aliis dantur. Invenimus etenim nonnullos casus, in quibus filii et naturalium parentum successionem propter adoptionem amittebant, et adoptione facile per emancipationem soluta, ad neutrius patris successionem vocabantur. Hoc solito more corrigentes, constitutionem scripsimus, per quam definivimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alii dederit, integra omnia iura ita servari, atque si in patris naturalis potestate permansisset, nec penitus adoptio fuerit subsecuta; nisi in hoc tantummodo casu, ut possit ab intestato ad patris adoptivi venire successionem. testamento autem ab eo facto, neque iure civili, neque praetorio, aliquid ex hereditate eius persequi potest, neque contra tabulas bonorum possessione agnita, neque inofficiosi querela instituta, cum nec necessitas patri adoptivo imponitur, vel heredem eum instituere, vel exheredatum facere, utpote nullo naturali vinculo copulatum. neque si ex Sabiniano senatusconsulto[16]) ex tribus maribus fuerit adoptatus: nam et in huiusmodi casu neque quarta ei servatur, nec ulla actio ad eius persecutionem ei competit. nostra autem constitutione exceptus est is, quem parens naturalis adoptandum susceperit: utroque enim iure, tam naturali quam legitimo, in hanc personam concurrente, pristina iura tali adoptione h) servavimus, quemadmodum si paterfamilias sese dederit arrogandum. quae specialiter et singillatim ex praefatae constitutionis tenore possunt colligi[17]).

15 [18])Item vetustas, ex masculis progenitos plus diligens, solos nepotes vel neptes, qui quaeve i) ex virili sexu descendunt, ad suorum vocabat successionem, et iuri k) agna-

---

g) *qui*. — h) *adoptioni*. — i) def. *vel neptes*, *quaeve*. — k) *iure*.

15) D. unde cogn. XXXVIII, 8. l. 1. §. 4. l. 2. 5. — 16) Seneca controv. II, 1. C. de decur. X, 31. l 66. Theoph. h. — 17) C. de adopt. VIII, 48. l. 10. — 18) C. Th. h. l. 4. 5. 6. C. I. h. l. 3. 9. . 12.

torum eos anteponebat; nepotes autem, qui ex filiabus nati sunt, et pronepotes ex neptibus cognatorum loco numerans, post agnatorum lineam eos vocabat, tam in avi vel proavi materni, quam in aviae vel proaviae, sive paternae sive maternae, successionem. Divi autem principes non passi sunt, talem contra naturam iniuriam sine competenti emendatione relinquere: sed cum nepotis et pronepotis nomen commune est utrisque, qui tam ex masculis quam ex feminis descendunt, ideo eundem gradum et ordinem successionis eis donaverunt; sed ut aliquid amplius sit eis, qui non solum naturae, sed etiam veteris iuris suffragio muniuntur, portionem nepotum et neptum, vel deinceps, de quibus supra diximus, paulo minuendam esse existimaverunt, ut minus tertiam partem acciperent, quam mater eorum vel avia fuerat acceptura, vel pater eorum, vel avus paternus, sive maternus, quando femina mortua sit, cuius de hereditate agitur, hisque, licet soli sint, adeuntibus, agnatos minime vocabant. et quemadmodum lex duodecim tabularum, filio mortuo, nepotes vel neptes, pronepotes vel proneptes in locum patris sui ad successionem avi vocat: ita et principalis dispositio in locum matris suae vel aviae eos cum iam designata partis tertiae deminutione vocat. Sed nos, cum adhuc dubitatio manebat inter agna- 16
tos et memoratos nepotes, partem quartam defuncti substantiae agnatis sibi vindicantibus ex cuiusdam [1]) constitutionis auctoritate: memoratam quidem constitutionem a nostro codice segregavimus, neque inseri eam ex Theodosiano codice in eo concessimus. nostra autem constitutione promulgata, toti iuri eius derogatum est; et sanximus, talibus nepotibus ex filia, vel pronepotibus ex nepte, et deinceps, superstitibus, agnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare, ne hi, qui ex transversa linea veniunt, potiores his habeantur, qui recto iure descendunt, quam constitutionem nostram obtinere secundum sui vigorem et tempora et nunc sancimus: ita tamen, ut, quemadmodum inter filios et nepotes ex filio antiquitas statuit, non in capita, sed in stirpes dividi hereditatem, similiter nos inter filios et nepotes ex filia distributionem fieri iubemus, vel inter omnes nepotes et neptes, et alias deinceps personas, ut utraque progenies matris suae vel patris, aviae vel avi, portionem sine ulla deminutione consequantur, ut, si forte unus vel duo ex una parte, ex altera tres aut quatuor extent, unus aut duo dimidiam, alteri tres aut quatuor alteram dimidiam hereditatis habeant.

---

1) *eiusdem.*

TITULUS SECUNDUS.

[1]) DE LEGITIMA AGNATORUM SUCCESSIONE.

Pr. [2]) Si nemo suus heres, vel eorum, quos inter suos heredes praetor vel constitutiones vocant, extat, et qui successionem quoquo modo amplectatur: tunc ex lege duodecim tabularum ad agnatum proximum hereditas pertinet.
1 [3]) Sunt autem agnati, ut primo quoque libro tradidimus, cognati per virilis sexus personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati. itaque eodem patre nati fratres agnati sibi sunt, qui et consanguinei vocantur, nec requiritur, an etiam eandem matrem habuerint. item patruus fratris filio, et invicem is illi agnatus est. eodem numero sunt fratres patrueles, id est qui ex duobus fratribus procreati sunt, qui etiam consobrini vocantur. qua ratione etiam ad plures gradus agnationis pervenire poterimus. Hi quoque, qui post mortem patris nascuntur, iura consanguinitatis nanciscuntur [4]). Non tamen omnibus simul agnatis dat lex hereditatem, sed his, qui tunc proximiore gradu sunt, cum certum esse coeperit, aliquem intestatum decessisse.
2 Per adoptionem quoque agnationis ius consistit, veluti inter filios naturales, et eos, quos pater eorum adoptavit (nec dubium est, quin proprie [a]) consanguinei appellentur); item, si quis ex ceteris agnatis, veluti frater, aut patruus, aut denique is, qui longiore gradu est, aliquem adopta-
3 verit, agnatos [b]) inter suos [c]) esse non dubitatur [5]). [6]) Ceterum inter masculos quidem agnationis iure hereditas etiam longissimo gradu ultro citroque capitur. Quod ad feminas vero, ita placebat, ut ipsae consanguinitatis iure tantum capiant hereditatem, si sorores sint, ulterius non capiant; masculi vero ad earum hereditates, etiamsi longissimo gradu sint, admittantur. qua de causa fratris tui aut patrui tui filiae, vel amitae tuae hereditas ad te pertinet, tua vero ad illas non pertinebat. quod ideo ita constitutum erat, quia commodius videbatur, ita iura constitui, ut plerumque

---

a) *improprie.* — b) *agnatus.* — c) *s. heredes.*

1) Cai. III, 9...16. 23...30. Ulpian. XXVI, 1. 3...6. Paul. sent. IV, 8, 13...23. Collat. legg. Mos. et Rom. XVI, 6. 7. D. unde legit. XXVIII, 7.; de suis et legit. XXXVIII, 16. (h.). C. Th. de legit. hered. V, 1. C. I. unde legit. VI, 15.; de suis et legit. VI, 55.; de legit. hered. VI, 58. (h.). — 2) D. h. l. 1. §. 9...11. XXXVIII, 7. l. 2. — 3) D. h. l. 2. §. 1. — l. de leg. agn. tut. I, 15. §. 1. — 4) D. XXXVIII, 7. l. 6. — 5) D. h. l. 2. §. 3. — 6) C. h. l. 14. 15. pr. §. 2.

hereditates ad masculos confluerent. sed quia sane iniquum erat, in universum eas, quasi extraneas, repelli, praetor eas ad bonorum possessionem admittit ea parte, qua proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur; ex qua parte ita scilicet admittuntur, si neque agnatus ullus, nec proximior cognatus interveniat. Et haec quidem lex duodecim tabularum nullo modo introduxit, sed simplicitatem legibus amicam amplexa simili modo omnes agnatos, sive masculos sive feminas, cuiuscumque gradus, ad similitudinem suorum, invicem ad successionem vocabat; media autem iurisprudentia, quae erat lege quidem duodecim tabularum iunior, imperiali autem dispositione anterior, subtilitate quadam excogitata, praefatam differentiam inducebat, et penitus eas a successione agnatorum repellebat, omni alia successione incognita, donec praetores, paulatim asperitatem iuris civilis corrigentes, sive quod deest adimplentes, humano proposito, alium ordinem suis edictis addiderunt, et cognationis linea, proximitatis nomine, introducta, per bonorum possessionem eas adiuvabant, et pollicebantur his bonorum possessionem, quae *unde cognati* appellatur. nos vero, legem duodecim tabularum sequentes, et eius vestigia in hac parte conservantes, laudamus quidem praetores suae humanitatis, non tamen eos in plenum causae mederi invenimus: quare etenim, uno eodemque gradu naturali concurrente, et agnationis titulis tam in masculis quam in feminis aequa lance constitutis, masculis quidem dabatur ad successionem venire omnium agnatorum, ex agnatis autem mulieribus nullis penitus, nisi soli sorori, ad agnatorum successionem patebat aditus? ideo in plenum omnia reducentes et ad ius duodecim tabularum eandem dispositionem exaequantes nostra constitutione sanximus, *omnes legitimas personas, id est per virilem sexum descendentes, sive masculini sive feminini generis sunt, simili modo ad iura successionis legitimae ab intestato vocari, secundum gradus sui praerogativam, nec ideo excludendas, quia consanguinitatis iura, sicuti germanae, non habent.* Hoc etiam addendum 4 nostrae constitutioni existimavimus, ut transferatur unus tantummodo gradus a iure cognationis in legitimam successionem, ut non solum fratris filius et filia, secundum quod iam definivimus, ad successionem patrui sui vocentur, sed etiam germanae consanguineae vel sororis uterinae filius et filia soli, et non deinceps personae una cum his ad iura avunculi sui perveniant, et mortuo eo, qui patruus quidem est fratris sui filiis, avunculus autem sororis suae soboli, simili modo ab utroque latere succedant, tamquam

si omnes, ex masculis descendentes, legitimo iure veniant, scilicet ubi frater et soror superstites non sunt. his etenim personis praecedentibus, et successionem admittentibus, ceteri gradus remanent penitus semoti, videlicet hereditate
5 non ad stirpes, sed in capita dividenda. Si plures sint gradus agnatorum, aperte lex duodecim tabularum proximum vocat: itaque si verbi gratia sit frater defuncti, et alterius fratris filius, aut patruus, frater potior habetur. et quamvis singulari numero usa lex proximum vocet: tamen dubium non est, quin et, si plures sint eiusdem gradus, omnes admittantur: nam et proprie proximus ex pluribus gradibus intellegitur, et tamen dubium non est, quin, licet unus sit gradus agnatorum, pertineat ad eos hereditas [7]).
6 Proximus autem, si quidem nullo testamento facto quisque decesserit, per hoc tempus requiritur, quo mortuus est is, cuius de hereditate quaeritur. quodsi facto testamento quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo certum esse coeperit, nullum ex testamento heredem extaturum: tunc enim proprie quisque intellegitur intestatus decessisse. quod quidem aliquando longo tempore declaratur: in quo spatio temporis saepe accidit, ut, proximiore mortuo, proximus esse incipiat, qui moriente testatore non
7 erat proximus [8]). Placebat autem, in eo genere percipiendarum hereditatum successionem non esse, id est ut, quamvis proximus, qui, secundum ea, quae diximus, vocatur ad hereditatem, aut spreverit hereditatem, aut, antequam adeat, decesserit, nihilo magis legitimo iure sequentes admittuntur. quod iterum praetores, imperfecto iure corrigentes, non in totum sine adminiculo relinquebant, sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote agnationis iure eis recluso. sed nos, nihil deesse perfectissimo iuri cupientes, nostra constitutione sanximus, quam de iure patronatus, humanitate suggerente, protulimus, successionem in agnatorum hereditatibus non esse eis denegandam, cum satis absurdum erat, quod cognatis a praetore apertum est, hoc agnatis esse reclusum, maxime, cum in onere quidem tutelarum et primo gradu deficiente, sequens succedit, et quod in onere obtinebat, non erat in lucro permissum [9]).
8 Ad legitimam successionem nihilominus vocatur etiam parens, qui, contracta fiducia, filium vel filiam, nepotem

7) D. h. l. 2. pr. §. 2. 4.; de verb. signif. L, 16. l. 92. 155. 162. pr. — 8) D. h. l. 2. §. 5. 6. 7. l. 5. — 9) D. h. l. 2. pr.; de successs. ed. XXXVIII, 9. l. 1. §. 6. 10. 11. l. 2.; de legit. tut. XXVI, 4. l. 3. §. 9. C. de bonis libert. VI, 4. l. 4. (ed. Spangenberg.)

vel neptem, ac deinceps, emancipat. quod ex nostra constitutione omnimodo inducitur, ut emancipationes liberorum semper videantur contracta fiducia fieri; cum apud antiquos non aliter hoc obtinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumisisset [10]).

TITULUS TERTIUS.

[1]) DE SENATUSCONSULTO TERTULLIANO.

Lex duodecim tabularum ita stricto iure utebatur, et Pr
praeponebat masculorum progeniem, et eos, qui per feminini sexus necessitudinem sibi iunguntur, adeo expellebat, ut ne quidem inter matrem et filium filiamve ultro citroque hereditatis capiendae ius daret, nisi quod praetores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem, bonorum possessione *unde cognati* accommodata,
vocabant. Sed hae iuris angustiae postea emendatae sunt. 1
Et primus quidem divus Claudius matri, ad solatium liberorum amissorum [2]), legitimam eorum detulit hereditatem.
Postea autem senatusconsulto Tertulliano, quod divi Ha- 2
driani temporibus factum est, plenissime de tristi successione matri, non etiam aviae, deferenda cautum est: ut mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quatuor, ad bona filiorum filiarumve admittatur intestatorum mortuorum, licet in potestate parentis est, ut scilicet, cum alieno iuri subiecta est, iussu eius adeat, cuius iuri sub-
iecta est. praeferuntur autem matri liberi defuncti, qui 3
sui sunt, quive suorum loco, sive primi gradus, sive ulterioris. sed et filiae suae mortuae filius vel filia opponitur ex constitutionibus matri defunctae, id est aviae suae. pater quoque utriusque, non etiam avus vel proavus, matri anteponitur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur. frater autem consanguineus tam filii quam filiae excludebat matrem; soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur: sed si fuerat frater et soror consanguinei, et mater liberis honorata, frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex aequis par-
tibus fratri et sorori [3]). Sed nos constitutione, quam in 4
codice nostro nomine decorato posuimus, matri subvenien-

---

10) D. h. l. 10. C. de emancip. VIII, 49. l. 6.

1) Cai. III, 18. 24. 25. Ulpian. XXVI, 8. Paul. sent. IV, 9. D. ad SC. Tertull. XXXVIII, 17. C. Th. de legit. hered. V, 1. C. I. ad SC. Tertull. VI, 56. — 2) I. de adopt. I, 11. §. 10. — 3) D. h. l. 2. §. 6...22. l. 3. 5. 8. C. h. l. 2.; ad SC. Orphit. VI, 57. l. 1. 4.

dum esse existimavimus, respicientes ad naturam, et puerperium et periculum et saepe mortem ex hoc casu matribus illatam. ideoque impium esse credidimus, casum fortuitum in eius admitti detrimentum: si enim ingenua ter vel libertina quater non peperit, immerito defraudabatur successione suorum liberorum: quid enim peccavit, si non plures, sed paucos peperit? Et dedimus ius legitimum plenum matribus, sive ingenuis, sive libertinis, etsi non ter enixae fuerint vel quater, sed eum tantum vel eam, qui quaeve morte intercepti sunt, ut et sic vocentur in liberorum suo-
5 rum legitimam successionem [4]). Sed cum antea constitutiones, iura legitima perscrutantes, partim matrem adiuvabant, partim eam praegravabant, et non in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus, tertiam partem ei abstrahentes, certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant: nobis visum est, recta et simplici via matrem omnibus legitimis personis anteponi, et sine ulla deminutione filiorum suorum successionem accipere, excepta fratris et sororis persona, sive consanguinei sint, sive sola cognationis iura habentes, ut, quemadmodum eam toto alio ordini legitimo praeposuimus, ita omnes fratres et sorores, sive legitimi sint, sive non, ad capiendas hereditates simul vocemus, ita tamen, ut, si quidem solae sorores agnatae vel cognatae, et mater defuncti vel defunctae supersint, dimidiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant, si vero matre superstite et fratre vel fratribus solis, vel etiam cum sororibus, sive legitima sive sola cognationis iura habentibus, intestatus quis vel intestata moriatur, in capita distribuatur eius hereditas [5]).

6 Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suae soboli consulere: scituris eis, quod, si tutores liberis non petierint, vel in locum remoti vel excusati intra annum petere neglexerint, ab eorum impuberum morientium successione merito repellentur [6]).

7 Licet autem vulgo quaesitus sit filius filiave, potest ad bona eius mater ex Tertulliano senatusconsulto admitti [7]).

---

4) C. de iure lib. VIII, 59. l. 2. — 5) C. h. l. 7. — 6) D. h. l. 2. §. 23...47.; qui pet. tut. XXVI, 6. l. 1. 2. §. 1. 2. l. 4. C. h. l. 3. 6.; qui pet. tut. V, 31. l. 3. 6. 8...11.; de leg. hered. VI, 58. l. 10. — 7) D. h. l. 2. §. 2.

TITULUS QUARTUS.

[1]) DE SENATUSCONSULTO ORPHITIANO.

Per contrarium autem, ut liberi ad bona matrum inte- Pr.
statarum admittantur [a]), senatusconsulto Orphitiano, Orphito et Rufo consulibus, effectum est, quod latum est [b]) divi Marci temporibus. et data est tam filio, quam filiae legitima hereditas, etiamsi alieno iuri subiecti sunt; et praeferuntur et consanguineis et agnatis defunctae matris [2]).
1 Sed cum ex hoc senatusconsulto nepotes ad aviae successionem legitimo iure non vocabantur, postea hoc constitutionibus principalibus emendatum est, ut, ad similitudinem filiorum filiarumque, et nepotes et neptes vocentur [3]).
2 Sciendum est autem, huiusmodi successiones, quae a Tertulliano et Orphitiano deferuntur, capitis deminutione non perimi, propter illam regulam, qua novae hereditates legitimae capitis deminutione non pereunt, sed illae solae, quae ex lege duodecim tabularum deferuntur [4]).
3 Novissime sciendum est, etiam illos liberos, qui vulgo quaesiti sunt, ad matris hereditatem ex hoc senatusconsulto admitti [5]).

4 Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatem, vel morte, vel alia causa impediti fuerint, quo minus adeant: reliquis, qui adierint, accrescit illorum portio, et, licet ante decesserint, qui adierint [c]), ad heredes tamen eorum pertinet [6]).

TITULUS QUINTUS.

[1]) DE SUCCESSIONE COGNATORUM.

Pr. Post suos heredes, eosque, quos inter suos heredes praetor et constitutiones vocant, et post legitimos (quo numero sunt agnati, et hi, quos in locum agnatorum tam

---

a) *fit, ut..; def. ut; admittuntur, ..ebantur.* — b) def. *effectum est, quod;* def. *quod latum est.* — c) def. *q. ad.*

1) Ulpian. XXVI, 7. Paul. sent. IV, 10. D. ad SC. Tert. et Orphit. XXXVIII, 17. C. Th. de legit. her. V, 1. l. 3. 4. §. 2. l. 6. C. I. ad SC. Orphit. VI, 57. — 2) Lamprid. Commodo 12. — D. h. l. 1. §. 9. l. 6. §. 1. C. h. l. 1. 3. — 3) C. Th. h. l. 4. §. 2. C. I. de suis VI, 55. l. 9. — 4) D. h. l. 1. §. 8.; de suis et legit. XXXVIII, 16. l. 11.; de cap. minutis IV, 5. l. 7. pr. — 5) D. h. l. 1. §. 2. — 6) D. de suis XXXVIII, 16. l. 9.; h. l. 19. 10. C. h. l. 2.

1) Cai. III, 21. 24. 27...31. Ulpian. XXVIII, 7. 9. Paul. sent. IV, 8, 22. D. unde cogn. XXXVIII, 8. C. unde legit. et unde cogn. VI, 15.

supradicta senatusconsulta, quam nostra erexit constitu-
1 tio [2])), proximos cognatos praetor vocat [3]). Qua parte [a]) naturalis cognatio spectatur. Nam agnati capite deminuti, quique ex his progeniti sunt, ex lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur, sed a praetore tertio ordine vocantur, exceptis solis tantummodo fratre et sorore emancipatis, non etiam liberis eorum, quos lex Anastasiana cum fratribus integri iuris constitutis vocat quidem ad legitimam fratris hereditatem sive sororis, non aequis tamen partibus, sed cum aliqua deminutione, quam facile est ex ipsius constitutionis verbis colligere, aliis vero agnatis inferioris gradus, licet capitis deminutionem passi non sunt,
2 (1) tamen eos anteponit, et proculdubio cognatis [4]). [5]) Hos etiam, qui per feminini sexus personas ex transverso cognatione iunguntur, tertio gradu, proximitatis nomine,
3 (2) praetor ad successionem vocat. Liberi quoque, qui in adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem
4 (3) hoc eodem gradu vocantur. Vulgo quaesitos nullum habere agnatum, manifestum est, cum agnatio a patre, cognatio sit a matre; hi autem nullum patrem habere intelleguntur. eadem ratione nec inter se quidem possunt videri consanguinei esse, quia consanguinitatis ius species est agnationis: tantum igitur cognati sunt sibi, sicut et matris cognatis [b]). Itaque omnibus istis ea parte competit bonorum possessio, qua proximitatis nomine cognati vocantur.
5 (4) Hoc loco et illud necessario admonendi sumus: agnationis quidem iure admitti aliquem ad hereditatem, etsi decimo gradu sit, sive de lege duodecim tabularum quaeramus, sive de edicto, quo praetor legitimis heredibus daturum se bonorum possessionem pollicetur. proximitatis vero nomine his solis praetor promittit bonorum possessionem, qui usque ad sextum gradum cognationis sunt, et ex septimo a sobrino sobrinaque [c]) nato nataeve [6]).

TITULUS SEXTUS.

[1]) DE GRADIBUS COGNATIONIS.

Pr. [2]) Hoc loco necessarium est exponere, quemadmodum

---

a) *ea p. q.* — b) def. *et*; *ex matre, matre*; *cognati sunt, cognati.* — c) *sobrinaeve.*

2) Cf. I. de leg. agnat. success. III, 2. §. 4. — 3) I. de bon. poss. III, 9 (10). §. 3. et I. III, 1...4. — 4) D. h. l. 3. 5.; Theoph. ad h. l. et tit. seq. §. 12. — 5) D. h. l. 2. 4. 8. — 6) D. de suis et legit. XXXVIII, 16. l. 2. §. 1.; h. l. 1. §. 3. l. 9. pr.

1) Paul. sent. IV, 11. D. de grad. et affin. XXXVIII, 10. Isidor. origg. IX, 5...7. — 2) D. h. l. 1...3. pr. l. 9. 10. pr. §. 12...17.

gradus cognationis numerentur. Qua in re [a]) inprimis ad-
monendi sumus, cognationem aliam supra numerari, aliam
infra, aliam ex transverso, quae etiam *a latere* dicitur.
superior cognatio est parentum; inferior liberorum; ex
transverso fratrum sororumve, eorumque, qui ex his pro-
generantur, et convenienter patrui, amitae, avunculi, ma-
terterae. et superior quidem et inferior cognatio a primo
gradu incipit; at ea, quae ex transverso, numeratur a
secundo. Primo gradu est supra pater, mater; infra filius, 1
filia. Secundo supra avus, avia; infra nepos, neptis; ex 2
transverso frater, soror. Tertio supra proavus, proavia; 3
infra pronepos, proneptis; ex transverso fratris sororisque
filius, filia, et convenienter patruus, amita, avunculus,
matertera. patruus est patris frater, qui Graece πάτρως [b])
vocatur; avunculus est matris frater, qui apud Graecos
proprie μήτρως [c]) appellatur: et promiscue θεῖος dicitur.
amita est patris soror [d]); matertera vero matris soror [e]):
utraque θεία, vel apud quosdam τηθὶς [f]) appellatur. Quarto 4
gradu supra abavus, abavia; infra abnepos abneptis; ex
transverso fratris sororisque nepos, neptis, et convenienter
patruus magnus, amita magna (id est avi frater et soror),
item avunculus magnus, matertera magna (id est aviae
frater et soror), consobrinus, consobrina (id est qui quaeve
ex fratribus aut sororibus progenerantur). sed quidam re-
cte consobrinos eos proprie putant dici, qui ex duabus
sororibus progenerantur, quasi consororinos; eos vero, qui
ex duobus fratribus progenerantur, proprie fratres patrue-
les vocari (si autem ex duobus fratribus filiae nascantur,
sorores patrueles appellantur [g]).); at eos, qui ex fratre et
sorore propagantur, amitinos proprie dici [h]) (amitae tuae
filii consobrinum te appellant, tu illos amitinos.) [3]). Quinto 5
supra atavus, atavia; infra adnepos, adneptis; ex trans-
verso fratris sororisque pronepos, proneptis, et convenien-
ter propatruus, proamita (id est proavi frater et soror),
proavunculus, promatertera (id est proaviae frater et soror),
item fratris patruelis, sororis patruelis, consobrini conso-
brinae, amitini amitinae filius filia, propior sobrinus [i]) [4])
sobrina (hi sunt patrui magni, amitae magnae, avunculi
magni, materterae magnae filius filia). Sexto gradu sunt 6

---

a) *Quare.* — b) πατράδελφος, πατρῷος. — c) μητράδελφος, μητρῷος. — d) *p. s., quae Graece* πατραδέλφη *appellatur.* — e) *m. s., quae Graece* μητραδέλφη *dicitur.* — f) τιτθίς; def. *v. a. q. t.* — g) *appellari.* — h) *d. putant, dicimus.* — i) *proprior s., propius sobrino.*

3) Donatus ad Terent. Hec. III, 5. 9. — 4) Festus v. *Propius.*

supra tritavus tritavia; infra trinepos trineptis; ex transverso fratris sororisque abnepos abneptis, et convenienter abpatruus abamita (id est abavi frater et soror), abavunculus abmatertera (id est abaviae frater et soror[k])), item sobrini[5]) sobrinaeque (id est qui quaeve ex fratribus vel sororibus patruelibus vel consobrinis vel amitinis progene-
7 rantur). Hactenus ostendisse sufficiet, quemadmodum gradus cognationis numerentur. namque ex his palam est intellegere, quemadmodum ulterius quoque gradus numerare debemus: quippe semper generata quaeque persona gradum adiiciat, ut longe facilius sit respondere, quoto quisque gradu sit, quam propria cognationis appellatione
8 quemquam denotare[6]). Agnationis quoque gradus eodem
9 modo numerantur. Sed cum magis veritas oculata fide quam per aures animis hominum infigitur[7]), ideo necessarium duximus, post narrationem graduum, etiam eos praesenti libro inscribi, quatenus possint et auribus et ex inspectione adolescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci[8]). (*Schema genealogicum v, p, 120 b.*)
10 (T. 7. Pr.) [l]) Illud certum est, ad serviles cognationes illam partem edicti, qua proximitatis nomine bonorum possessio promittitur, non pertinere: nam nec ulla antiqua lege talis cognatio computabatur[9]). Sed nostra constitutione, quam pro iure patronatus fecimus (quod ius usque ad nostra tempora satis obscurum atque nube plenum et undique confusum fuerat), et hoc, humanitate suggerente, concessimus, ut, si quis in servili consortio constitutus, liberum vel liberos habuerit, sive ex libera, sive ex servilis condicionis muliere, vel contra serva mulier ex libero vel servo habuerit liberos cuiuscumque sexus, et ad libertatem his pervenientibus, et hi, qui ex servili ventre nati sunt, libertatem meruerunt, vel, dum mulieres liberae erant, ipsi in servitutem eos habuerunt, et postea ad libertatem pervenerunt, ut hi omnes ad successionem vel patris vel matris veniant, patronatus iure in hac parte sopito: hos enim liberos non solum in suorum parentum successionem, sed etiam alterum in alterius mutuam successionem vocavimus,

---

k) *f. et s. item filius filiaque propatrui proamitaeque proavunculi et promaterterae, item filius filia propioris sobrini sobrinaeque* vel similia. — l) Novus titulus *de servili cognatione.*

5) Festus h. v. — 6) D. h. l. 3. §. 1. l. 10. §. 7. 9. — 7) Plaut. Trucul. II, 6, 8. Horat. arte poët. 180. sqq. — 8) Demosth. adv. Macart. p. 1055. Reiske. Plin. H. N. XXXV, 2. Seneca benef. III, 28. — 9) Ulpian. XII, 3. D. h. l. 10. §. 5.; unde cogn. XXXVIII, 8. l. 1. §. 2. l. 7.; qui test. fac. XXVIII, 1. l. 20. §. 7.

ex illa lege specialiter eos vocantes, sive soli inveniantur, qui in servitute nati, et postea manumissi sunt, sive una cum aliis, qui post libertatem parentum concepti sunt, sive ex eadem matre, vel ex eodem patre, sive ex aliis nuptiis [m]) ad similitudinem eorum, qui ex iustis nuptiis procreati sunt [10]).

Repetitis itaque omnibus, quae iam tradidimus, (T. 7. §. 1.) 11
apparet, non semper eos, qui parem gradum cognationis obtinent, pariter vocari [11]), eòque amplius, nec eum quidem, qui proximior sit cognatus, semper potiorem esse. cum enim prima causa sit suorum heredum, quosque inter suos heredes iam enumeravimus, apparet, pronepotem vel abnepotem defuncti potiorem esse, quam fratrem aut patrem matremque defuncti, cum alioquin pater quidem et mater (ut supra quoque tradidimus) primum gradum cognationis obtineant, frater vero secundum, pronepos autem tertio gradu sit cognatus, et abnepos quarto; nec interest, in potestate morientis fuerit, an non, quod vel emancipatus vel ex emancipato, aut ex feminino sexu propagatus est. amotis quoque suis heredibus, quosque inter suos heredes (12)
vocari diximus, agnatus, qui integrum ius agnationis habet, etiamsi longissimo gradu sit, plerumque potior habetur, quam proximior cognatus: nam patrui nepos vel pronepos avunculo vel materterae praefertur. totiens igitur dicimus, aut potiorem haberi eum, qui proximiorem gradum cognationis obtinet, aut pariter vocari eos, qui cognati sunt, quotiens neque suorum heredum iure, quique inter suos heredes sunt, neque agnationis iure aliquis praeferri debeat, secundum ea, quae tradidimus, exceptis fratre et sorore emancipatis, qui ad successionem fratrum vel sororum vocantur, qui, etsi capite deminuti sunt, tamen praeferuntur ceteris ulterioris gradus agnatis.

TITULUS SEPTIMUS (OCTAVUS).

[1]) DE SUCCESSIONE LIBERTORUM.

Nunc de libertorum bonis videamus. Olim itaque lice- Pr.
bat liberto patronum suum impune testamento praeterire: nam ita demum lex duodecim tabularum ad hereditatem

m) Def. *nupt.*

10) C. de bonis libert. VI, 4. D. de bonis libert. XXXVIII, 2. l. 4. — 11) D. h. l. 1. §. 2. C. eod. VI, 4. (h.); de bon. poss. c. tab. liberti VI, 13.

1) Cal. III, 39. .. 76. Ulpian. XXVII. XXIX. Paul. sent. III, 2.

liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus, nullo suo herede relicto. itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum heredem reliquisset, nihil in bonis eius patrono ius [a]) erat. Et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur querela; si vero adoptivus filius esset, aperte iniquum erat,
1 nihil iuris patrono superesse [2]). Qua de causa postea praetoris edicto haec iuris iniquitas emendata est. sive enim faciebat testamentum libertus, iubebatur ita testari, ut patrono partem dimidiam bonorum suorum relinqueret; et si aut nihil aut minus partis dimidiae reliquerat, dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiae bonorum possessio. si vero intestatus moriebatur, suo herede relicto filio adoptivo, dabatur aeque patrono contra hunc suum heredem partis dimidiae bonorum possessio. prodesse autem liberto solebant ad excludendum patronum naturales liberi, non solum, quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati, et in adoptionem dati, si modo ex aliqua parte heredes scripti erant, aut praeteriti contra tabulas bonorum possessionem ex edicto petierant:
2 nam exheredati nullo modo repellebant patronum [3]). Postea lege Papia adaucta sunt iura patronorum, qui locupletiores libertos habebant. Cautum est enim, ut ex bonis eius, qui sestertiorum centum millium patrimonium reliquerat, et pauciores quam tres liberos habebat, sive is testamento facto, sive intestato mortuus erat, virilis pars patrono debebatur. itaque cum unum filium filiamve heredem reliquerat libertus, perinde pars dimidia patrono debebatur, acsi is sine ullo filio filiave decessisset [b]); cum duos duasve heredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono; si tres reliquerat, repellebatur patronus.
3 Sed nostra constitutio, quam pro omnium notione [c]) Graeca lingua, compendioso tractatu habito, composuimus, ita huiusmodi causas definivit, ut, si quidem libertus vel liberta minores centenariis sint, id est minus centum aureis habeant substantiam (sic enim legis Papiae summam interpretati sumus, ut pro mille sestertiis unus aureus computetur), nullum locum habeat patronus in eorum successionem, si tamen testamentum fecerint. sin autem intestati decesserint, nullo liberorum relicto, tunc patronatus ius, quod erat ex lege duodecim tabularum, integrum reserva-

a) *iuris.* — b) *testatus d.*, *intestatus d.* — c) *natione.*

2) D. de suis et legit. XXXVIII, 16. l. 3. pr. — Tac. annal. XV, 19. — 3) Cic. in Verr. II. 1. 48 D. h. l. 1.

vit. Cum vero maiores centenariis sint, si heredes, vel bonorum possessores liberos habeant, sive unum, sive plures, cuiuscumque sexus vel gradus, ad eos successionem parentum deduximus, omnibus patronis [d]) una cum sua progenie semotis. sin autem sine liberis decesserint, si quidem intestati, ad omnem hereditatem patronos patronasque vocavimus; si vero testamentum quidem fecerint, patronos autem vel patronas praeterierint, cum nullos liberos haberent, vel habentes eos exheredaverint, vel mater sive avus maternus eos praeterierit, ita ut non possint argui inofficiosa eorum testamenta: tunc ex nostra constitutione per bonorum possessionem contra tabulas non dimidiam, ut ante, sed tertiam partem bonorum liberti consequantur, vel quod deest eis ex constitutione nostra repleatur, si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus vel liberta eis reliquerint, ita sine onere, ut nec liberis liberti libertaeve ex ea parte legata vel fideicommissa praestentur, sed ad coheredes hoc onus redundaret; multis aliis casibus a nobis in praefata constitutione congregatis, quos necessarios esse ad huiusmodi iuris dispositionem perspeximus: ut tam patroni patronaeque, quam liberi eorum, nec non, qui ex transverso latere veniunt, usque ad quintum gradum ad successionem libertorum vocentur, sicut ex ea constitutione intellegendum est; ut, si eiusdem patroni vel patronae, vel duorum duarum pluriumve sint liberi, qui proximior est, ad liberti seu libertae vocetur successionem, et in capita, non in stirpes dividatur successio, eodem modo et in his, qui ex transverso latere veniunt, servando. paene enim consonantia iura ingenuitatis et libertinitatis in successionibus fecimus [4]). Sed haec de his 4
libertinis hodie dicenda sunt, qui in civitatem Romanam pervenerunt, cum nec sunt alii liberti, simul et dediticiis et Latinis sublatis, cum Latinorum legitimae successiones nullae penitus erant, qui licet ut liberi vitam suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, et, quasi servorum, ita bona eorum iure quodammodo peculii ex lege Iunia [e]) manumissores detinebant. postea vero senatusconsulto Largiano cautum fuerat, ut liberi manumissoris, non nominatim exheredati facti, extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum praeponerentur. quibus supervenit etiam divi Traiani

---

d) *p. o. modis.* — e) *Iulia, Iunia Norbana.*

4) Const. latina ap. Cuiac. observv. XX, 34.; Graeca e Basilicis in C. h. l. 4. — Nov. Valent. II, 25. (ed. Berol.)

edictum, quod eundem hominem, si invito vel ignorante patrono ad civitatem venire ex beneficio principis festinavit, faciebat vivum quidem civem Romanum, Latinum autem morientem. sed nostra constitutione, propter huiusmodi condicionum vices, et alias difficultates, cum ipsis Latinis etiam legem Iuniam, et senatusconsultum Largianum, et edictum divi Traiani in perpetuum deleri censuimus, ut omnes liberti civitate Romana fruantur, et mirabili modo, quibusdam adiectionibus, ipsas vias, quae in Latinitatem ducebant, ad civitatem Romanam capiendam transposuimus [5]).

TITULUS OCTAVUS (NONUS).

[1]) DE ASSIGNATIONE LIBERTORUM.

Pr. In summa, quod ad bona libertorum, admonendi sumus, senatum censuisse, ut [a]), quamvis ad omnes patroni
liberos, qui eiusdem gradus sint, aequaliter bona libertorum pertineant, tamen licere [b]) parenti, uni ex liberis
assignare libertum, ut post mortem eius solus is patronus habeatur, cui assignatus est, et ceteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona, nulla assignatione interveniente, pariter admitterentur, nihil iuris in his bonis habeant. sed
ita demum pristinum ius recipiunt [c]), si is, cui assignatus
1 est, decesserit nullis liberis relictis. Nec tantum libertum,
sed etiam libertam, et non tantum filio nepotive, sed
2 etiam filiae neptive assignare permittitur [2]). Datur autem
haec assignandi facultas ei, qui duos pluresve liberos in potestate habebit, ut eis, quos in potestate habet, assignare ei libertum libertamve liceat. unde quaerebatur, si eum, cui assignaverit, postea emancipaverit, num evanescat assignatio? sed placuit evanescere, quod et Iuliano
3 et aliis plerisque visum est [3]). Nec interest, testamento
quis assignet, an sine testamento, sed etiam quibuscumque verbis hoc patronis permittitur facere, ex ipso senatusconsulto, quod Claudianis temporibus factum est, Suillo Rufo et Ostorio Scapula consulibus [4]).

---

a) *et*. — b) *liceret*. — c) *recipiant*.

5) C. de dediticia libert. toll. VII, 5.; de Latina libert. toll. VII, 6.

1) D. de assignandis lib. XXXVIII, 4.; de verb. signif. L, 16. 1. 107. — 2) D. h. 1. 3. §. 1. 2. — 3) D. h. l. 1. §. 8. l. 9. — D. h. l. 1. §. 5. 6. — 4) D. h. l. 1. §. 3. 4. l. 7.

TITULUS NONUS (DECIMUS).

[1]) DE BONORUM POSSESSIONIBUS.

Ius bonorum possessionis introductum est a praetore Pr.
emendandi veteris iuris gratia. Nec solum in intestatorum
hereditatibus vetus ius eo modo praetor emendavit, sicut
supra dictum est, sed in eorum quoque, qui testamento
facto decesserint. nam si alienus postumus heres fuerit in-
stitutus, quamvis hereditatem iure civili adire non poterat,
cum institutio non valebat, honorario tamen iure bonorum
possessor efficiebatur, videlicet cum a praetore adiuvaba-
tur: sed et hic a nostra constitutione hodie recte heres
instituitur, quasi et iure civili non incognitus [2]). Aliquando 1
tamen neque emendandi, neque impugnandi veteris iuris,
sed magis confirmandi gratia pollicetur bonorum possessio-
nem. nam illis quoque, qui recte facto testamento heredes
instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem;
item ab intestato suos heredes et agnatos ad bonorum pos-
sessionem vocat: sed et, remota quoque bonorum posses-
sione, ad eos hereditas pertinet iure civili [3]). Quos autem 2
praetor solus vocat ad hereditatem, heredes quidem ipso
iure non fiunt. nam praetor heredem facere non potest:
per legem enim tantum, vel similem iuris constitutionem
heredes fiunt, veluti per senatusconsultum et constitutiones
principales; sed cum eis praetor dat bonorum possessio-
nem, loco heredum constituuntur, et vocantur bonorum
possessores [4]). adhuc autem et alios complures gradus prae-
tor fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat,
ne quis sine successore moriatur [5]): nam angustissimis fini-
bus constitutum per legem duodecim tabularum ius perci-
piendarum hereditatum praetor ex bono et aequo dilatavit.
Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem 3
hae. prima, quae praeteritis liberis datur, vocaturque *con-
tra tabulas.* secunda, quam omnibus iure scriptis heredibus
praetor pollicetur, ideoque vocatur *secundum tabulas.* Et
cum de testamentis prius locutus est, ad intestatos transi-
tum fecit. et primo loco suis heredibus, et his, qui ex
edicto praetoris suis connumerantur, dat bonorum posses-
sionem, quae vocatur *unde liberi.* secundo legitimis here-
dibus. tertio decem personis, quas extraneo manumissori

---

1) Cai. III, 25...38. Ulpian. XXVIII. D. de bon. poss. XXXVII, 1. et titt. seqq. C. qui admitti ad bon. possess. VI, 9. — 2) I. de leg. II, 20. §. 26...28. — 3) D. h. l. 6. §. 1. — 4) D. h. l. 1. 2.; de poss. her. pet. V, 5. l. 1.; de regulis iuris L, 17. l. 117. — 5) D. de success. ed. XXXVIII, 9. l. 1. pr.

praeferebat (sunt autem decem personae hae: pater, ma-
ter, avus, avia, tam paterni, quam materni; item filius,
filia, nepos, neptis, tam ex filio, quam ex filia; frater,
soror, sive consanguinei, sive uterini). quarto cognatis
proximis. quinto *tamquam*[a]) *ex familia*. sexto patrono et
patronae, liberisque eorum et parentibus. septimo viro et
uxori[6]). octavo cognatis manumissoris[7]). Sed eas qui-
dem praetoria induxit iurisdictio. Nobis tamen nihil incu-
riosum praetermissum est, sed nostris constitutionibus omnia
corrigentes, *contra tabulas* quidem et *secundum tabulas* bo-
norum possessiones admisimus, utpote necessarias consti-
tutas, nec non ab intestato, *unde liberi*, et *unde legitimi*
bonorum possessiones. quae autem in praetoris edicto
quinto loco posita fuerat, id est *unde decem personae*, eam
pio proposito et compendioso sermone supervacuam osten-
dimus: cum enim praefata bonorum possessio decem per-
sonas praeponebat extraneo manumissori, nostra consti-
tutio, quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus
parentibus eisdemque manumissoribus contracta fiducia ma-
numissionem facere dedit, ut ipsa manumissio eorum hoc
in se habeat privilegium, et supervacua fiat praedicta bo-
norum possessio. sublata igitur praefata quinta bonorum
possessione, in gradum eius sextam antea bonorum pos-
sessionem induximus, et quintam fecimus, quam praetor
(5) proximis cognatis pollicetur. cumque antea septimo loco
fuerat bonorum possessio *tamquam*[a]) *ex familia*, et octavo
unde liberi[b]) *patroni patronaeque et parentes eorum*, utram-
que per constitutionem nostram, quam de iure patronatus
fecimus, penitus vacuavimus: cum enim ad similitudinem
successionis ingenuorum libertinorum successiones posuimus,
quas usque ad quintum tantummodo gradum coartavimus,
ut sit aliqua inter ingenuos et libertos differentia, sufficit
eis tam *contra tabulas* bonorum possessio, quam *unde le-
gitimi* et *unde cognati*, ex quibus possint sua iura vindi-
care, omni scrupulositate et inextricabili errore duarum
(6) istarum bonorum possessionum resoluta. aliam vero bo-
norum possessionem, quae *unde vir et uxor* appellatur, et
nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat,
et in suo vigore servavimus, et altiore loco, id est sexto,
eam posuimus, decima veteri bonorum possessione, quae

a) *tamquam qui; tum quam; tum qua; tum qui; tum quem; tum quando* cet. — b) def. *liberi*.

6) D. unde vir et uxor XXXVIII, 11. C. eod. VI, 18. — 7) Ulpian. institut. in Collat. legg. Mos et Rom. XVI, 9.

erat *unde cognati manumissoris*, propter causas enarratas,
merito sublata: ut sex tantummodo bonorum possessiones
ordinariae permaneant, suo vigore pollentes. Septima eas (7)
secuta, quam optima ratione praetores introduxerunt. no-
vissime enim promittitur [c]) edicto his etiam bonorum pos-
sessio, quibus ut detur, lege vel senatusconsulto vel con-
stitutione comprehensum est, quam neque bonorum pos-
sessionibus, quae ab intestato veniunt, neque iis, quae ex
testamento sunt, praetor stabili iure connumeravit, sed
quasi ultimum et extraordinarium auxilium, prout res exi-
git, accommodavit scilicet his, qui ex legibus, senatuscon-
sultis, constitutionibus principum ex novo iure, vel ex
testamento, vel ab intestato veniunt [8]). Cum igitur plures (8)
species successionum praetor introduxisset, easque per or-
dinem disposuisset, et in unaquaque specie successionis
saepe plures extent dispari gradu personae: ne actiones
creditorum differrentur, sed haberent, quos convenirent,
et ne facile in possessionem bonorum defuncti mitterentur,
et eo modo sibi consulerent, ideo petendae bonorum pos-
sessioni certum tempus praefinivit. liberis itaque et paren- (9)
tibus tam naturalibus quam adoptivis in petenda bonorum
possessione anni spatium, ceteris centum dierum dedit [9]).
Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non 5
petierit, eiusdem gradus personis accrescit [10]); vel, si
nemo sit deinceps, ceteris perinde bonorum possessionem
ex successorio edicto pollicetur, acsi is, qui praecedebat,
ex eo numero non esset. si quis itaque delatam sibi bono-
rum possessionem repudiaverit, non, quousque tempus bo-
norum possessioni praefinitum excesserit, expectatur, sed
statim ceteri ex eodem edicto admittuntur [11]). In petenda (10) 6
autem bonorum possessione dies utiles singuli consideran-
tur [12]). Sed bene anteriores principes et huic causae pro- 7
viderunt, ne quis pro petenda bonorum possessione curet,
sed, quocumque modo si admittentis eam indicium [d]) intra
statuta tamen tempora ostenderit, plenum habeat earum [e])
beneficium [13]).

---

c) *permittitur*. — d) *iudicium*. — e) *eorum*.

8) C. de emancip. VIII, 49. l. 6.; de bonis libert. VI, 4. l. 4. — D. ut ex legibus XXXVIII. 14. — 9) D. de success. edicto XXXVIII, 9. l. 1. pr. §. 8...17. — 10) D. h. l. 3. §. 9. l. 4. . . 6. pr. C. quando non petent. VI, 10. — 11) D. XXXVIII, 9. l. 1 pr. §. 6. 8. 10. 11. 12. l. 2. C. de success. ed. VI, 16. l. 2. — 12) D. quis ordo XXXVIII, 15. l. 2. 3. 5.; de div. temp. praescr. XLIV, 3. l. 1. — 13) C. h. l. 9. C. Th. de cretione IV, 1. l. 1. Nov. Valent. 21, 1. (ed. Berol.)

TITULUS DECIMUS (UNDECIMUS).

[1]) DE ACQUISITIONE PER ARROGATIONEM.

Pr. Est et alterius generis per universitatem successio, quae
neque lege duodecim tabularum, neque praetoris edicto,
sed eo iure, quod consensu receptum est, introducta est.
1 Ecce enim, cum paterfamilias sese in arrogationem dat,
omnes res eius corporales, et incorporales, quaeque ei de-
bitae sunt, arrogatori ante quidem pleno iure acquireban-
tur, exceptis his, quae per capitis deminutionem pereunt,
quales sunt operarum obligationes, et ius agnationis. usus
etenim et ususfructus, licet his antea connumerabantur,
attamen capitis deminutione minima eos tolli nostra prohi-
2 buit constitutio [2]). Nunc autem nos eandem acquisitionem,
quae per arrogationem fiebat, coartavimus ad similitudinem
naturalium parentum: nihil etenim aliud, nisi tantummodo
ususfructus, tam naturalibus patribus quam adoptivis per
filiosfamilias acquiritur in his rebus, quae extrinsecus filiis
1) obveniunt, dominio eis integro servato; mortuo autem filio
arrogato in adoptiva familia, etiam dominium eius ad ar-
rogatorem pertransit, nisi supersint aliae personae, quae
ex nostra constitutione patrem in his, quae acquiri non
3 possunt, antecedunt [3]). Sed ex diverso, pro eo, quod is
debuit, qui se in adoptionem dedit, ipso quidem iure ar-
rogator non tenetur, sed nomine filii convenietur, et, si
noluerit eum defendere, permittitur creditoribus per com-
petentes nostros magistratus, bona, quae eorum cum usu-
fructu futura fuissent, si se alieno iuri non subiecissent [a]),
possidere et legitimo modo ea disponere [4]).

TITULUS UNDECIMUS (DUODECIMUS).

[1]) DE EO, CUI LIBERTATIS CAUSA BONA ADDICUNTUR [a]).

Pr. Accessit novus casus successionis ex constitutione divi
Marci. nam si hi, qui libertatem acceperunt a domino in

---

a) *eius . . isset.*
a) *adiiciuntur.*

1) Cai. III, 82...84. — 2) D. de adopt. I, 7. l. 15.; de bon. poss. s. tab. XXXVII, 11. l. 11. §. 2.; de cap. minutis IV, 5. l. 5. §. 2... l. 10. C. de usufr. III, 33. l. 16. — 3) C. de bonis quae lib. VI, 61. l. 6.; communia de success. VI, 59. l. 11. — 4) D. de peculio XV, 1. l. 42.

1) D. de fideic. libert. XL, 5. l. 2...4. 30. §. 9...14. C de testam. manumiss. VII, 2. l. 6. 15.

testamento, ex quo non aditur hereditas, velint bona sibi
addici libertatium conservandarum causa, audiuntur. et ita
rescripto divi Marci ad Popilium Rufum continetur. Verba 1
rescripti ita se habent: *Si Virginio Valenti, qui testamento
suo libertatem quibusdam adscripsit, nemine successore ab
intestato existente, in ea causa bona esse coeperunt, ut ve-
niri debeant: is, cuius de ea re notio est, aditus rationem
desiderii tui habebit, ut libertatium, tam earum, quae dire-
cto, quam earum, quae per speciem fideicommissi relictae
sunt, tuendarum gratia, addicantur tibi, si idonee creditori-
bus caveris de solido, quod cuique debetur, solvendo. et hi
quidem, quibus directa libertas data est, perinde liberi erunt,
acsi hereditas adita esset; hi autem, quos heres rogatus est
manumittere, a te libertatem consequentur, ita ut, si non
alia condicione velis bona tibi addici, quam ut etiam, qui
directo libertatem acceperunt, tui liberti fiant: nam huic etiam
voluntati tuae, si hi, de quorum statu agitur, consentiant,
auctoritatem nostram accommodavimus. et, ne huius rescri-
ptionis nostrae emolumentum alia ratione irritum fiat, si
fiscus bona agnoscere voluerit, et hi, qui rebus nostris atten-
dunt, scient, commodo pecuniario praeferendam libertatis
causam, et ita bona cogenda, ut libertas his salva sit, qui
eam adipisci potuerunt, si [b]) hereditas ex testamento adita
esset.* Hoc rescripto subventum est et libertatibus, et de- 2
functis, ne bona eorum a creditoribus possideantur et ve-
neant. certe, si fuerint ex hac causa bona addicta, cessat
bonorum venditio: extitit enim defuncti defensor, et qui-
dem idoneus, qui de solido creditoribus cavet. Inprimis 3
hoc rescriptum totiens locum habet, quotiens testamento
libertates datae sunt. Quid ergo, si quis intestatus dece-
dens, codicillis libertates dederit, neque adita sit ab inte-
stato hereditas? favor [c]) constitutionis debebit locum ha-
bere. certe, si testatus [d]) decedat, et codicillis dederit
libertatem, competere eam nemini dubium est. Tunc [e]) 4
constitutioni locum esse verba ostendunt, cum nemo suc-
cessor ab intestato existat: ergo, quamdiu incertum sit,
utrum existat, an non, cessabit constitutio; si certum esse
coeperit, neminem extare, tunc erit constitutioni locus.
si is, qui in integrum restitui potest, abstinuit se ab he- 5
reditate, an [f]), quamvis potest in integrum restitui, potest
admitti constitutio, et addictio bonorum fieri? quid ergo,
si post addictionem libertatium conservandarum causa fa-
ctam in integrum sit restitutus? utique non erit dicendum,

b) *acsi.* — c) *an f., f. numquid, f. non.* — d) *intestatus.* — e) *T. etiam.* — f) *def. an.*

6 revocari libertates, quae g) semel competierunt. Haec constitutio libertatium tuendarum causa introducta est: ergo, si libertates nullae sint datae, cessat constitutio. quid ergo, si vivus dedit libertates, vel mortis causa, et, ne de hoc quaeratur, utrum in fraudem creditorum, an non factum sit, idcirco velint addici sibi bona, an audiendi sunt? et magis est, ut audiri debeant, etsi deficiant verba consti-
7 tutionis. Sed cum multas divisiones huiusmodi constitutioni deesse perspeximus, lata est a nobis plenissima constitutio, in quam multae species collatae sunt, quibus ius huiusmodi successionis plenissimum est effectum, quas ex ipsa lectione constitutionis potest quis cognoscere.

TITULUS DUODECIMUS (DECIMUS TERTIUS).

[1]) DE SUCCESSIONIBUS SUBLATIS, QUAE FIEBANT PER BONORUM VENDITIONEM ET EX SENATUSCONSULTO CLAUDIANO.

Pr. Erant ante praedictam successionem olim et aliae per universitatem successiones. Qualis fuerat bonorum emptio, quae de bonis debitoris vendendis per multas ambages fuerat introducta, et tunc locum habebat, quando iudicia ordinaria in usu fuerunt: sed cum extraordinariis iudiciis posteritas usa est, ideo cum ipsis ordinariis iudiciis etiam bonorum venditiones expiraverunt, et tantummodo creditoribus datur officio iudicis bona possidere, et prout eis utile visum fuerit, ea disponere, quod ex latioribus digestorum libris
1 perfectius apparebit. Erat et ex senatusconsulto Claudiano miserabilis per universitatem acquisitio, cum libera mulier, servili amore bacchata, ipsam libertatem per senatusconsultum amittebat, et cum libertate substantiam: quod indignum nostris temporibus esse existimantes, et a nostra civitate deleri, et non inseri nostris digestis concessimus [2]).

[a]) TITULUS DECIMUS TERTIUS (DECIMUS QUARTUS).

[1]) DE OBLIGATIONIBUS.

Pr. Nunc transeamus ad obligationes. Obligatio est iuris

---

g) *quia.*
a) Maior, quam in aliis titulis, distinctio h. l. passim occurrit.

1) Cic. p. Quinctio 6. 8. 15. 19. 23. Cai. III, 77...81. D. de rebus auct. iud. possid. XLII, 5. l. 16. 19. C. de bonis auct. iud. possid. VII, 72. l. 9. — 2) Tac. ann. XII, 53. Cai. I, 84...86. Paul. sent. II, 21A. C. Th. ad SC. Claud IV, 9. C. I. de SC. Claud. toll. VII, 24.
1) Cai. III, 88. 89. D. de oblig. et act. XLIV, 7. C. eod. IV, 10.

vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei, secundum nostrae civitatis iura [2]). Omnium autem 1
obligationum summa divisio in duo genera deducitur: namque aut civiles sunt, aut praetoriae. civiles sunt, quae aut legibus constitutae, aut certe [b]) iure civili comprobatae sunt. praetoriae sunt, quas praetor ex sua iurisdictione constituit, quae etiam honorariae vocantur. Sequens divi- 2
sio in quatuor species deducitur: aut enim ex contractu sunt, aut quasi ex contractu, aut ex maleficio, aut quasi ex maleficio. Prius est, ut de his, quae ex contractu sunt, dispiciamus. Harum aeque quatuor species sunt: aut enim re contrahuntur, aut verbis, aut literis, aut consensu. de quibus singulis dispiciamus [3]).

TITULUS DECIMUS QUARTUS (DECIMUS QUINTUS).

[1]) QUIBUS MODIS RE CONTRAHITUR OBLIGATIO.

Re contrahitur obligatio, veluti mutui datione [a]). Mutui Pr.
autem obligatio [b]) in his rebus consistit, quae pondere, numero, mensurave constant, veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, aere, argento, auro, quas res, aut numerando, aut metiendo, aut pendendo, in hoc damus, ut accipientium fiant, et quandoque nobis non haedem res, sed aliae eiusdem naturae et qualitatis reddantur [c]). unde etiam *mutuum* appellatum est [d]), quia ita a me tibi datur, ut ex *meo tuum* fiat. ex eo contractu nascitur actio, quae vocatur condictio [2]). Is quoque, qui non debitum accepit ab 1
eo, qui per errorem solvit, re obligatur; daturque agenti contra eum propter repetitionem condicticia actio. nam proinde ei condici potest, *si paret eum dare oportere*, acsi mutuum accepisset: unde pupillus, si ei sine tutoris auctoritate non debitum per errorem datum est, non tenetur indebiti condictione magis [e]) quam mutui datione. sed haec species obligationis non videtur ex contractu consistere,

---

b) *certo.*
a) *obligatione.* — b) *datio.* — c) *Et . . redduntur.* — d) *sit.* — e) *non m.*

2) D. h. l. 3. pr. — 3) D. h. l. 1. pr. §. 1. l. 52. pr.

1) Cai. III, 90. 91. D. de oblig. et act. XLIV, 7. l. 1. §. 2...6. l. 52. §. 1.; de rebus cred. XII, 1. l. 1. — 2) D. de rebus cred. XII, 1. praesertim l. 2. §. 1. 2. C. de rebus cred. IV, 2. Nonius Marcell. V, 70. Boëthius ad Cic. top. l. II. (ad locum Cic. 3, 16.) Isidor. origg. V, 25.

cum is, qui solvendi animo dat, magis distrahere voluit
2 negotium, quam contrahere [3]). [4]) Item is, cui res aliqua
utenda datur, id est commodatur f), re obligatur, et tene-
tur commodati actione. Sed is ab eo, qui mutuum acce-
pit, longe distat: namque non ita res datur, ut eius fiat;
et ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. et is quidem,
qui mutuum accepit, si quolibet fortuitu g) casu quod ac-
cepit amiserit, veluti incendio, ruina, naufragio, aut la-
tronum hostiumve incursu, nihilominus obligatus permanet.
at is, qui utendum accepit, sane quidem exactam h) dili-
gentiam custodiendae rei praestare iubetur, nec sufficit ei,
tantam diligentiam adhibuisse, quantam in suis rebus ad-
hibere solitus est, si modo alius diligentior poterit eam
rem custodire; sed propter maiorem vim maioresve casus
non tenetur, si modo non huius culpa is casus intervene-
rit: alioquin, si id, quod tibi commodatum i) est, peregre
tecum ferre malueris, et vel incursu hostium praedonumve,
vel naufragio amiseris, dubium non est, quin de resti-
tuenda ea re tenearis [5]). Commodata autem res tunc pro-
prie intellegitur, si nulla mercede accepta vel constituta,
res tibi utenda data est. alioquin mercede interveniente,
locatus tibi usus rei videtur: gratuitum enim debet esse
3 commodatum [6]). [7]) Praeterea et is, apud quem res aliqua
deponitur, re obligatur et actione depositi, qui et ipse de
ea re, quam accepit, restituenda tenetur [8]). sed is ex eo
solo tenetur, si quid dolo commiserit, culpae autem no-
mine, id est desidiae atque negligentiae, non tenetur: ita-
que securus est, qui parum diligenter custoditam rem furto
amiserit, quia, qui negligenti amico rem custodiendam
4 tradidit, suae facilitati id imputare debet [9]). [10]) Creditor
quoque, qui pignus accepit, re obligatur, qui et ipse de
ea re, quam accepit, restituenda tenetur [11]) actione pigne-
raticia. sed quia pignus utriusque gratia datur, et debi-

---

f) Def. *id e. c.* — g) *fortuito.* — h) *exactissimam.* — i) *domi c.*

3) I. de obligat. quae quasi ex contr. III, 27 (28). §. 6. 7. D. de condict. indeb. XII, 6. C. eod. IV, 5. — 4) Cai. III, 196. 197. 206. Paul. sent. II, 4. Modestin. differ. in Collat. legg. Mos. et Rom. X, 2. D. commodati XIII, 6. C. de commodato IV, 23. Agroetius de orthogr. p. 2274. Putsch. — 5) D. h. l. 5. §. 2...10. l. 18. pr.; de reg. iuris L, 17. l. 23. — 6) D. h. l. 17. §. 3. l. 5. §. 12. — 7) Cai. III, 207. IV, 47. 60. Paul. sent. II, 12. Modestin. l. c. C. Gregor. IV, 3. (in Collat. legg. Mos. et Rom. X, 2.). C. Hermogen. XII. (ibid.). Isidor. origg. V, 25. D. depositi XVI, 3. C. Iust. eod. IV, 34. — 8) D. h. l. 17. §. 1. C. h. l. 11. — 9) D. h. l. 1. §. 1. l. 32. C. h. l. 1. — 10) C. Hermog. tit. de pignor. (post 13.) l. 3. D. de pignor. act. XIII, 7. C. eod. IV, 24. — 11) C. h. l. 9.

toris, quo magis ei pecunia crederetur, et creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum, placuit sufficere, quod ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhiberet: quam si praestiterit, et aliquo fortuitu casu rem amiserit, securum esse, nec impediri creditum petere [12].

TITULUS DECIMUS QUINTUS (DECIMUS SEXTUS).

[1]) DE VERBORUM OBLIGATIONE.

Pr. Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione et responsione, cum quid dari fierive nobis stipulamur [2]). ex qua duae proficiscuntur actiones, tam condictio [a]), si certa sit stipulatio, quam ex stipulatu, si incerta [3]). quae hoc nomine inde utitur, quia *stipulum* apud veteres firmum appellabatur, forte a *stipite* [b]) descendens.

1 In hac re olim talia verba tradita fuerunt: *spondes? spondeo; promittis? promitto; fidepromittis? fidepromitto; fideiubes? fideiubeo; dabis? dabo; facies? faciam.* utrum autem Latina an Graeca, vel qua alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest, scilicet, si uterque stipulantium intellectum huius linguae habeat; nec necesse est, eadem lingua utrumque uti, sed sufficit, congruenter ad interrogatum respondere; quinetiam duo Graeci Latina lingua obligationem contrahere possunt. sed haec sollemnia verba olim quidem in usu fuerunt; postea autem Leoniana constitutio lata est, quae, sollemnitate verborum sublata, sensum et consonantem intellectum ab utraque parte solum desiderat, licet quibuscumque verbis expressus est [4]).

2 Omnis stipulatio aut pure, aut in diem, aut sub condicione fit. Pure: veluti, *quinque aureos dare spondes?* idque confestim peti potest. In diem, cum adiecto die, quo pecunia solvatur, stipulatio fit: veluti, *decem aureos primis calendis Martiis dare spondes?* id autem, quod in diem stipulamur, statim quidem debetur: sed peti prius, quam dies veniat, non potest; ac ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio facta est, peti potest, quia totus is dies arbitrio solventis tribui debet. neque enim certum est, eo

a) c. *certi.* — b) *stipe.*

12) D. h. l. 13. §. 1. l. 14. 30. C. h. l. 5. 9.

1) Cai. III, 92. 93. Paul. sent. II, 3. V, 7. D. de verb. oblig. XLV, 1. C. de contrah. et comm. stip. VIII, 38. — 2) D. h. l. 1. §. 7. l. 5. §. 1. — 3) D. de rebus cred. XII, 1. l. 24. — 4) D. h. l. 1. §. 6. C. h. l. 10.

die, in quem promissum est, datum non esse, priusquam
3 is praetereat [5]). At si ita stipuleris, *decem aureos annuos,*
quoad vivam, dare spondes? et pure facta obligatio intelle-
gitur, et perpetuatur, quia ad tempus deberi non potest.
4 sed heres petendo pacti exceptione submovebitur [6]). Sub
condicione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur
obligatio, ut, si aliquid factum fuerit, aut non fuerit, sti-
pulatio committatur, veluti *si Titius consul factus fuerit,*
quinque aureos dare spondes? si quis ita stipuletur, *si in*
Capitolium non ascendero, dare spondes? perinde erit, acsi
stipulatus esset, cum morietur, dari sibi. ex condicionali
stipulatione tantum spes est debitum iri, eamque ipsam
spem transmittimus [c]), si, priusquam condicio existat, mors
5 nobis contigerit [7]). Loca etiam inseri stipulationi solent,
veluti: *Carthagine dare spondes?* quae stipulatio, licet pure
fieri videatur, tamen re ipsa habet tempus iniectum, quo
promissor utatur ad pecuniam Carthagine dandam. et ideo,
si quis ita Romae stipuletur, *hodie Carthagine dare spondes?*
6 inutilis erit stipulatio, cum impossibilis sit repromissio [8]).
Condiciones, quae ad praeteritum vel ad praesens tempus
referuntur, aut statim infirmant obligationem, aut omnino
non differunt: veluti *si Titius consul fuit*, vel *si Maevius*
vivit, dare spondes? nam si ea ita non sunt, nihil valet
stipulatio; sin autem ita se habent, statim valet. quae
enim per rerum naturam certa sunt, non morantur obli-
gationem, licet apud nos incerta sint [9]).
7 Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam
facta: ut si [d]) stipulemur, fieri aliquid, vel non fieri. Et
in huiusmodi stipulationibus optimum erit poenam subii-
cere, ne quantitas stipulationis in incerto sit, ac necesse
sit actori probare, quid eius intersit. itaque si quis, ut
fiat aliquid, stipuletur, ita adiici poena debet: *si ita fa-*
ctum non erit, tunc poenae nomine decem aureos dare spon-
des? sed si, quaedam fieri, quaedam non fieri, una eadem-
que conceptione stipuletur, clausula erit huiusmodi adii-
cienda: *si adversus ea factum erit, sive quid ita factum non*
erit, tunc poenae nomine decem aureos dare spondes [10])?

---

c) *in heredem t.* — d) def. *si.*

5) D. de verb. signif. L, 16. l. 10. 213. pr.; de rebus cred. XII, 1. l. 9. pr. — D. h. l. 41. 42. — 6) D. h. l. 16. §. 1. l. 56. §. 4.; de oblig. et act. XLIV, 7. l. 44. §. 1. — 7) D. h. l. 7...10. 57. 115. — 8) D. h. l. 73.; de eo quod certo loco XIII, 4. l. 2. §. 6. — 9) D. h. l 100. 120.; de rebus cred. XII, 1. l. 37...39. — 10) D. h. l. 2. pr. §. 5. l. 3. 4. 71. 137. §. 7.; si quis in ius voc. II, 5. l. 3.; de praetor. stipul. XLVI, 5. l. 11.

TITULUS DECIMUS SEXTUS (DECIMUS SEPTIMUS).

[1]) DE DUOBUS REIS STIPULANDI ET PROMITTENDI.

Et stipulandi et promittendi duo pluresve rei fieri possunt. Pr
Stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat, *spondeo.* ut puta cum, duobus separatim stipulantibus, ita promissor respondeat, *utrique vestrum dare spondeo*: nam, si prius Titio spoponderit, deinde, alio interrogante, spondeat, alia atque alia erit obligatio, nec creduntur duo rei stipulandi esse. Duo pluresve rei promittendi ita fiunt, *Maevi, quinque aureos dare spondes? Sei, eosdem quinque aureos dare spondes?* si respondeant [a]) singuli separatim, *spondeo* [2]). Ex huiusmodi obligationibus 1
et stipulantibus [b]) solidum singulis debetur, et promittentes singuli in solidum tenentur. In utraque tamen [c]) obligatione una res vertitur; et vel alter debitum accipiendo, vel alter solvendo, omnium perimit obligationem, et omnes liberat [3]). Ex duobus reis promittendi, alius pure, alius 2
in diem, vel sub condicione obligari potest; nec impedimento erit dies aut condicio, quo minus ab eo, qui pure obligatus est, petatur [4]).

TITULUS DECIMUS SEPTIMUS (DECIMUS OCTAVUS).

[1]) DE STIPULATIONE SERVORUM.

Servus ex persona domini ius stipulandi habet. sed [a]) Pr.
hereditas in plerisque personae defuncti vicem sustinet: ideoque, quod servus hereditarius ante aditam hereditatem stipulatur, acquirit hereditati, ac per hoc etiam heredi postea facto acquiritur [2]). Sive autem domino, sive sibi, 1
sive conservo suo, sive impersonaliter servus stipuletur, domino acquirit. idem iuris est et in liberis, qui in potestate patris sunt, ex quibus causis acquirere possunt [3]).
Sed cum factum in stipulatione continebitur, omnimodo 2
persona stipulantis continetur, veluti si servus stipuletur,

---

a) Def. *si; respondent.* — b) *stipulationibus.* — c) *enim.*
a) *s. et.*

1) D. de duobus reis constit. XLV, 2. C. eod. VIII, 40. — 2) D. h. l. 3. pr. l. 4. — 3) D. h. l. 2. 3. §. 1. — 4) D. h. l. 7.

1) Cai. III, 114. 167. D. de stipul. serv. XLV, 3. — 2) D. de acq. rerum dom. XLI, 1. l. 61. — 3) D. h. l. 1. pr. l. 15.

ut sibi ire agere liceat: ipse enim tantum prohiberi non
3 debet, non etiam dominus eius[4]). Servus communis stipulando unicuique dominorum pro portione dominii[b]) acquirit, nisi si unius eorum iussu, aut nominatim cui eorum stipulatus est: tunc enim soli ei acquiritur. quod servus communis stipulatur, si[c]) alteri ex dominis acquiri non potest, solidum alteri acquiritur, veluti si res, quam dari stipulatus est, unius domini sit[5]).

TITULUS DECIMUS OCTAVUS (DECIMUS NONUS).

[1]) DE DIVISIONE STIPULATIONUM.

Pr. Stipulationum aliae iudiciales sunt, aliae praetoriae, aliae conventionales, aliae communes, tam praetoriae,
1 quam iudiciales. Iudiciales sunt dumtaxat, quae a mero iudicis officio proficiscuntur: veluti de dolo cautio, vel de persequendo servo, qui in fuga est, restituendove pretio.
2 Praetoriae, quae a mero praetoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti, vel legatorum. praetorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in his contineantur etiam
3 aedilitiae: nam et hae ab iurisdictione[a]) veniunt[2]). Conventionales sunt, quae ex conventione utriusque partis concipiuntur, hoc est, neque iussu iudicis, neque iussu praetoris, sed ex conventione contrahentium. quarum totidem genera sunt, quot — paene dixerim — rerum contrahen-
4 darum. Communes sunt stipulationes, veluti rem salvam fore pupilli: nam et praetor iubet, rem salvam fore pupillo caveri, et interdum iudex, si aliter expediri haec res non potest; vel de rato stipulatio.

TITULUS DECIMUS NONUS (VICENSIMUS).

[1]) DE INUTILIBUS STIPULATIONIBUS.

Pr. Omnis res, quae dominio nostro subiicitur, in stipula-
1 tionem deduci potest, sive illa mobilis, sive soli sit. At, si quis rem, quae in rerum natura non est, aut esse non potest, dari stipulatus fuerit, veluti Stichum, qui mortuus

b) *domini.* — c) *quod.. Si vero.*
a) *l. praetoris.*

4) D. de condicion. XXXV, 1. l. 44. pr.; de peculio XV, 1. l. 41. — 5) D. h. l. 5. 7. C. per quas personas IV, 27. l. 3.
1) D. de verb. oblig. XLV, 1. l. 5. pr. — 2) D. de praetor. stipul. XLVI, 5.
1) Cai. III, 97...109. Paul. sent. V, 7. D. de verb. oblig. XLV, 1. C. de inutil. stipul. VIII, 39.

sit, quem vivere credebat, aut hippocentaurum, qui esse non possit, inutilis erit stipulatio [2]). Idem iuris est, si 2 rem sacram aut religiosam, quam humani iuris esse credebat, vel publicam, quae usibus populi perpetuo exposita sit, ut forum vel theatrum, vel liberum hominem, quem servum esse credebat, vel cuius commercium non habuerit, vel rem suam dari quis stipuletur. nec in pendente erit stipulatio ob id, quod publica res in privatum deduci, et ex libero servus fieri potest, et commercium adipisci stipulator potest, et res stipulatoris esse desinere potest: sed protinus inutilis est. item contra, licet initio utiliter res in stipulatum deducta sit, si postea in earum qua causa, de quibus supra dictum est, sine facto promissoris devenerit: extinguetur stipulatio. ac [a]) ne [b]) statim ab initio talis stipulatio valebit, *Lucium Titium, cum servus erit, dare spondes?* et similia: quia, quae natura sui dominio nostro exempta sunt, in obligationem deduci nullo modo possunt [3]). Si quis alium daturum facturumve quid 3 spoponderit, non obligabitur, veluti si spondeat, Titium quinque aureos daturum. quodsi effecturum se, ut Titius daret, spoponderit, obligatur [4]). [5]) Si quis alii, quam 4 cuius iuri subiectus sit, stipuletur, nihil agit. plane solutio etiam in extranei personam conferri potest (veluti si quis ita stipuletur: *mihi aut Seio dare spondes?*), ut obligatio quidem stipulatori acquiratur [c]), solvi tamen Seio, etiam invito eo, recte possit, ut liberatio ipso iure contingat, sed ille adversus Seium habeat mandati actionem [6]). quodsi quis sibi et alii, cuius iuri subiectus non sit, dari decem aureos stipulatus est, valebit quidem stipulatio: sed, utrum totum debeatur, quod in stipulationem deductum est, an vero pars dimidia, dubitatum est; sed placet, non plus quam partem dimidiam ei acquiri [7]). Ei, qui tuo iuri subiectus est, si stipulatus sis, tibi acquiris, quia vox tua tamquam filii sit, sicuti filii vox tamquam tua intellegitur in his rebus, quae tibi acquiri possunt [8]). Praeterea in- 5 utilis est stipulatio, si quis ad ea, quae interrogatus erit, non respondeat, veluti, si decem aureos a te dari stipuletur, tu quinque promittas, vel contra; aut, si ille pure stipuletur, tu sub condicione promittas, vel contra, si modo scilicet

---

a) *at.* — b) *nec.* — c) *acquiritur* (def. *ut*).

2) D. de oblig. et act. XLIV, 7. l. 1. §. 9. — 3) D. h. l. 83. §. 5. — 4) D. h. l. 38. pr... §. 2. l. 83. pr. l. h. §. 21. — 5) D. h. l. 38. §. 17. — 6) D. h. l. 141. §. 3.; de solut. XLVI, 3. l. 106. — 7) D. h. l. 110. pr. — 8) D. h. l. 130.

id exprimas, id est si cui, sub condicione vel in diem
stipulanti, tu respondeas: *praesenti die spondeo.* nam si hoc
solum respondeas, *promitto*, breviter videris in eandem
diem aut condicionem spopondisse: nec enim necesse est
in respondendo eadem omnia repeti, quae stipulator ex-
6 presserit [9]). Item inutilis est stipulatio, si ab eo stipule-
ris, qui iuri tuo subiectus est, vel si is a te stipuletur. sed
servus quidem non solum domino suo obligari non potest,
sed ne alii quidem ulli; filii vero familias aliis obligari
7 possunt [10]). Mutum neque stipulari, neque promittere
posse, palam est. Quod et in surdo receptum est: quia
et is, qui stipulatur, verba promittentis, et is, qui pro-
mittit, verba stipulantis audire debet. unde apparet, non
de eo nos loqui, qui tardius exaudit, sed de eo, qui
8 omnino non exaudit [11]). Furiosus nullum negotium gerere
9 potest, quia non intellegit, quid agit [12]). Pupillus omne
negotium recte gerit: ita tamen, ut [d]), sicubi tutoris au-
ctoritas necessaria sit, adhibeatur tutor, veluti si ipse obli-
getur; nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctori-
10 tate potest [13]). Sed quod diximus de pupillis, utique de
his verum est, qui iam aliquem intellectum habent: nam
infans, et qui infanti [e]) proximus est, non multum a furioso
distant, quia huius aetatis pupilli nullum intellectum ha-
bent [14]); sed in proximis infanti [e]), propter utilitatem eorum,
benignior iuris interpretatio facta est, ut idem iuris ha-
beant, quod pubertati proximi [15]). Sed qui in parentis
potestate est impubes, nec auctore quidem patre obliga-
11 tur [16]). Si impossibilis condicio obligationibus adiiciatur,
nihil valet stipulatio. impossibilis autem condicio habetur,
cui natura impedimento est, quo minus existat, veluti si
quis ita dixerit: *si digito caelum attigero, dare spondes?* at
si ita stipuletur, *si digito caelum non attigero, dare spon-
des?* pure facta obligatio intellegitur, ideoque statim pe-
12 tere potest [17]). Item verborum obligatio inter absentes
concepta inutilis est. sed cum hoc materiam litium con-

---

d) Def. *ut.* — e) *infantias.*

9) Varro ling. Lat. VI (V), 7. D. h. l. 1. §. 3. 4. — 10) D. de fideiussor. XLVI, 1. l. 56. §. 1.; de reg. iuris L, 17. l. 22. pr.; de oblig. et act. XLIV, 7. l. 39. — 11) D. h. XLIV, 7. l. 1. §. 14. 15. — 12) D. de reg. iuris L, 17. l. 5.; XLIV, 7. l. 1. §. 12. — 13) I. de auct. tut. I, 21. pr. — 14) Seneca ep. 124, 2. 8. D. ad l. Aquil. IX, 2. l. 5. §. 2. — 15) D. XLIV, 7. l. 1. §. 13. — Serv. ad Virg. Ecl. VIII, 39.; Aen. V, 295. Galen. ad Hippocr. aph. III, 27. Cai. III, 208. D. de dolo IV, 3. l. 13. §. 1.; de excusat. XXVII, 1. l. 17. — 16) D. h. l. 141. §. 2. — 17) XLIV, 7. l. 1. §. 11. l. 31. D. h. l. 7. 8.

tentiosis hominibus praestabat, forte post tempus tales al-
legationes opponentibus, et non praesentes esse vel se vel
adversarios suos contendentibus: ideo nostra constitutio
propter celeritatem dirimendarum litium introducta est,
quam ad Caesarienses advocatos scripsimus, per quam
disposuimus, tales scripturas, quae praesto esse partes
indicant, omnimodo esse credendas, nisi ipse, qui talibus
utitur improbis allegationibus, manifestissimis probationi-
bus vel per scripturam vel per testes idoneos approbaverit,
in ipso toto die, quo conficiebatur instrumentum, sese vel
adversarium suum in aliis locis esse [18]). Post mortem suam 13
dari sibi nemo stipulari poterat, non magis, quam post
mortem eius, a quo stipulabatur. ac f) ne g) is, qui in
alicuius potestate est, post mortem eius stipulari poterat,
quia patris vel domini voce loqui videtur. Sed et, si quis
ita stipuletur, *pridie, quam moriar*, vel *pridie, quam mo-
rieris, dabis* h)? inutilis erat stipulatio. Sed cum (ut iam i)
dictum est) ex consensu contrahentium stipulationes valent,
placuit nobis, etiam in hunc iuris articulum necessariam
inducere emendationem, ut, sive post mortem, sive pri-
die, quam morietur stipulator, sive promissor, stipulatio
concepta est, valeat stipulatio [19]). Item, si quis ita stipu- 14
latus erat, *si navis ex Asia venerit, hodie* k) *dare spondes?*
inutilis erat l) stipulatio, quia praepostere concepta est.
sed cum Leo, inclutae recordationis, in dotibus eandem
stipulationem, quae praepostera nuncupatur, non esse reii-
ciendam existimavit, nobis placuit, et huic perfectum ro-
bur accommodare, ut non solum in dotibus, sed etiam in
omnibus valeat huiusmodi conceptio stipulationis [20]). Ita 15
autem concepta stipulatio, veluti si Titius dicat, *cum mo-
riar, dare spondes?* vel, *cum morieris*, et apud veteres
utilis erat, et nunc valet [21]). Item post mortem alterius 16
recte stipulamur [22]). Si scriptum fuerit in instrumento, 17
promisisse aliquem, perinde habetur, atque si interroga-
tione praecedente responsum sit [23]). Quotiens plures res 18
una stipulatione comprehenduntur, si quidem promissor
simpliciter respondeat, *dare spondeo*, propter omnes tene-
tur; si vero unam ex his, vel quasdam daturum se spon-

---

f) *at.* — g) *nec.* — h) *dare; dari; d. spondes.* — i) *ita.* — k) *v. h.*, — l) *erit.*

18) D. h. l. 1. pr. §. 1. C. VIII, 38. l. 14. — 19) C. VIII, 38. l. 11.; ut actiones IV, 11. Cai. II, 232. — 20) C. de testam. VI, 23. l. 25. D. h. l. 64. — 21) D. de rebus auct. iud. possid. XLII, 5. l. 7.; de iure dot. XXIII, 3. l. 20. 76.; h. l. 45. §. 1. 3. l. 121. §. 2. — 22) D. h. l. 45. §. 2. — 23) Paul. sent. V, 7, 2.

deat, obligatio in his, pro quibus spoponderit, contrahetur. ex pluribus enim stipulationibus una, vel quaedam videntur esse perfectae: singulas enim res stipulari, et ad
19 singulas respondere debemus [24]). Alteri stipulari (ut supra dictum est) nemo potest: inventae sunt enim huiusmodi obligationes ad hoc, ut unusquisque sibi acquirat, quod sua interest; ceterum, si alii [m]) detur, nihil interest stipulatoris. plane, si quis velit hoc facere, poenam stipulari conveniet, ut, nisi ita factum sit, ut comprehensum est, committetur poenae stipulatio etiam ei, cuius nihil interest: poenam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quid intersit eius, sed quae sit quantitas in condicione stipulationis. ergo, si quis stipuletur Titio dari, nihil agit, sed si addiderit de poena, *nisi dederis, tot aureos dare*
20 *spondes?* tunc committitur stipulatio [25]). Sed et, si quis stipuletur alii, cum eius interesset, placuit stipulationem valere. nam si is, qui pupilli tutelam administrare coeperat, cessit administratione contutori suo, et stipulatus est rem pupilli salvam fore, quoniam interest stipulatoris fieri, quod stipulatus est, cum obligatus futurus esset pupillo, si male res gesserit [n]), tenet obligatio. ergo et, si quis procuratori suo dari stipulatus sit, stipulatio vires habebit. et si creditori suo [o]), quod sua interest, ne forte vel poena committatur, vel praedia distrahantur, quae pignori data
21 erant, valet stipulatio [26]). Versa vice, qui alium facturum promisit, videtur in ea esse causa, ut non teneatur,
22 nisi poenam ipse promiserit [27]). Item nemo rem suam futuram in eum casum, quo sua fit [p]), utiliter stipulatur [28]).
23 Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor, perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset, veluti si hominem Stichum a te stipulatus quis fuerit, tu de Pamphilo senseris, quem Stichum
24 vocari credideris [29]). Quod turpi ex causa promissum est, veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat, non valet [30]).
25 Cum quis sub aliqua condicione fuerit stipulatus, licet ante condicionem decesserit, postea, existente condicione, heres eius agere potest. Idem est et a promissoris parte [31]).

---

m) *ut si a.*; *ut a.*; *a.* (def. *si*). — n) def. *res*; *r. cess.* — o) def. *suo*; *c. s. stipulatus sit*; *c. s. dari st. s.* — p) *fiat*, *sit*.

24) D. h. l. 134. §. 3. l. 140. pr.; l. 1. §. 4. 5. — 25) D. h. l. 38. §. 17. — 26) D. h. l. 38. §. 20. ..23. — 27) D. h. l. 38. §. 2. — 28) D. h. l. 87. — 29) D. h. l. 137. §. 1.; XLIV, 7. l. 55.; de contr. empt. XVIII, 1. l. 9. pr. — 30) D. h. l. 26. 27. pr. 123.; de condict. ob turp. causam XII, 5. l. 8. — 31) D. XLIV, 7. l. 42.; h. l. 57

Qui hoc anno aut hoc mense dari stipulatus sit, nisi omni- 26
bus partibus praeteritis anni vel mensis, non recte petet[32]. Si fundum dari stipuleris vel hominem, non pote- 27
ris continuo agere, nisi tantum spatii praeterierit, quo traditio fieri possit[33]).

TITULUS VICENSIMUS (VICENSIMUS PRIMUS).

[1]) DE FIDEIUSSORIBUS.

Pro eo, qui promittit, solent alii obligari, qui fideius- Pr
sores appellantur, quos homines accipere solent, dum curant, ut diligentius sibi cautum sit[2]). In omnibus au- 1
tem obligationibus assumi possunt, id est, sive re, sive verbis, sive literis, sive consensu contractae fuerint. at[a]) ne illud quidem interest, utrum civilis, an naturalis sit obligatio, cui adiiciatur fideiussor, adeo quidem, ut pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit, qui fideiussorem a servo accipiat, sive ipse dominus in id, quod sibi naturaliter debetur[3]). Fideiussor non tantum ipse obli- 2
gatur, sed etiam heredem obligatum relinquit[4]). Fideius- 3
sor et praecedere obligationem, et sequi potest[5]). Si 4
plures sint fideiussores, quotquot erunt numero, singuli in solidum tenentur. itaque liberum est creditori, a quo velit solidum petere. Sed ex epistola divi Hadriani compellitur creditor, a singulis, qui modo solvendo sint litis contestatae tempore, partes petere. ideoque, si quis ex fideiussoribus eo tempore solvendo non sit, hoc ceteros onerat. sed et, si ab uno fideiussore creditor totum consecutus fuerit, huius solius detrimentum erit, si is, pro quo fideiussit, solvendo non sit: et sibi imputare debet, cum potuerit adiuvari ex epistola divi Hadriani, et desiderare, ut pro parte in se detur actio[6]). Fideiussores ita obligari 5
non possunt, ut plus debeant, quam debet is, pro quo obligantur: nam et[b]) eorum obligatio accessio est principalis obligationis, nec plus in accessione esse potest, quam in principali re. at ex diverso, ut minus debeant, obligari possunt. Itaque, si reus decem aureos promiserit,

---

a) *ac.* — b) def. *et.*

32) D. h. l. 42. — 33) D. h. l. 73. 137. §. 4.

1) Cai. III, 115. . . 127. Paul. sent. I, 20. D. de fideiuss. XLVI, 1. C. eod. VIII, 41. — 2) D. de oblig. et act. XLIV, 7. l. 1. §. 8. — 3) D. h. l. 8. §. 1. . . 6. l. 16. §. 3. 4. l. 70. §. 3. — 4) D. h. l. 4. §. 1. C. h. l. 24. — 5) D. h. l. 6. §. 2. — 6) D. h. l. 26. 27. 49. §. 1. l. 51.

fideiussor in quinque recte obligatur; contra vero non potest obligari. item, si ille pure promiserit, fideiussor sub condicione promittere potest; contra vero non potest. non solum enim in quantitate, sed etiam in tempore minus et plus intellegitur. plus est enim, statim aliquid dare; minus
6 est, post tempus dare [7]. Si quis [c]) autem fideiussor pro reo solverit, eius reciperandi causa habet cum eo mandati
7 iudicium [8]. Graece fideiussor plerumque ita accipitur: τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω, λέγω, θέλω, sive βούλομαι; sed et, si φημὶ dixerit [d]), pro eo erit, ac si dixerit λέγω [9]. In sti-
8 pulationibus fideiussorum sciendum est generaliter, hoc accipi, ut, quodcumque scriptum sit quasi actum, videatur etiam actum: ideoque constat, si quis se scripserit fideiussisse, videri omnia sollemniter acta [10].

TITULUS VICENSIMUS PRIMUS (VICENSIMUS SECUNDUS).

[1]) DE LITERARUM OBLIGATIONE.

Olim scriptura fiebat obligatio, quae nominibus fieri dicebatur, quae nomina hodie non sunt in usu. Plane si quis debere se scripserit, quod ei numeratum non est, de pecunia minime numerata post multum temporis exceptionem opponere non potest: hoc enim saepissime constitutum est [2]. Sic fit, ut et [a]) hodie, dum queri [b]) non potest, scriptura obligetur; et ex ea nascitur condictio, cessante scilicet verborum obligatione. Multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex principalibus constitutionibus usque ad quinquennium procedebat: sed ne creditores diutius possint suis pecuniis forsitan defraudari, per constitutionem nostram tempus coartatum est, ut ultra biennii metas huiusmodi exceptio minime extendatur.

---

c) *quid.* — d) *κ. εγώ, sed etsi dixerit θέλω, sive βούλομαι, sed et φημί.*
a) Def. *et.* — b) *quaeri.*

7) D. h. l. 8. §. 7. . . l. 9. — 8) D. mandati XVII, 1. l. 6. §. 2. l. 10. §. 11. — 9) D. h. l. 8. pr. C. h. l. 12. — 10) D. de verb. oblig. XLV, 1. l. 30.
1) Ascon. ad Cic. or. in Verr. II, 1, 36. Cai. III, 128 . . . 186. C. Hermogen. tit. 1. C. Theod. si certum pet. II, 27. l. 1. C. Iust. de non numer. pec. IV, 30. — 2) C. Hermog. et Theod. ll. citt. C. I. h. l. 14.

TITULUS VICENSIMUS SECUNDUS (VICENSIMUS TERTIUS).

[1]) DE CONSENSU OBLIGATIONE [a]).

Consensu fiunt obligationes in emptionibus venditioni- Pr
bus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis [2]).
Ideo autem istis modis consensu dicitur obligatio contrahi, 1
quia neque scriptura, neque praesentia omnimodo opus est,
ac [b]) ne [c]) dari quicquam necesse est, ut substantiam ca-
piat obligatio; sed sufficit, eos, qui negotium gerunt, con-
sentire. unde inter absentes quoque talia negotia contra- 2
huntur, veluti per epistolam, aut per nuntium [3]). Item in 3
his contractibus alter alteri obligatur in id, quod alterum
alteri ex bono et aequo praestare oportet, cum alioquin
in verborum obligationibus alius stipuletur, alius pro-
mittat [4]).

TITULUS VICENSIMUS TERTIUS (VICENSIMUS QUARTUS).

[1]) DE EMPTIONE ET VENDITIONE.

[2]) Emptio et venditio contrahitur, simulatque de pretio Pr.
convenerit, quamvis nondum pretium numeratum sit, ac ne
arra [3]) quidem data fuerit. nam quod arrae nomine datur,
argumentum est emptionis et venditionis contractae. Sed haec
quidem de emptionibus et venditionibus, quae sine scriptura
consistunt, obtinere oportet; nam nihil a nobis in huiusmodi
venditionibus innovatum est. In his autem, quae scriptura
conficiuntur, non aliter perfectam esse emptionem et ven-
ditionem constituimus, nisi et instrumenta emptionis fue-
rint conscripta, vel manu propria contrahentium, vel ab
alio quidem scripta, a contrahente [a]) autem subscripta, et,

---

a) *De o. ex c.; De o. quae fit c.* et similia. — b) *at.* — c) *nec.*
a) *contrahentibus.*

1) Cai. III, 135...138. D. de oblig. et act. XLIV, 7. l. 2. — 2) D. de rerum permut. XIX, 4. l. 1. §. 2. — 3) D. de contrah. empt. XVIII, 1. l. 1. §. 2. — 4) D. de verb. signif. L, 16. l. 19.

1) Cai. III, 139...141. Paul. sent. II, 17. Fragm. Vat. 1...40. D. de contr. empt. XVIII, 1. (h.) usque ad de act. empti XIX, 1. C. Th. de contr. empt. III, 1. C. I. de contr. empt. IV, 38. (h.) usque ad de act. empti IV, 49. — 2) D. h. l. 1. §. 2. l. 2. §. 1. — 3) Fortasse a Phoenicibus oriunda, coll. lexx. Hebr. v. עֲרָבוֹן. Stobaeus serm. 44. ed. Gaisford II, 177. Harpocration v. *βεβαίωσις*. Varro ling. Lat. IV (V), 36. Isidor. origg. V, 25. D. h. l. 35. pr.; de lege commiss. XVIII, 3. l. 6. pr. l. 8. C. de fide instrum. IV, 21. l. 17.; de act. empti IV, 49. l. 3.

si per tabellionem fiant, nisi et completiones acceperint, et
fuerint partibus absoluta. donec enim aliquid ex his deest,
et poenitentiae locus est, et potest emptor vel venditor
sine poena recedere ab emptione. ita tamen impune re-
cedere eis concedimus, nisi iam arrarum nomine aliquid
fuerit datum: hoc etenim subsecuto, sive in scriptis, sive
sine scriptis venditio celebrata est, is, qui recusat adim-
plere contractum, si quidem emptor est, perdit, quod de-
dit, si vero venditor, duplum restituere compellitur, licet
1 nihil super arris expressum est [4]). Pretium autem consti-
(1) tui oportet: nam nulla emptio sine pretio esse potest. Sed
et certum pretium esse debet. alioquin, si ita inter ali-
quos convenerit, ut, quanti Titius rem aestimaverit, tanti
sit empta: inter veteres satis abundeque hoc dubitabatur,
sive constat venditio, sive non. sed nostra decisio ita hoc
constituit, ut, quotiens sic composita sit venditio, *quanti
ille aestimaverit*, sub hac condicione staret contractus, ut,
si quidem ipse, qui nominatus est, pretium definierit, omni-
modo secundum eius aestimationem et pretium persolvatur,
et res tradatur, ut [b]) venditio ad effectum perducatur,
emptore quidem ex empto actione, venditore autem ex
vendito agente. sin autem ille, qui nominatus est, vel
noluerit, vel non potuerit pretium definire, tunc pro nihilo
esse venditionem, quasi nullo pretio statuto. quod ius,
cum in venditionibus nobis placuit, non est absurdum et
2 in locationibus et conductionibus trahere [5]). Item pretium in
numerata pecunia consistere debet. Nam in ceteris rebus
an pretium esse possit, veluti homo, aut fundus, aut toga
alterius rei pretium esse possit, valde quaerebatur. Sabinus
et Cassius etiam in alia re putant posse pretium consistere:
unde illud est, quod vulgo dicebatur, *per permutationem* [c])
*rerum emptionem et venditionem contrahi, eamque speciem emptio-
nis venditionisque vetustissimam esse*; argumentoque uteban-
tur Graeco poëta Homero, qui aliqua parte exercitum [d])
Achivorum vinum sibi comparasse ait, permutatis quibus-
dam rebus, his verbis:

Ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
Ἄλλοι δ' αὖ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτοῖσι βόεσσιν,
Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι [6]).

---

b) *et.* — c) *permutatione.* — d) *aliquam partem exercitus* (..tuum).

4) C. IV, 21. l. 17.; h. l. 15.; de testam. VI, 23. l. 28. §. 1. Spangenb. tab. negot. Lips. 1822. p. 232. sqq. — 5) D. locati XIX, 2. l. 25. pr. C. h. l. 15. — 6) Homer. Il. VII, 472. sqq.: *Inde utique vinum emebant comantes Achivi, Alii quidem aere, alii autem splendido ferro, Alii rursum pellibus, alii vero ipsis bobus, Alii demum mancipiis.*

Diversae scholae auctores contra sentiebant; aliudque esse
existimabant permutationem rerum, aliud emptionem et
venditionem. alioquin non posse rem expediri permutatis
rebus, quae videatur res venisse, et quae pretii nomine
data esse? nam utramque videri et venisse, et pretii no-
mine datam esse, rationem non pati. Sed Proculi senten-
tia dicentis, ***permutationem propriam esse speciem contractus,***
a venditione separatam, merito praevaluit, cum et ipsa aliis
Homericis versibus [7]) adiuvatur, et validioribus rationibus
argumentatur. quod et anteriores divi principes admise-
runt, et in nostris digestis latius significatur [8]). Cum au- 3
tem emptio et venditio contracta sit (quod effici diximus,
simulatque de pretio convenerit, cum sine scriptura res
agitur): periculum rei venditae statim ad emptorem per-
tinet, tamenetsi adhuc [e]) ea res emptori tradita non sit.
itaque si homo mortuus sit, vel aliqua parte corporis lae-
sus fuerit, aut aedes totae, vel aliqua ex parte incendio
consumptae fuerint, aut fundus vi fluminis totus, vel ali-
qua ex parte ablatus sit, sive etiam inundatione aquae,
aut arboribus turbine deiectis longe minor aut deterior
esse coeperit: emptoris damnum est, cui necesse est, licet
rem non fuerit nactus, pretium solvere [9]). quicquid enim
sine dolo et culpa venditoris acciderit, in eo venditor se-
curus est. sed et, si post emptionem fundo aliquid per
alluvionem accessit, ad emptoris commodum pertinet: nam
et commodum eius esse debet, cuius periculum est. Quodsi
fugerit homo, qui veniit, aut subreptus fuerit, ita ut ne-
que dolus neque culpa venditoris interveniat, animadver-
tendum erit, an custodiam eius usque ad traditionem
venditor susceperit. sane enim, si susceperit, ad ipsius
periculum is casus pertinet; si non susceperit, securus erit.
idem et in ceteris animalibus ceterisque rebus intellegi-
mus. Utique tamen vindicationem rei et condictionem ex-
hibere debebit emptori: quia sane, qui rem nondum em-
ptori tradidit, adhuc ipse dominus est. idem est etiam de
furti et de damni iniuriae actione [10]). Emptio tam sub 4
condicione, quam pure contrahi potest. sub condicione,
veluti ***si Stichus intra certum diem tibi placuerit***, ***erit tibi***
emptus aureis tot [11]). Loca sacra vel religiosa, item pu- 5

---

e) Def. *adhuc*.

7) Il. VI, 235. — 8) D. h. l. 1. pr. §. 1.; de rerum permut. XIX, 4. l. 1. 5. §. 1. C. eod. IV. 64. l. 1. 7. 8. — 9) D. h. l. 34. §. 6. C. IV, 48. l. 6. — D. locati XIX, 2. l. 33. pr. — 10) D. h. l. 35. §. 4...8.; de periculo et comm. XVIII, 6. C. eod. IV, 48. — 11) D. locati XIX, 2. l. 20.

blica (veluti forum, basilicam) frustra quis sciens emit, quae tamen, si pro privatis vel profanis deceptus a venditore emerit, habebit actionem ex empto, quod non habere ei liceat, ut consequatur, quod sua interest, deceptum eum non esse. Idem iuris est, si hominem liberum pro servo emerit [12]).

TITULUS VICENSIMUS QUARTUS (VICENSIMUS QUINTUS).

[1]) DE LOCATIONE ET CONDUCTIONE.

Pr. Locatio et conductio proxima est emptioni et venditioni, hisdemque iuris regulis consistunt. Nam ut emptio et venditio ita contrahitur, si de pretio convenerit, sic etiam locatio et conductio ita contrahi intellegitur, si merces constituta sit. Et competit locatori quidem locati actio,
1 conductori vero conducti [2]). Et quae supra diximus, si alieno arbitrio pretium permissum [a]) fuerit, eadem et de locatione et conductione dicta esse intellegamus, si alieno arbitrio merces permissa [a]) fuerit. Qua de causa si fulloni polienda curandave, aut sarcinatori sarcienda vestimenta quis dederit, nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus, quantum inter eos convenerit, non proprie locatio et conductio contrahi intellegitur, sed eo no-
2 mine praescriptis verbis actio datur [3]). Praeterea, sicut vulgo quaerebatur, an permutatis rebus emptio et venditio contrahitur: ita quaeri solebat de locatione et conductione, si forte rem aliquam tibi utendam sive fruendam quis dederit, et invicem a te aliam utendam sive fruendam acceperit. et placuit, non esse locationem et conductionem, sed proprium genus esse contractus. veluti, si cum unum quis bovem haberet, et vicinus eius unum, placuerit inter eos, *ut per denos dies invicem boves commodarent, ut opus facerent*, et apud alterum bos periit: neque locati vel [b]) conducti, neque commodati competit actio, quia non fuit gratuitum commodatum, verum praescriptis verbis agen-
3 dum est [4]). Adeo autem familiaritatem aliquam inter se habere videntur emptio et venditio, item locatio et condu-

---

a) *promiss.* — b) *neque.*

12) D. h. l. 4...6. pr.

1) Cai. III, 142...147. Paul. sent. II, 18. D. locati XIX, 2. C. de locato IV, 65. — 2) D. h. l. 1. 2. pr. — 3) I. de emptione III, 23 (24). §. 1. D. h. l. 25. pr.; praescr. verbis XIX, 5. l. 22. — 4) l. III, 23. §. 2. D. XIX, 5. l. 5 §. 2. l. 17. §. 3.

ctio, ut in quibusdam causis quaeri soleat, utrum emptio et venditio contrahatur, an locatio et conductio. Ut ecce de praediis, quae perpetuo quibusdam fruenda traduntur, id est ut, quamdiu pensio sive reditus pro his domino praestetur, neque ipsi conductori, neque heredi eius, cuive conductor heresve eius id praedium vendiderit, aut donaverit, aut dotis nomine dederit, aliove quo modo alienaverit, auferre liceat. sed talis contractus, quia inter veteres dubitabatur, et a quibusdam locatio, a quibusdam venditio existimabatur: lex Zenoniana lata est, quae emphyteuseos contractui [c]) propriam statuit naturam, neque ad locationem, neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactionibus fulciendam, et, si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita obtinere, acsi naturalis [d]) esset contractus, sin autem nihil de periculo rei fuerit pactum, tunc, si quidem totius rei interitus accesserit, ad dominum super hoc redundare periculum, sin particularis, ad emphyteuticarium huiusmodi damnum venire. quo iure utimur [5]). Item quae- 4
ritur, si cum aurifice Titius convenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certaeque formae anulos ei faceret, et acceperit [e]), verbi gratia aureos decem, utrum emptio et venditio contrahi videatur, an locatio et conductio? Cassius ait, materiae quidem emptionem et venditionem contrahi, operae autem locationem et conductionem. sed placuit, tantum emptionem et venditionem contrahi. quodsi suum aurum Titius dederit, mercede pro opera constituta, dubium non est, quin locatio et conductio sit [6]).

Conductor omnia secundum legem conductionis facere 5
debet, et, si quid in lege praetermissum fuerit, id ex bono et aequo debet praestare. Qui pro usu aut vestimentorum, aut argenti, aut iumenti, mercedem aut dedit, aut promisit, ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentissimus paterfamilias suis rebus adhibet. quam si praestiterit, et aliquo casu rem amiserit, de restituenda ea non tenebitur [7]).

Mortuo conductore intra tempora conductionis, heres 6
eius eodem iure in conductionem succedit [8]).

---

c) *contructus.* — d) *natura talis.* — e) *acciperet.* -

5) D. h. l. 2. §. 1.; si ager vectigalis VI, 3. C. I. de iure emphyteut. IV, 66. — Hyginus (Rei agrariae script. Goës. p. 205. 6.) Plin. epp. VII, 18. C. Theod. V, 13. 14. 15. (Wenck). — 6) D. h. l. 2. §. 1.; de contrah. empt. XVIII, 1. l. 20. — 7) D. h. l. 25. §. 3. C. h. l. 19. 28. — 8) C. h. l. 10.

TITULUS VICENSIMUS QUINTUS (VICENSIMUS SEXTUS).

[1]) DE SOCIETATE.

Pr. Societatem coire solemus aut totorum bonorum, quam Graeci specialiter *κοινοπραξίαν* [a]) appellant; aut unius alicuius negotiationis, veluti mancipiorum emendorum vendendorumque, aut olei, vini, frumenti emendi vendendique [2]). Et quidem, si nihil de partibus lucri et damni nominatim convenerit, aequales scilicet partes et in lucro et in damno spectantur. Quodsi expressae fuerint partes, hae servari debent: nec enim umquam dubium fuit, quin valeat conventio, si duo inter se pacti sunt, ut ad unum quidem duae partes et lucri pertineant, ad alium tertia [3]).
2 De illa sane conventione quaesitum est, si Titius et Seius inter se pacti sunt, ut ad Titium lucri duae partes pertineant, damni tertia, ad Seium duae partes damni, lucri tertia, an rata debeat haberi conventio? Quintus Mucius contra naturam societatis talem pactionem esse existimavit, et ob id non esse ratam habendam. Servius Sulpicius cuius sententia praevaluit, contra sentit, quia saepe quorundam ita pretiosa est opera in societate, ut eos iustum sit meliore condicione in societatem admitti: nam et ita coiri posse [b]) societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat, alter non conferat, et tamen lucrum inter eos commune sit, quia saepe opera alicuius pro pecunia valet. et adeo contra Quinti Mucii sententiam obtinuit, ut illud quoque constiterit posse convenire, ut quis lucri partem ferat, damno [c]) non teneatur, quod et ipsum Servius convenienter sibi [d]) existimavit: quod tamen ita intellegi oportet, ut, si in aliqua re lucrum, in aliqua damnum allatum sit, compensatione facta, solum, quod superest, intellegatur lucri
3 esse [4]). illud expeditum est, si in una causa pars fuerit expressa, veluti in solo lucro, vel in solo damno, in altera vero omissa: in eo quoque, quod praetermissum est, eandem
4 partem servari. [5]) Manet autem societas eousque, donec in eodem consensu perseveraverint; at cum aliquis renuntiaverit societati, solvitur societas. sed plane, si quis callide in hoc

a) *κοινωνίαν.* — b) *coire:* def. *posse.* — c) *de d., damni.* — d) *c. s. fieri, c. fieri.*

1) Cai. III, 148...154. Paul. sent. II, 16. D. pro socio XVII, 2. C. eod. IV, 37. — 2) D. h. l. 5. pr. l. 63. pr. — 3) D. h. l. 29. pr. — 4) D. h. l. 29. §. 1. 2. l. 30. — 5) D. h. l. 4. §. 1. l. 63. §. 10 l. 65. pr... §. 12.

renuntiaverit societati, ut obveniens aliquod lucrum solus
habeat, veluti si totorum bonorum socius, cum ab aliquo
heres esset relictus, in hoc renuntiaverit societati, ut here-
ditatem solus lucrifaceret, cogetur [e]) hoc lucrum commu-
nicare; si quid vero aliud lucrifaciat, quod non captaverit,
ad ipsum solum pertinet. ei vero, cui renuntiatum est,
quicquid omnino post renuntiatam societatem acquiritur,
soli conceditur [f]) [6]). Solvitur adhuc societas etiam morte 5
socii, quia, qui societatem contrahit, certam perso-
nam sibi elegit. sed et, si consensu plurium societas coita
sit, morte unius solvitur, etsi plures supersint, nisi in
coeunda societate aliter convenerit. Item si alicuius rei 6
contracta societas sit, et finis negotio impositus est, finitur
societas. Publicatione quoque distrahi societatem, manife- 7
stum est, scilicet si universa bona socii publicentur: nam,
cum in eius locum alius succedat, pro mortuo habetur.
Item si quis ex sociis mole debiti praegravatus bonis suis 8
cesserit, et ideo, propter publica aut privata debita, sub-
stantia eius veneat, solvitur societas. sed, hoc casu si
adhuc consentiant in societatem, nova videtur incipere so-
cietas. Socius socio utrum eo nomine tantum teneatur pro 9
socio actione, si quid dolo commiserit, sicut is, qui deponi
apud se passus est, an etiam culpae, id est desidiae atque
negligentiae nomine, quaesitum est: praevaluit tamen, etiam
culpae nomine teneri eum. culpa autem non ad exactis-
simam diligentiam dirigenda est: sufficit enim, talem dili-
gentiam in communibus rebus adhibere socium, qualem suis
rebus adhibere solet. nam, qui parum diligentem socium
sibi assumpsit [g]), de se queri [h]) debet [7]).

TITULUS VICENSIMUS SEXTUS (VICENSIMUS SEPTIMUS).

[1]) DE MANDATO.

[2]) Mandatum contrahitur quinque modis, sive sua tan- Pr.
tum gratia aliquis tibi mandet, sive sua et tua, sive aliena
tantum, sive sua et aliena, sive tua et aliena. at si tua
tantum gratia tibi mandatum sit, supervacuum est manda-
tum, et ob id nulla ex eo [a]) obligatio, nec mandati inter

---

e) *cogitur.* — f) *concedetur.* — g) *assumit.* — h) *q. hoc est sibi imputare.*

a) Def. *ex eo.*

6) C. h. l. 5. — 7) D. h. l. 52. §. 2. l. 72.; famil. erclsc. X, 2. l. 25. §. 16.

1) Cai. III, 155...162. Paul. sent. II, 15. D. mandati XVII, 1. C. de mandato IV, 35. — 2) D. h. l. 2.

1 vos actio nascitur. Mandantis tantum gratia intervenit
mandatum, veluti si quis tibi mandet, ut negotia eius ge-
reres, vel ut fundum ei emeres, vel ut pro eo sponderes.
2 Tua et mandantis, veluti si mandet tibi, ut pecuniam sub
usuris crederes ei, qui in rem ipsius mutuaretur, aut si,
volente te agere cum eo ex fideiussoria causa, mandet tibi,
ut cum reo agas periculo mandantis, vel ut ipsius periculo
stipuleris ab eo, quem tibi deleget in id, quod tibi de-
3 buerat [3]). Aliena autem b) causa intervenit mandatum,
veluti si tibi mandet, ut Titii negotia gereres, vel ut Titio
4 fundum emeres, vel ut pro Titio sponderes. Sua et aliena,
veluti si de communibus suis et Titii negotiis gerendis tibi
mandet, vel ut sibi et Titio fundum emeres, vel ut pro
5 eo et Titio sponderes. Tua et aliena, veluti si tibi man-
det, ut Titio sub usuris crederes. quodsi sine c) usuris
crederes d), aliena tantum gratia intercedit mandatum.
6 Tua e) gratia intervenit mandatum, veluti si tibi mandet,
ut pecunias tuas potius in emptiones praediorum colloces,
quam feneres, vel ex diverso, ut feneres potius, quam in
emptiones praediorum colloces. Cuius generis mandatum
magis consilium est, quam mandatum, et ob id non est
obligatorium: quia nemo ex consilio mandati f) obligatur,
etiamsi non expediat ei, cui dabitur g), cum liberum cui-
que sit, apud se explorare, an expediat consilium. itaque
si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit ali-
quis, ut rem aliquam emeres, vel eam crederes, quamvis
non expediat tibi, eam emisse, vel credidisse, non tamen
tibi mandati tenetur. et adeo haec ita sunt, ut quaesitum
sit, an mandati teneatur, qui mandavit tibi, ut Titio pe-
cuniam fenerares: sed obtinuit Sabini sententia, obligato-
rium esse in hoc casu mandatum, quia non aliter Titio
7 credidisses, quam si tibi mandatum esset [4]). Illud quoque
mandatum non est obligatorium, quod contra bonos mores
est, veluti si Titius de furto, aut de damno faciendo, aut
de iniuria facienda tibi mandet. licet enim poenam istius
facti nomine praestiteris, non tamen ullam habes adversus
Titium actionem [5]).

8 Is, qui exequitur mandatum, non debet excedere fines
mandati. ut ecce, si quis usque ad centum aureos man-
daverit tibi, ut fundum emeres, vel ut pro Titio sponde-

---

b) *tamen*, *tantum*, def. — c) *ut s.* — d) *credideris*. — e) *T. tantum*. — f) def. *mand.* — g) *dabatur*.

3) D. h. l. 22. §. 2. l. 45. §. 8. — 4) D. h. l. 6. §. 5. l. 32.; de reg. iuris L, 17. l. 47. pr. — 5) D. h. l. 6. §. 3. l. 12. §. 11. l. 22. §. 6.

res, neque pluris emere debes, neque in ampliorem pecuniam fideiubere: alioquin non habebis cum eo mandati actionem. adeo quidem, ut Sabino et Cassio placuerit, etiamsi usque ad centum aureos cum eo agere velis, inutiliter te acturum; diversae scholae auctores recte usque ad centum aureos acturum existimant: quae sententia sane benignior est. Quodsi minoris emeris, habebis scilicet cum eo actionem, quoniam, qui mandat, ut sibi centum aureorum fundus emeretur, is utique mandasse intellegitur, ut minoris, si possit, emeretur [6].

Recte quoque mandatum contractum, si, dum adhuc 9
integra res sit, revocatum fuerit, evanescit [7]. Item si, 10
adhuc integro mandato, mors alterutrius [h]) interveniat, id est vel eius, qui mandaverit, vel illius, qui mandatum susceperit, solvitur mandatum. sed utilitatis causa receptum est, ut [i]), si mortuo eo, qui tibi mandaverat, tu ignorans eum decessisse executus fueris mandatum, posse te agere mandati actione: alioquin iusta et probabilis ignorantia damnum tibi afferet. et huic simile est, quod placuit, si debitores, manumisso dispensatore Titii, per ignorantiam liberto solverint, liberari eos: cum alioquin, stricta iuris ratione, non possent liberari, quia alii solvissent, quam cui solvere debuerint [8]). Mandatum non suscipere 11
cuilibet [k]) liberum est: susceptum autem consummandum, aut quamprimum renuntiandum est, ut per semetipsum, aut per alium eandem rem mandator exequatur. nam nisi ita renuntiatur, ut integra causa mandatori reservetur eandem rem explicandi, nihilominus mandati actio locum habet, nisi iusta causa intercessit, aut non renuntiandi, aut intempestive renuntiandi [9]).

Mandatum et in diem differri, et sub condicione fieri 12
potest [10]). In summa sciendum est, mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam formam negotii cadere: nam mercede constituta, incipit locatio et conductio esse. et ut generaliter dixerimus: quibus casibus, sine mercede suscepto officio, mandati aut depositi contrahitur negotium, his casibus, interveniente mercede, locatio et conductio contrahi intellegitur. et ideo, si fulloni polienda curandave vestimenta

---

h) *alterius.* — i) def. *ut.* — k) def. *cuilibet.*

6) D. h. l. 3. 4. 5. 33. 41. — 7) D. h. l. 12. §. 16. l. 15.; de acq. hered. XXIX, 2. l. 25. §. 14. — 8) D. h. l. 26. pr. §. 1. l. 27. §. 3. l. 57. 58. C. h. l. 15. — D. de solution. XLVI, 3. l. 18. — 9) D. h. l. 22. §. f. . . l. 25. 27. §. 2.; commodati XIII, 6. l. 17. §. 3. — 10) D. h. l. 1. 3.

dederis [l]), aut sarcinatori sarcienda, nulla mercede constituta neque promissa, mandati competit actio [11]).

TITULUS VICENSIMUS SEPTIMUS (VICENSIMUS OCTAVUS).

[1]) DE OBLIGATIONIBUS QUASI EX CONTRACTU [a]).

Pr. Post genera contractuum enumerata dispiciamus etiam de his obligationibus, quae non proprie quidem ex contractu nasci intelleguntur, sed tamen, quia non ex maleficio [b]) substantiam capiunt, quasi ex contractu nasci viden-
1 tur [2]). Igitur cum quis absentis negotia gesserit, ultro citroque inter eos nascuntur actiones, quae appellantur *negotiorum gestorum*: sed domino quidem rei gestae adversus eum, qui gessit, directa competit actio; negotiorum autem gestori contraria. quas ex nullo contractu proprie nasci, manifestum est: quippe ita nascuntur istae actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se obtulerit; ex qua causa hi, quorum negotia gesta fuerint, etiam ignorantes obligantur. idque utilitatis causa receptum est, ne absentium, qui subita festinatione coacti, nulli demandata negotiorum suorum administratione, peregre profecti essent, desererentur negotia: quae sane nemo curaturus esset, si de eo, quod quis impendisset, nullam habiturus esset actionem. sicut autem is, qui utiliter gesserit negotia, habet obligatum dominum negotiorum [c]): ita et contra iste quoque tenetur, ut administrationis rationem reddat. quo casu ad exactissimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem: nec sufficit, talem diligentiam adhibuisse, qualem suis rebus adhibere soleret, si modo alius diligen-
2 tior commodius administraturus esset negotia [3]). Tutores quoque, qui tutelae iudicio tenentur, non proprie ex contractu obligati intelleguntur (nullum enim negotium inter tutorem et pupillum contrahitur): sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. et [d]) hoc autem casu mutuae sunt actiones: non tantum enim

---

l) *dederit; quis dederit.*

a) *De o. quae q. ex c. nascuntur.* — b) *ex m. vel quasi ex m.* — c) *n. gestorum.* — d) def. *et.*

11) D. h. l. 1. §. 4. l. 6. pr. §. 6. 7. l. 7.; praeser. verbis XIX, 5. l. 22. C. h. l. 1.

1) D. de oblig. et act. XLIV, 7. l. 5. pr. §. 3. — 2) I. de oblig. III, 13 (14). §. f. — 3) Paul. sent. de negot. gestis I, 4. D. eod. III, 5. C. eod. II, 19.

pupillus cum tutore habet tutelae actionem; sed et ex con-
trario tutor cum pupillo habet contrariam tutelae, si vel
impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo fuerit obli-
gatus, aut rem suam creditori eius obligaverit[4]. [5]) Item 3
si inter aliquos communis sit res sine societate, veluti quod
pariter eis legata donatave esset, et alter eorum alteri ideo
teneatur communi dividundo iudicio, quod solus fructus ex
ea re perceperit, aut quod socius eius in eam rem[e]) ne-
cessarias impensas fecerit: non intellegitur proprie ex con-
tractu obligatus esse (quippe nihil inter se contraxerunt);
sed, quia non ex maleficio tenetur, quasi ex contractu
teneri videtur. Idem iuris est de eo, qui coheredi suo 4
familiae erciscundae iudicio ex his causis obligatus est.
Heres quoque legatorum nomine non proprie ex contractu 5
obligatus intellegitur (neque enim cum herede, neque cum
defuncto ullum negotium legatarius gessisse proprie dici
potest): et tamen, quia ex maleficio non est obligatus
heres, quasi ex contractu debere intellegitur[6]). [7]) Item is, 6
cui quis per errorem non debitum solvit, quasi ex contractu
debere videtur. adeo enim non intellegitur proprie ex con-
tractu obligatus, ut, si certiorem rationem sequamur, magis
(ut supra diximus) ex distractu, quam ex contractu possit
dici obligatus esse; nam qui solvendi animo pecuniam dat,
in hoc dare videtur, ut distrahat potius negotium, quam
contrahat. sed tamen perinde is, qui accepit, obligatur,
acsi mutuum illi daretur, et ideo condictione tenetur. Ex 7
quibusdam tamen causis repeti non potest, quod per erro-
rem non debitum solutum sit. namque[f]) definierunt vete-
res, *ex quibus causis infitiando lis crescit, ex his causis non
debitum solutum repeti non posse*, veluti ex lege Aquilia,
item ex legato. quod veteres quidem in his legatis locum
habere voluerunt, quae certa constituta, per damnationem
cuicumque fuerant legata: nostra autem constitutio, cum
unam naturam omnibus legatis et fideicommissis indulsit,
huiusmodi augmentum in omnibus legatis et fideicommissis
extendi voluit; sed non omnibus legatariis praebuit, sed
tantummodo in his legatis et fideicommissis, quae sacro-
sanctis ecclesiis ceterisque venerabilibus locis, quae religionis

---

e) *solus in e. r.* — f) *sic n.*

4) D. de tut. et rat. distr. act. XXVII, 3.; de contr. tut. act. XXVII, 4. — 5) D. communi divid.; famil. erclsc. X, 3, 2. C. comm. div. III, 37.; communia utriusque iud. III, 38. — 6) D. quib. ex causis XLII, 4. l. 3. §. f. l. 4. — 7) D. de condict. indeb. XII, 6. C. eod. IV, 5. I. quib. modis re contr. III, 14 (15). §. 1.

vel pietatis intuitu honorificantur, derelicta sunt, quae, si indebita solvantur, non repetuntur [8]).

TITULUS VICENSIMUS OCTAVUS (VICENSIMUS NONUS).

[1]) PER QUAS PERSONAS NOBIS [a]) OBLIGATIO ACQUIRITUR.

Pr. Expositis generibus obligationum, quae ex contractu, vel quasi ex contractu nascuntur, admonendi sumus, acquiri vobis non solum per vosmetipsos, sed etiam per eas personas, quae in vestra potestate sunt, veluti per servos vestros et filios; ut tamen, quod per servos quidem vobis acquiritur, totum vestrum fiat, quod autem per liberos, quos in potestate habetis, ex obligatione fuerit acquisitum, hoc dividatur secundum imaginem rerum proprietatis et ususfructus, quam nostra discrevit [b]) constitutio; ut, quod ab actione quoquomodo [c]) perveniat, huius usumfructum quidem habeat pater, proprietas autem filio servetur, scilicet patre actionem movente secundum novellae nostrae
1 constitutionis divisionem [2]). Item per liberos homines et alienos servos, quos bona fide possidetis, acquiritur vobis, sed tantum ex duabus causis, id est si quid ex operibus [d])
2 suis vel ex re vestra acquirant. Per eum quoque servum, in quo usumfructum vel usum [e]) [3]) habetis, similiter ex
3 duabus istis causis vobis acquiritur. Communem servum pro dominica parte dominis acquirere certum est, excepto eo, quod uni nominatim stipulando, aut per traditionem accipiendo, illi soli acquirit, veluti cum ita stipuletur: *Titio, domino meo, dare spondes?* sed si unius domini iussu servus fuerit stipulatus, licet antea dubitabatur, tamen post nostram decisionem res expedita est, ut illi tantum acquirat, qui hoc ei facere iussit, ut supra dictum est [4]).

---

a) *vobis*. In contextu saepius contra. — b) *decrevit*. — c) *commodum*. — d) *operis*. — e) def. *v. us*.

8) Paul. sent. I, 19. I. de action. IV, 6. §. 19. 23. 26. — Cai. IV, 9. C. communia de legat. VI, 43. l. 2.; de episcop. I, 3. l. 46. §. 7.

1) Cai. III, 163. . . 167. I. de stipul. serv. III, 17 (18).; per quas pers. II, 9. C. eod. IV, 27. —

2) C. de bonis quae liberis VI, 61. l. 6. 8. — 3) D. de usu VII, 8. l. 12. §. 6. . . l. 14. pr. l. 20. —

4) C. per quas personas IV, 27. l. fin.

TITULUS VICENSIMUS NONUS (TRICENSIMUS).

[1]) QUIBUS MODIS OBLIGATIO TOLLITUR.

Tollitur autem omnis obligatio solutione eius, quod debetur; vel si quis, consentiente creditore, aliud pro alio [2]) solverit. nec tamen interest, quis solvat, utrum ipse, qui debet, an alius pro eo: liberatur enim et alio solvente, sive sciente debitore, sive ignorante, vel invito, solutio fiat [3]). item si reus solverit, etiam hi, qui pro eo intervenerunt, liberantur. idem ex contrario contingit, si fideiussor solverit: non enim solus ipse liberatur, sed etiam reus [4]). [5]) Item per acceptilationem tollitur obligatio. Est autem acceptilatio imaginaria solutio. quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, id, si velit Titius remittere, poterit sic fieri, ut patiatur haec verba debitorem dicere, *quod ego tibi promisi, habesne acceptum?* et Titius respondeat, *habeo*; sed et Graece potest acceptum [a]) fieri, dummodo sic fiat, ut Latinis verbis solet: *ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; Ἔχω λαβών.* Quo genere (ut diximus) tantum hae obligationes solvuntur, quae ex verbis consistunt, non etiam ceterae: consentaneum enim visum est, verbis factam obligationem posse aliis verbis dissolvi; sed [b]) id, quod ex alia causa debetur, potest in stipulationem deduci, et per acceptilationem dissolvi [6]). Sicut autem, quod debetur, pro parte recte solvitur, ita in partem debiti acceptilatio fieri potest [7]). Est prodita stipulatio, quae vulgo Aquiliana appellatur, per quam stipulationem contingit, ut omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur, et ea per acceptilationem tollatur. stipulatio enim Aquiliana novat omnes obligationes, et a Gallo Aquilio ita composita est: *quicquid te mihi ex quacumque causa dare facere oportet, oportebit, praesens in diemve* [c]), *quarumque* [d]) *rerum mihi tecum actio, quaeque abs* [e]) *te petitio, vel adversus te persecutio est, erit, quodve tu meum habes, tenes, possides, possedisti* [f]), *dolove malo fecisti, quo minus possideas: quanti quaeque* [g]) *earum rerum res erit, tantam pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius, spopondit Numerius Negidius.*

Pr.

1

2

---

a) *acceptilatio.* — b) *s. et.* — c) *in d. aut sub condicione.* — d) *q. cumque.* — e) *adversus.* — f) *possideres*, def. — g) *quanticumque.*

1) Cai. III, 168...181. D. de solut. XLVI, 3. C. eod. VIII, 43. — 2) C. h. l. 17. — 3) D. h. l. 23. 61. — 4) D. de duobus reis XLV, 3. l. 2. §. 1. — 5) D. de acceptilat. XLVI, 4. C. eod. VIII, 44. — D. eod. l. 6. 7. 8. §. 3. 4. l. 9. — 6) Terent. Adelph. II, 1, 10. D. de reg. iuris L, 17. l. 35. — 7) D. XLVI, 4. l. 9. 10. 13.

item ex diverso Numerius Negidius interrogavit Aulum Agerium: *quicquid tibi hodierno die per Aquilianam stipulationem spopondi, id omne habesne acceptum?* respondit Aulus Age-
3 rius: *habeo, acceptumque tuli* [h]) [8]). Praeterea novatione tollitur obligatio. Veluti si id, quod tu Seio debeas, a Titio dari stipulatus sit [i]). nam interventu novae personae nova nascitur obligatio, et prima tollitur translata in posteriorem, adeo ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima novationis iure tollitur. veluti si id, quod tu Titio debebas, a pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fuerit, quo casu res amittitur: nam et prior debitor liberatur, et posterior obligatio nulla est. non idem iuris est, si a servo quis stipulatus fuerit: nam tunc prior proinde obligatus manet, acsi postea nullus stipulatus fuisset. Sed si eadem persona sit, a qua postea stipuleris, ita demum novatio fit, si quid in posteriore stipulatione novi sit, forte si condicio aut dies aut fideiussor adiiciatur, aut detrahatur. quod autem diximus, si condicio adiiciatur, novationem fieri, sic intellegi oportet, ut ita dicamus factam novationem, si condicio extiterit; alioquin, si defecerit, durat prior obligatio. Sed cum hoc quidem inter veteres constabat, tunc fieri novationem [k]), cum novandi animo in secundam obligationem itum fuerat; per hoc autem dubium erat, quando novandi animo videretur hoc fieri, et quasdam de hoc praesumptiones alii in aliis casibus introducebant: ideo nostra processit constitutio, quae apertissime definivit, tunc solum fieri novationem, quotiens hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quod propter novationem prioris obligationis convenerunt, alioquin manere et pristinam obligationem, et secundam ei accedere, ut maneat ex utraque causa obligatio, secundum nostrae constitutionis definitiones, quas [l]) licet ex ipsius lectione aper-
4 tius cognoscere [9]). Hoc amplius: hae obligationes, quae consensu contrahuntur, contraria voluntate dissolvuntur. nam si Titius et Seius inter se consenserint, ut fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum aureorum, deinde, re nondum secuta, id est neque pretio soluto, neque fundo tradito, placuerit inter eos, ut discederetur ab ea

---

h) Loco verborum *item..tuli*, edd. nonnullae finem D. XLVI, 4. l. 18. transscripserunt. — i) *tibi Seius..sis.* Similiter mox. — k) *n. f. prioris obligationis.* — l) *definitionem, quam.*

8) D. eod. l. 18.; de transact. II, 15. l. 2. 4. 5. 9. §. 2. l. 15. — 9) Paul. sent. V, 8. D. de novation. XLVI, 2. C. eod. VIII, 42. praesertim l. fin.

emptione et venditione: invicem liberantur. idem est et in conductione et locatione et in omnibus contractibus, qui ex consensu descendunt, sicut iam dictum est m)[10].

INSTITUTIONUM,
COMPOSITARUM PER TRIBONIANUM,
VIRUM MAGNIFICUM, MAGISTRUM ET EXQUAESTORE SACRI PALATII, ET THEOPHILUM ET DOROTHEUM, VIROS ILLUSTRES, ANTECESSORES,

EXPLICIT LIBER TERTIUS, INCIPIT QUARTUS.

TITULUS PRIMUS.
[1]) DE OBLIGATIONIBUS, QUAE EX DELICTO NASCUNTUR.

Cum expositum sit superiore libro de obligationibus ex Pr.
contractu et quasi ex contractu, sequitur, ut de obligationibus ex maleficio a) dispiciamus. Sed illae quidem (ut suo loco tradidimus) in quatuor genera dividuntur; hae vero unius generis sunt, nam omnes ex re nascuntur, id est ex ipso maleficio, veluti ex furto, aut rapina, aut damno, aut iniuria [2]).

Furtum est contractatio rei fraudulosa b), vel ipsius rei, 1
vel etiam usus eius possessionisve, quod lege naturali [3]) prohibitum est admittere [4]). *Furtum* autem vel a *furvo*, id 2
est nigro, dictum est, quod clam et obscure fit, et plerumque nocte; vel a *fraude*; vel a *ferendo*, id est auferendo; vel a Graeco sermone, qui φῶρας appellant fures. imo etiam Graeci ἀπὸ τοῦ φέρειν c) φῶρας [5]) dixerunt [6]).
Furtorum autem genera duo sunt: manifestum, et nec 3

---

m) *sic. i. d. est* def. in nonnullis edd.
a) *ex m. et quasi ex maleficio.* — b) *f. lucri faciendi gratia.* — c) *a ferendo.*

10) D. de pactis II, 14. l. 7. §. 6. l. 58.; de solut. XLVI, 3. l. 95. §. f.
1) Gell. XI, 18. Cai. III, 182... 208. Paul. sent. II, 31. Coll. legg. Mos. et Rom. 7. D. de furtis XLVII, 2. C. eod. VI, 2. — 2) D. de oblig. et act. XLIV, 7. l. 4. — 3) Cic. offic. III, 5. D. de verb. signif. L, 16. l. 42. — 4) D. h. l. 1. §. 2. 3. I. de bonis vi raptis IV, 2. pr. Nonius Marcell. IV, 203. V, 31. Isidori origg. V, 26. — 5) I. e. *a ferendo fures.* — 6) D. h. l. 1. pr. Servius ad Virg. Aen. IX, 350. Etymolog. magn. v. φώρ.

manifestum. nam conceptum et oblatum species potius actionis sunt furto cohaerentes, quam genera furtorum, sicut inferius apparebit. Manifestus fur est, quem Graeci ἐπ' αὐτοφώρῳ [7]) appellant: nec solum is, qui in ipso furto deprehenditur, sed etiam is, qui eo loco deprehenditur, quo fit, veluti qui domi [d]) furtum fecit, et nondum egressus ianuam deprehensus fuerit, et qui in oliveto olivarum, aut in vineto uvarum furtum fecit, quamdiu in oliveto aut in vineto fur deprehensus sit; imo ulterius furtum manifestum extendendum est, quamdiu eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit, sive in publico, sive in privato, vel a domino, vel ab alio, antequam eo perveniret, quo perferre ac deponere rem destinasset. sed si pertulerit, quo destinavit, tamenetsi deprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur. Nec manifestum furtum quid sit, ex his, quae diximus, intellegitur: nam quod manifestum non est, id scilicet nec manifestum est [8]).
4 Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus praesentibus furtiva res quaesita et inventa sit: nam in eum propria actio constituta est, quamvis fur non sit, quae appellatur concepti. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiva ab aliquo tibi oblata sit, eaque apud te concepta sit, utique si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius quam apud eum, qui dederit, conciperetur: nam tibi, apud quem concepta sit, propria adversus eum, qui obtulit, quamvis fur non sit, constituta est actio, quae appellatur oblati. Est etiam prohibiti furti actio adversus eum, qui furtum quaerere testibus praesentibus volentem prohibuerit. Praeterea poena constituitur edicto praetoris per actionem furti non exhibiti adversus eum, qui furtivam rem apud se quaesitam et inventam non exhibuit. Sed hae actiones, id est concepti et oblati, et furti prohibiti, nec non furti non exhibiti, in desuetudinem abierunt. cum enim requisitio rei furtivae hodie secundum veterem observationem non fit: merito ex consequentia etiam praefatae actiones ab usu communi recesserunt, cum manifestissimum est, quod [e]) omnes, qui scientes rem furtivam susceperint
5 et celaverint, furti nec manifesti obnoxii sunt [9]). Poena manifesti furti quadrupli est, tam ex servi persona, quam ex liberi; nec manifesti dupli [10]).

---

d) *in domo.* — e) *quin, quod non.*

7) I. e. *in ipso furto.* — 8) D. XVI, 10. — I. h. §. 11. 12. — h. l. 2...8. Hesychius v. Ἐπαυτοφάδες. — 9) Plaut. Poenul. III, 1, 58...62.; 5, 16...41. Gell. XVI, 10. — I. h. §. 11. 12. — 10) Plaut. Curcul. V, 2, 21. D. h. l. 46. §. 2. l. 50. pr.

Furtum autem fit, non solum, cum quis intercipiendi 6
causa rem alienam amovet, sed generaliter, cum quis alienam rem invito domino contractat [11]). Itaque sive creditor pignore, sive is, apud quem res deposita est, ea re utatur, sive is, qui rem utendam accepit, in alium usum eam transferat, quam cuius gratia ei data est, furtum committit. veluti si quis argentum utendum acceperit, quasi amicos ad coenam invitaturus, et id peregre secum tulerit, aut si quis equum, gestandi causa commodatum sibi, longius aliquo duxerit, quod veteres scripserunt de eo, qui
in aciem equum perduxisset [12]). Placuit tamen, eos, qui 7
rebus commodatis aliter uterentur, quam utendas acceperint, ita furtum committere, si se intellegant id invito domino facere, eumque, si intellexisset, non permissurum, ac, si permissurum credant, extra crimen videri: optima sane distinctione, quia furtum sine affectu furandi non
committitur [13]). Sed et, si credat aliquis, invito domino 8
se rem commodatam sibi contractare, domino autem volente id fiat, dicitur furtum non fieri. unde illud quaesitum est, cum Titius servum Maevii sollicitaverit, ut quasdam res domino subripiat, et ad eum perferat, et servus id ad Maevium pertulerit, Maevius, dum vult Titium in ipso delicto deprehendere, permiserit servo quasdam res ad eum perferre, utrum furti, an servi corrupti iudicio teneatur Titius, an neutro? et cum nobis super hac dubitatione suggestum est, et antiquorum prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque furti, neque servi corrupti actionem praestantibus, quibusdam furti tantummodo: nos huiusmodi calliditati obviam euntes, per nostram decisionem sanximus, non solum furti actionem, sed etiam servi corrupti contra eum dari: licet enim is servus deterior a sollicitatore f) minime factus est, et ideo non concurrant regulae, quae servi corrupti actionem introducerent, tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis servi introductum est, ut sit ei poenalis actio imposita, tamquam re ipsa fuisset servus corruptus, ne ex huiusmodi impunitate et in alium servum, qui possit g)
corrumpi, tale facinus a quibusdam pertentetur h) [14]). In- 9
terdum etiam liberorum hominum furtum fit, veluti si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sunt i), sub-

---

f) Def. *a sollicit.* — g) *facile p.* — h) *perpetretur.* — i) *sint, sil.*

11) D. de acq. poss. XLI, 2. l. 3. §. 18. — 12) Gell. VII, 15. Val. Max. VIII, 2, 4. D. h. l. 40. 54. pr. §. 1. l. 76. pr.; de condict. furt. XIII, 1. l. 16. — 13) D. h. l. 46. §. 7. 8. — 14) C. h. l. 20.

10 reptus fuerit[15]). Aliquando etiam suae rei quisque furtum
committit, veluti si debitor rem, quam creditori pignoris
causa dedit, subtraxerit[16]).
11 Interdum furti tenetur, qui ipse furtum non fecerit:
qualis est, cuius ope et[k]) consilio furtum factum est. In
quo numero est, qui tibi nummos excussit, ut alius eos
raperet, aut obstitit tibi, ut alius rem tuam exciperet, vel
oves aut boves tuas[l]) fugavit, ut alius eas caperet[m]), et
hoc veteres scripserunt de eo, qui panno rubro fugavit
armentum. Sed si quid eorum per lasciviam, et non data
opera, ut furtum admitteretur, factum est, in factum actio
dari debeat[n]). At ubi ope Maevii Titius furtum fecerit,
ambo furti tenentur. Ope consilio eius quoque furtum
admitti videtur, qui scalas forte fenestris supposuit, aut
ipsas fenestras vel ostium effregit, ut alius furtum faceret,
quive ferramenta ad effringendum, aut scalas, ut fenestris
supponerentur, commodaverit, sciens cuius gratia commo-
(12) daverit. Certe qui nullam operam[o]) ad furtum faciendum
adhibuit, sed tantum consilium dedit, atque hortatus est
12 (13) ad furtum faciendum, non tenetur furti[17]). Hi, qui
in parentum vel dominorum potestate sunt, si rem eis sub-
ripiant, furtum quidem illis faciunt, et res in furtivam
causam cadit (nec ob id ab ullo usucapi potest, antequam
in domini potestatem revertatur), sed furti actio non na-
scitur, quia nec ex alia ulla causa potest inter eos actio
(14) nasci: si vero ope consilio alterius furtum factum fuerit,
quia utique furtum committitur, convenienter ille furti te-
netur, quia verum est, ope consilio eius furtum factum
esse[18]).
13 (15) [19])Furti autem actio ei competit, cuius interest, rem
salvam esse, licet dominus non sit; itaque nec domino
aliter competit, quam si eius intersit, rem non perire.
14 (16) Unde constat, creditorem de pignore subrepto furti
agere posse, etiamsi idoneum debitorem habeat, quia ex-
pedit ei, pignori potius incumbere, quam in personam
agere: adeo quidem, ut, quamvis ipse debitor eam rem
subripuerit, nihilominus creditori competit actio furti.
15 (17) Item si fullo polienda curandave, aut sarcinator sar-

k) Def. *et*. — l) *tuas a. b.; .. tuos*. — m) *exciperet*. — n) *debet*. — o) *opem*.

15) D. h. l. 14. §. 13. l. 37h. l. 38. — 16) D. h. l. 19. §. 5 .. l. 20. §. 1. l. 66. pr. — 17) D. h. l. 34. 50. §. 1. . . l. 52. §. 1. l. 54. §. 4.; de verb. signif. L, 16. l. 53. §. f. — Cic. nat. deor. III, 30. — 18) D. h. l. 16. 17. 36. §. 1. l. 52. pr. §. 1. 4. . . 6. — 19) Collat. legg. Mos. et Rom. X, 2. D. h. l. 10. . 15. C. h. l. 22.

cienda vestimenta mercede certa acceperit, eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus, quia domini nihil interest, eam rem non perisse p), cum iudicio locati a fullone aut sarcinatore rem suam persequi potest. Sed et bonae fidei emptori subrepta re, quam emerit, quamvis dominus non sit, omnimodo competit furti actio, quemadmodum et creditori. fulloni vero et sarcinatori non aliter furti competere placuit, quam si solvendo sint, hoc est si domino rei aestimationem solvere possint: nam si solvendo non sunt, tunc, quia ab eis suum dominus consequi non possit, ipsi domino furti actio competit, quia hoc casu ipsius interest, rem salvam esse. idem est et, si in partem solvendo sint fullo aut sarcinator. Quae de (18) 16
fullone et sarcinatore diximus, eadem et ad eum, cui commodata res est, transferenda veteres existimabant: nam ut ille fullo mercedem accipiendo custodiam praestat, ita is quoque, qui commodum utendi q) percipit, similiter necesse habet custodiam praestare. Sed nostra providentia etiam hoc in decisionibus nostris emendavit, ut in domini sit voluntate, sive commodati actionem adversus eum, qui rem commodatam accepit, movere desiderat, sive furti adversus eum, qui rem subripuit, et alterutra earum electa, dominum non posse ex poenitentia ad alteram venire actionem. sed si quidem furem elegerit, illum, qui rem utendam accepit, penitus liberari. sin autem commodator veniat adversus eum, qui rem utendam accepit: ipsi quidem nullo modo competere posse adversus furem furti actionem, eum autem, qui pro re commodata convenitur, posse adversus furem furti habere actionem. ita tamen, si dominus sciens, rem esse r) subreptam, adversus eum, cui res commodata fuit, pervenit; sin autem nescius, et dubitans, rem non esse s) apud eum, commodati actionem instituit, postea autem, re comperta, voluit remittere quidem commodati actionem, ad furti autem pervenire, tunc licentia ei concedatur, et adversus furem venire, nullo obstaculo ei opponendo, quoniam incertus constitutus movit adversus eum, qui rem utendam accepit, commodati actionem (nisi domino ab eo satisfactum est: tunc etenim omnimodo furem a domino quidem furti actione liberari, suppositum autem esse ei, qui pro re sibi commodata domino satisfecit), cum manifestissimum est, etiamsi ab initio dominus actionem instituit commodati, ignarus, rem esse subreptam, postea autem, hoc ei cognito, adversus furem transivit, omni-

---

p) *perire.* — q) *commodatum utendi causa, commodatum utendum,* et similia. — r) *non e.* — s) def. *non; r. n. e. subreptam.*

modo liberari eum, qui rem commodatam accepit, quemcumque causae exitum dominus adversus furem habuerit; eadem definitione obtinente, sive in partem sive in solidum
17 (19) solvendo sit is, qui rem commodatam accepit. Sed is, apud quem res deposita est, custodiam non praestat, sed tantum in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo fecerit: qua de causa, si res ei subrepta fuerit, quia restituendae eius rei nomine depositi non tenetur, nec ob id eius interest, rem salvam esse, furti agere non potest, sed furti
18 (20) actio domino competit. In summa sciendum est, quaesitum esse, an impubes rem alienam amovendo furtum faciat. et placet [t]), quia furtum ex affectu consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pu-
19 (21) bertati sit, et ob id intellegat se delinquere [20]). Furti actio, sive dupli, sive quadrupli, tantum ad poenae persecutionem pertinet: nam ipsius rei persecutionem extrinsecus habet dominus, quam aut vindicando aut condicendo potest auferre. sed vindicatio [u]) quidem adversus possessorem est, sive fur ipse possidet, sive alius quilibet; condictio autem adversus ipsum furem heredemve eius, licet non possideat, competit [21]).

TITULUS SECUNDUS.

[1]) DE VI BONORUM RAPTORUM [a]).

Pr. Qui res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti (quis enim magis alienam rem invito domino contractat, quam qui vi rapit? ideoque recte dictum est, eum improbum furem esse): sed tamen propriam actionem eius delicti nomine praetor introduxit, quae appellatur *vi bonorum raptorum*, et est intra annum quadrupli, post annum simpli. quae actio utilis est etiam, si quis unam rem, licet minimam, rapuerit. quadruplum autem non totum poena est, et extra poenam rei persecutio [b]), sicut in actione furti manifesti diximus: sed in quadruplo inest et rei persecutio, ut poena tripli sit, sive comprehendatur raptor in ipso delicto, sive non. ridiculum est enim, levioris esse condi-
1 cionis eum, qui vi rapit, quam qui clam amovet [2]). Quia

---

t) *placuit.* — u) *rei v., in re v.*

a) *De bonis vi raptis.* — b) def. *et e. p. r. p.* — *et non e...; sed e. p...*

20) D. h. l. 23. — 21) I. de action. IV, 6. §. 14. 18. D. de condict. furt. XIII, 1. C. h. l. 12. 19.

1) Cic. p. Tullio 7. sqq. Cai. III, 209. IV, 8. D. vi bon. rapt. XLVII, 8. C. eod. IX, 33. — 2) D. h. l. 2. pr. §. 10. 11. 13. 17. 24. 26. 27. l. 4. pr. §. 8.

tamen ita competit haec actio, si dolo malo quisque rapuerit: qui aliquo errore inductus, suam rem esse existimans [c]), et imprudens iuris, eo animo rapuit, quasi domino liceat rem suam etiam per vim auferre a possessoribus, absolvi debet. cui scilicet conveniens est, nec furti teneri eum, qui eodem hoc animo rapuit. Sed ne, dum talia excogitentur, inveniatur via, per quam raptores impune suam exerceant avaritiam: melius divalibus constitutionibus pro hac parte prospectum est, ut nemini liceat vi rapere rem mobilem, vel se moventem, licet suam eandem rem existimet; sed si quis contra statuta fecerit, rei quidem suae dominio cadere, sin autem aliena sit, post restitutionem eius, etiam aestimationem eiusdem rei praestare. quod non solum in mobilibus rebus, quae rapi possunt, constitutiones obtinere censuerunt, sed etiam in invasionibus, quae circa res soli fiunt, ut ex hac causa omni rapina homines abstineant [3]). Sane in hac [d]) actione non utique 2
expectatur, rem in bonis actoris esse: nam sive in bonis sit, sive non sit, si tamen ex bonis sit, locum haec actio habebit. Quare sive commodata, sive locata, sive pignerata, sive etiam [e]) deposita sit apud Titium sic, ut intersit eius, eam non [f]) auferri, veluti si in re deposita culpam quoque promisit, sive bona fide possideat, sive usumfructum in ea quis habeat, vel quod aliud ius, ut intersit eius, non rapi: dicendum est, competere ei hanc actionem, ut non [g]) dominium accipiat, sed illud solum, quod ex bonis eius, qui rapinam passus est, id est quod ex substantia eius ablatum esse proponatur. et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex hisdem causis omnes habere hanc actionem [4]).

TITULUS TERTIUS.

[1]) DE LEGE AQUILIA.

Damni iniuriae actio constituitur per legem Aquiliam. Pr.
cuius primo capite cautum est, ut, si quis hominem alienum, alienamve quadrupedem, quae pecudum numero sit, iniuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum domino dare damnetur [2]). Quod autem non prae- 1

c) *Ita tamen* ..; .. *quia qui* ..; .. *existimet.* — d) def. *Sane*, def. *hac.* — e) *et pign. s.* — f) *per vim n.* — g) *n. ut.*

3) D. h. l. 2. §. 18.; quod metus causa IV, 2. l. 13. C. unde vi VIII, 4. l. 7. 10. — 4) D. h. l. 2. §. 22...25.

1) Cai. III, 210...219. D. ad l. Aquil. IX, 2. C. eod. III, 35. — 2) D. h. l. 1. pr. l. 2. pr. l. 21. pr.

cise de quadrupede, sed de ea tantum, quae pecudum numero est, cavetur, eo pertinet, ut neque de feris bestiis, neque de canibus cautum esse intellegamus, sed de his tantum, quae proprie [a]) pasci dicuntur, quales sunt equi, muli, asini, boves, oves, caprae. de suibus quoque idem placuit: nam et sues pecudum appellatione continentur, quia et hi gregatim pascuntur; sic denique et Homerus in Odyssea ait, sicut Aelius Marcianus in suis institutionibus refert:

Δήεις τόν γε σύεσσι παρήμενον· αἱ δὲ νέμονται
Πὰρ Κόρακος πέτρῃ, ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ [3]).

2 Iniuria autem occidere intellegitur, qui nullo iure occi-
dit. itaque latronem qui occidit, non tenetur, utique si
3 aliter periculum effugere non potest [4]). Ac ne is quidem
hac lege tenetur, qui casu occidit, si modo culpa eius
nulla inveniatur: nam alioquin non minus ex dolo, quam [b])
4 ex culpa quisque hac lege tenetur [5]). Itaque si quis, dum
iaculis ludit, vel exercitatur, transeuntem servum tuum
traiecerit, distinguitur. nam si id a milite quidem [c]) in
campo, eoque [d]), ubi solitum est exercitari, admissum est,
nulla culpa eius intellegitur; si alius tale quid admiserit,
culpae reus est. idem iuris est et de milite, si is in alio
loco, quam qui exercitandis militibus destinatus est, id
5 admisit [6]). Item si putator, ex arbore deiecto ramo, ser-
vum tuum transeuntem occiderit, si prope viam publicam
aut vicinalem id factum est, neque praeclamavit [e]), ut ca-
sus evitari possit, culpae reus est; si praeclamavit [e]), ne-
que ille curavit cavere, extra culpam est putator. aeque
extra culpam esse intellegitur, si seorsum a via forte, vel
in medio fundo caedebat, licet non praeclamavit [e]), quia
6 eo loco nulli extraneo ius fuerat versandi [7]). [8]) Praeterea
si medicus, qui servum tuum secuit, dereliquerit curatio-
nem, atque ob id mortuus fuerit servus, culpae reus est [f]).
7 Imperitia quoque culpae annumeratur, veluti si medicus
ideo servum tuum occiderit, quod eum male secuerit, aut
8 perperam ei medicamentum dederit. Impetu quoque mu-

a) *gregatim p.* — b) *q. ex d.* — c) *qui,* def. — d) *c. eove; eo campo.* — e) *procl.* — f) *erit.*

3) D. h. l. 2. §. 2.; de legatis XXXII. l. 65. §. 4. Varro l. Lat. IV (V), 19. 20. Isidor. origg. XII, 1. — Hom. Odyss. XIII, 407. 8.: *Invenies hunc suibus assidentem; hae autem pascuntur Apud corvi rupem et ad fontem Arethusam.* —

4) D. h. l. 4. 5. §. 1. Collat. legg. Rom. et Mos. VII, 3. Cic. p. Tullio 11.; Id. p. Milone 4. — 5) D. h. l. 5. §. 1... l. 6. — 6) D. h. l. 9. §. 4. l. 10. — 7) D. h. l. 31. — 8) D. h. l. 8. 57.

larum, quas mulio propter imperitiam retinere non potuerit, si servus tuus oppressus fuerit, culpae reus est mulio. sed et, si propter infirmitatem retinere eas non potuerit, cum alius firmior retinere potuisset, aeque culpae tenetur. eadem placuerunt de eo quoque, qui, cum equo veheretur, impetum eius aut propter infirmitatem, aut propter imperitiam suam retinere non potuerit. [9]) His autem verbis 9
legis, *quanti* [g]) *in eo anno plurimi fuerit*, illa sententia exprimitur, ut, si quis hominem tuum, qui hodie claudus, aut luscus, aut mancus erit, occiderit, qui in eo anno integer aut [h]) pretiosus fuerit, non tanti teneatur, quanti is hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. qua ratione creditum est, poenalem esse huius legis actionem, quia non solum tanti quisque obligatur, quantum damni dederit, sed aliquando longe pluris: ideoque constat, in heredem eam actionem non transire, quae transitura fuisset, si ultra damnum numquam lis aestimaretur [10]). Illud 10
non ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit, non solum perempti corporis aestimationem habendam esse, secundum ea, quae diximus, sed eo amplius, quicquid praeterea, perempto eo corpore, damni vobis allatum fuerit, veluti si servum tuum heredem ab aliquo institutum antea quis occiderit, quam is iussu tuo adiret: nam hereditatis quoque amissae rationem esse habendam constat. item, si ex pari mularum unam, vel ex quadriga equorum unum occiderit, vel ex comoedis unus servus fuerit occisus: non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius id quoque computatur, quanto depretiati sunt, qui supersunt. Liberum est autem 11
ei, cuius servus fuerit occisus, et privato iudicio legis Aquiliae damnum persequi, et capitalis criminis eum reum facere [11]).

Caput secundum legis Aquiliae in usu non est [12]). 12
Capite tertio de omni cetero damno cavetur. Itaque si 13
quis servum, vel eam quadrupedem, quae pecudum numero est, vulneraverit, sive eam quadrupedem, quae pecudum numero non est, veluti canem aut feram bestiam, vulneraverit, aut occiderit, hoc capite actio constituitur. in ceteris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus, quae anima carent, damnum iniuria datum [i]) hac parte vindicatur. si quid enim ustum, aut ruptum, aut

---

g) *q. id, q. ea res.* — h) *et.* — i) *iniuriae.*

9) D. h. l. 21. . . 23. — 10) I. de action. IV, 6. §. 19.; de perpet. et temp. act. IV, 12. §. 1. — 11) D. praescr. verbis XIX, 5. l. 14. §. 1. C. h. l. 3. — 12) Cai. III, 215. 216. D. h. l. 27. §. 4.

fractum fuerit, actio ex hoc capite constituitur; quamquam potuerit sola *rupti* appellatio in omnes istas causas sufficere: ruptum enim intellegitur, quod quoquo modo corruptum est. unde non solum usta, aut fracta, sed etiam scissa, et collisa, et effusa, et quoquo modo perempta atque deteriora facta hoc verbo continentur; denique responsum est, si quis in alienum vinum aut oleum id immiserit[k]), quo naturalis bonitas vini vel olei corrumperetur, ex
14 hac parte legis eum teneri[13]). [14]) Illud palam est, sicut ex primo capite ita demum quisque tenetur, si dolo aut culpa eius homo aut quadrupes occisus occisave fuerit, ita ex hoc capite, ex dolo aut culpa, de cetero damno quemque teneri. Hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, obligatur is,
15 qui damnum dederit. Ac ne *plurimi* quidem verbum adiicitur. sed Sabino recte placuit, perinde habendam aestimationem, acsi etiam hac parte *plurimi* verbum adiectum fuisset: nam plebem Romanam, quae Aquilio tribuno rogante hanc legem tulit[15]), contentam fuisse, quod prima parte eo verbo usa est.

16 Ceterum placuit, ita demum ex hac lege[l]) actionem esse, si quis praecipue corpore suo[m]) damnum dederit. Ideoque in eum, qui alio modo damnum dederit, utiles actiones dari solent: veluti si quis hominem alienum aut pecus ita incluserit, ut fame necaretur, aut iumentum tam vehementer egerit, ut rumperetur, aut pecus in tantum exagitaverit, ut praecipitaretur, aut si quis alieno servo persuaserit, ut in arborem ascenderet, vel in puteum descenderet, et is ascendendo vel descendendo aut mortuus fuerit, aut aliqua parte corporis laesus, utilis in eum actio datur. sed si quis alienum servum de ponte aut ripa in flumen deiecerit, et is suffocatus fuerit, eo, quod proiecerit, corpore suo damnum dedisse non difficiliter intellegi poterit: ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. Sed si non corpore damnum fuerit datum, neque corpus laesum fuerit, sed alio modo damnum alicui contigerit, cum non sufficit neque directa, neque utilis Aquilia, placuit, eum, qui obnoxius fuerit, in factum actione teneri: veluti si quis, misericordia ductus, alienum servum compeditum solverit, ut fugeret[16]).

---

k) *immiscuerit*, *miscuerit*. — l) *ex h. l directam*. *d. ex h. l.* — m) def. *suo*.

13) D. h. l. 27. §. 5. sqq. l. 29. §. 6. — 14) D. h. l. 27. §. 5. l. 29. §. 8. l. 30. §. 3. — 15) Theoph. h. — 16) D. h. l. 7. §. 6. 7. l. 9. 51. pr. l. 53.; de servo corrupto XI, 3. I. 3. §. 1. l. 4.; de dolo IV, 3. l. 7. §. 7.

TITULUS QUARTUS.

[1]) DE INIURIIS.

[2]) Generaliter iniuria dicitur omne, quod non iure fit; Pr.
specialiter alias contumelia, quae a *contemnendo* dicta est, quam Graeci ὕβριν appellant, alias culpa, quam Graeci ἀδίκημα [a]) dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuria [b]) accipitur, alias iniquitas et iniustitia, quam Graeci ἀδικίαν [c]) vocant. cum enim praetor vel iudex non iure contra quem pronuntiat, iniuriam accepisse dicitur [3]). Iniuria autem 1
committitur non solum, cum quis pugno, puta [d]), aut fustibus caesus, vel etiam verberatus erit, sed etiam, si cui convicium factum fuerit, sive cuius bona, quasi debitoris [e]), possessa fuerint ab eo, qui intellegebat, nihil eum sibi debere, vel si quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen [f]) scripserit, composuerit, ediderit, dolove malo fecerit, quo quid eorum fieret, sive quis matremfamilias, aut praetextatum praetextatamve assectatus fuerit, sive cuius pudicitia attentata esse dicetur; et denique aliis pluribus modis admitti iniuriam, manifestum est [4]). Patitur 2
autem quis iniuriam non solum per semetipsum, sed etiam per liberos suos, quos in potestate habet; item per uxorem suam, id enim magis praevaluit. itaque si filiae alicuius, quae Titio nupta est, iniuriam feceris, non solum filiae nomine tecum iniuriarum agi potest, sed etiam patris quoque et mariti nomine. contra autem, si viro iniuria facta sit, uxor iniuriarum agere non potest: defendi enim uxores a viris, non viros ab uxoribus, aequum est. sed et socer nurus nomine, cuius vir in potestate est, iniuriarum agere potest. [5]) Servis autem ipsis quidem nulla iniu- 3
ria fieri intellegitur, sed domino per eos fieri videtur: non tamen iisdem modis, quibus etiam per liberos et uxores, sed ita, cum quid atrocius commissum fuerit, et [g]) quod aperte ad contumeliam domini respicit. veluti si quis alienum servum verberaverit, et in hunc casum actio proponitur; at si quis servo convicium fecerit, vel pugno eum

---

a) ἔγκλημα. — b) *d. i. datum, d. iniuriae.* — c) *ανομίαν καὶ ἀδ.* — d) *pulsatus.* — e) *d. qui nihil deberet.* — f) c. *aut historiam.* — g) def. *et*

1) Cai. III, 220...225. Paul. sent. de iniuriis V, 4. Coll. II. Mos. et Rom. de atroci iniur. II. D. de iniuriis XLVII, 10. C. eod. IX, 35. — 2) D. h. l. 1. 2. — 3) D. ad l. Aquil. IX, 2. l. 5. §. 1. Aristot. eth. Nicom. V, 10. Seneca de const. sap. 11. — 4) Auct. ad Herenn. IV, 25. D. h. l. 5. pr. §. 1. 9. 10. l. 15. §. 1...33. — 5) D. h. l. 15. §. 34... l. 17. §. 2.

4 percusserit, nulla in eum actio domino competit. si communi servo iniuria facta sit, aequum est, non pro ea parte, qua dominus quisque est, aestimationem iniuriae fieri, sed
5 ex dominorum persona, quia ipsis fit iniuria. quodsi ususfructus in servo Titii est, proprietas Maevii est, magis
6 Maevio iniuria fieri intellegitur. sed si libero, qui tibi bona fide servit, iniuria facta sit, nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit; nisi in contumeliam tuam pulsatus sit, tunc enim competit et tibi iniuriarum actio. idem ergo est et in servo alieno bona fide tibi serviente, ut totiens admittatur iniuriarum actio, quotiens in tuam contumeliam iniuria ei facta sit.

7 Poena autem iniuriarum ex lege duodecim tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat; propter ossum[h]) vero fractum nummariae poenae erant constitutae, quasi in magna veterum paupertate. Sed postea praetores permittebant ipsis, qui iniuriam passi sunt, eam aestimare: ut iudex vel tanti condemnet, quanti iniuriam passus aestimaverit, vel minoris, prout ei visum fuerit. Sed poena quidem iniuriae, quae ex lege duodecim tabularum introducta est, in desuetudinem abiit; quam autem praetores introduxerunt, quae etiam *honoraria* appellatur, in iudiciis frequentatur. nam secundum gradum dignitatis vitaeque honestatem crescit aut minuitur aestimatio iniuriae; qui gradus condemnationis et in servili persona non immerito servatur, ut aliud in servo actore, aliud in medii actus ho-
8 mine, aliud in vilissimo vel compedito constituatur[6]). Sed et lex Cornelia de iniuriis loquitur, et iniuriarum actionem introduxit. quae competit ob eam rem, quod se pulsatum quis verberatumve, domumve suam vi introitum[i]) esse dicat. domum autem accipimus, sive in propria domo quis habitat, sive in conducta, vel gratis, sive hospitio receptus
9 sit[7]). Atrox iniuria aestimatur vel ex facto (veluti si quis ab aliquo vulneratus fuerit, vel fustibus caesus), vel ex loco (veluti si cui in theatro, vel in foro, vel in conspectu praetoris iniuria facta sit), vel ex persona (veluti si magistratus iniuriam passus fuerit, vel si senatori ab humili iniuria facta sit, aut parenti patronoque fiat a liberis vel libertis: aliter enim senatoris et parentis patronique, aliter extranei et humilis personae iniuria aestimatur), nonnumquam et locus vulneris atrocem iniuriam facit (veluti si in oculo quis percussus sit[k])); parvi autem refert, utrum pa-

h) *os.* — i) *introitam.* — k) *p. fuerit; percussit; percusserit.*

6) Gellius XX, 1. D. h. l. 15. accusat. XLVIII, 2. l. 12. §. 1. §. 25. 44. — 7) D. h. l. 5.; de

trifamilias, an filiofamilias talis iniuria facta sit: nam et haec atrox aestimabitur[8]. In summa sciendum est, de omni 10 iniuria eum, qui passus est, posse vel criminaliter agere, vel civiliter. et, si quidem civiliter agatur, aestimatione facta, secundum quod dictum est, poena imponitur. sin autem criminaliter, officio iudicis extraordinaria poena reo irrogatur: hoc videlicet observando, quod Zenoniana constitutio introduxit, ut viri illustres, quique supra eos sunt, et per procuratorem possint actionem iniuriarum criminaliter vel persequi, vel suscipere, secundum eius tenorem, qui ex ipsa manifestius apparebit[9]. [10]Non solum autem 11 is iniuriarum tenetur, qui fecit iniuriam, hoc est qui percussit; verum ille quoque continebitur[l], qui dolo fecit, vel qui curavit, ut cui mala pugno percuteretur. Haec actio dissimu- 12 latione aboletur: et ideo, si quis iniuriam dereliquerit, hoc est statim passus[m], ad animum suum non revocaverit, postea, ex poenitentia, remissam iniuriam non poterit recolere.

TITULUS QUINTUS.

[1]DE OBLIGATIONIBUS, QUAE QUASI EX DELICTO NASCUNTUR.

Si iudex litem suam fecerit, non proprie ex maleficio Pr. obligatus videtur. sed quia neque ex contractu[a] obligatus est, et utique peccasse aliquid intellegitur, licet per imprudentiam: ideo videtur quasi ex maleficio teneri, et in quantum de ea re aequum religioni iudicantis videbitur, poenam sustinebit[2]. [3]Item is, ex cuius coenaculo, vel 1 proprio ipsius, vel conducto[b], vel in quo gratis habitabat, deiectum effusumve aliquid est, ita ut alicui noceretur[c], quasi ex maleficio obligatus intellegitur: ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intellegitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur, aut servi, aut liberi. Cui similis est is, qui ea parte, qua vulgo iter fieri solet, id positum aut suspensum habet, quod potest, si ceciderit, alicui nocere: quo casu poena decem aureorum constituta

---

l) *tenebitur.* — m) *s. ut p.; s. ut p. est.*
a) *neque ex maleficio n. ex c.* — b) *def. v. cond.* — c) *noceret.*

8) Quintil. inst. VI, 1, 15. D. h. l. 7. §. 2... l. 9. §. 3. — 9) D. h. l. 7. §. 6. — C. h. l. 11. — 10) D. h. l. 11. pr... §. 6. l. 5. §. 9. l. 15. §. 2.
1) D. de oblig. et act. XLIV, 7. l. 5. §. 4...6. — 2) D. de extraord. cognit. L, 13. l. 6.; de iudiciis V, 1. l. 15. §. 1. Cai. IV, 52. Aristot. Eth. ad Nicom. V, 9. — 3) D. de his qui effud. IX, 3. praesertim l. 7

est. De eo vero, quod deiectum effusumve est, dupli, quanti damnum [d]) datum sit, constituta est actio. Ob hominem vero liberum occisum quinquaginta aureorum poena constituitur; si vero vivet, nocitumque ei esse dicetur, quantum ob eam rem aequum iudici videtur, actio datur: iudex enim computare debet mercedes medicis praestitas, ceteraque impendia, quae in curatione facta sunt, praeterea operarum [e]), quibus caruit, aut cariturus est ob id,
2 quod inutilis factus est. Si filiusfamilias seorsum a patre habitaverit, et quid ex coenaculo eius deiectum effusumve sit, sive quid positum suspensumve habuerit, cuius casus periculosus est: Iuliano placuit, in patrem nullam esse actionem, sed cum ipso filio agendum. quod et in filiofamilias iudice observandum est, qui litem suam fecerit [4]).
3 Item exercitor navis, aut cauponae, aut stabuli, de dolo [f]) aut furto, quod in nave, aut in caupona, aut in stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur, si modo ipsius nullum est maleficium, sed alicuius eorum, quorum opera navem aut cauponam aut stabulum exerceret: cum enim neque ex contractu sit [g]) adversus eum constituta haec actio, et aliquatenus culpae reus est, quod opera malorum hominum uteretur, ideo quasi ex maleficio teneri videtur. [h]) in his autem casibus in factum actio competit, quae heredi quidem datur, adversus heredem autem non competit [5]).

TITULUS SEXTUS.

[1]) DE ACTIONIBUS.

Pr. Superest, ut de actionibus loquamur. Actio autem nihil aliud est, quam ius persequendi iudicio, quod sibi debetur [2]).

1 Omnium actionum, quibus inter aliquos apud iudices arbitrosve de quacumque re quaeritur, summa divisio in duo genera deducitur: aut enim in rem sunt, aut in personam. Namque agit unusquisque aut cum eo, qui ei obligatus est, vel ex contractu, vel ex maleficio (quo casu proditae actiones in personam sunt, per quas intendit, ad-

---

d) *quanti damni; ..tum ..ni; ..tum ..num.* — e) *operas.* — f) *damno.* — g) *s. neque ex maleficio.* — h) Hic paragraphum nonnulli signant.

4) D. IX, 3. l. 1. §. 7.; de iudiciis V, 1. l. 15. pr. — 5) D. nautae caup. IV, 9. l. 7.; furti adv. nautas XLVII, 5.

1) Cai. IV, 1...74. 171. D. de oblig. et act. XLIV, 7. — 2) D. h. l. 51.; de verb. signif. L, 16. l. 178. §. 2. 3.

versarium ei dare facere oportere, et aliis quibusdam mo-
dis); aut cum eo agit, qui nullo iure ei obligatus est,
movet tamen alicui de aliqua re controversiam. Quo casu
proditae actiones in rem sunt. Veluti si rem corporalem
possideat quis, quam Titius suam esse affirmet, et pos-
sessor dominum se esse dicat: nam si Titius suam esse
intendat, in rem actio est [3]). [4]) Aeque si agat, ius sibi 2
esse de [a]) fundo forte vel aedibus utendi fruendi, vel per
fundum vicini eundi agendi, vel ex fundo vicini aquam
ducendi, in rem actio est. eiusdem generis est actio de
iure praediorum urbanorum, veluti si agat, ius sibi esse
altius aedes suas tollendi [5]), prospiciendive, vel proiiciendi
aliquid vel immittendi [b]) in vicini aedes. contra quoque de
usufructu et de servitutibus praediorum rusticorum, item
praediorum urbanorum invicem quoque proditae sunt actio-
nes, ut, si quis intendat, ius non esse adversario utendi
fruendi, eundi agendi, aquamve ducendi, item altius tol-
lendi, prospiciendi, proiiciendi, immittendi, istae quoque
actiones in rem sunt, sed negativae. quod genus actionis
in controversiis rerum corporalium proditum non est: nam
in his is agit, qui non possidet; ei vero, qui possidet,
non est actio prodita, per quam neget, rem auctoris [c])
esse. sane uno [d]) casu qui possidet, nihilominus actoris
partes obtinet, sicut in latioribus digestorum libris oppor-
tunius apparebit [6]). — Sed istae quidem actiones, quarum 3
mentionem habuimus, et si quae sunt similes, ex legitimis et
civilibus causis descendunt. Aliae autem sunt, quas praetor
ex sua iurisdictione comparatas habet, tam in rem, quam
in personam, quas et ipsas necessarium est exemplis osten-
dere. Ecce plerumque ita permittit [e]) in rem agere, ut
vel actor diceret, se quasi usu cepisse, quod usu non ceperit,
vel ex diverso possessor [f]) diceret, adversarium suum usu non
cepisse, quod usu ceperit [7]). Namque si cui ex iusta causa res 4
aliqua tradita fuerit (veluti ex causa emptionis, aut dona-
tionis, aut dotis, aut legatorum), necdum eius rei dominus
effectus est, si eius rei casu [g]) possessionem amiserit, nul-
lam habet directam in rem actionem ad eam rem perse-
quendam: quippe ita proditae sunt iure civili actiones, ut

a) *in*, def. — b) *i. tignum*. — c) *alterius; actoris*. — d) *hoc u.; eo.; u. quoque; non u.* — e) *p. praetor; ..itur*. — f) *possessorem*. — g) def. *casu*.

3) D. h. l. 25. pr. §. 1. — 4) D. si usufr. pet. VII, 6; si serv. vind. VIII, 5. — 5) cf. Theoph. II, 3. §. 1. (de servitute stillicidii non recipiendi). — 6) D. VII, 6. l. 5. §. 6.; VIII, 5. l. 6. §. 1. — 7) D. h. l. 25. §. 2.

quis dominium suum vindicet. sed quia sane durum erat,
eo casu deficere actionem, inventa est a praetore actio, in
qua dicit is, qui possessionem amisit, eam rem se usu
cepisse, et ita vindicat, suam esse. quae actio Publiciana
appellatur, quoniam primum a Publicio praetore in edicto
5 proposita est [8]. Rursus ex diverso, si quis, cum reipu-
blicae causa abesset, vel in hostium potestate esset, rem
eius, qui in civitate esset, usu ceperit, permittitur do-
mino, si possessor reipublicae causa abesse desierit, tunc
intra annum, rescissa usucapione, eam petere, id est ita
petere, ut dicat, possessorem usu non cepisse, et ob id
suam esse rem. quod genus actionis quibusdam et [h]) aliis,
simili aequitate motus, praetor accommodat, sicut ex la-
tiore digestorum seu pandectarum volumine intellegere li-
6 cet [9]. Item si quis in fraudem creditorum rem suam alicui
tradiderit, bonis eius a creditoribus ex sententia praesidis
possessis, permittitur ipsis creditoribus, rescissa traditione,
eam rem petere, id est dicere, eam rem traditam non
7 esse, et ob id in bonis debitoris mansisse [10]. Item Ser-
viana et quasi Serviana, quae etiam hypothecaria vocatur,
ex ipsius praetoris iurisdictione substantiam capit. Ser-
viana autem experitur quis de rebus coloni, quae pignoris
iure pro mercedibus fundi ei tenentur; quasi Serviana au-
tem, qua creditores pignora hypothecasve persequuntur.
inter pignus autem et hypothecam, quantum ad actionem
hypothecariam [i]), nihil interest: nam de qua re inter cre-
ditorem et debitorem convenerit, ut sit pro debito obli-
gata, utraque hac appellatione continetur. sed in aliis
differentia est: nam *pignoris* appellatione eam proprie con-
tineri dicimus, quae simul etiam traditur creditori, maxime
si mobilis sit; at eam, quae sine traditione nuda conven-
tione tenetur, proprie *hypothecae* appellatione contineri di-
8 cimus [11]. In personam quoque actiones ex sua iurisdi-
ctione propositas habet praetor. Veluti de pecunia con-
stituta, cui similis videbatur receptitia: sed ex nostra
constitutione (cum et, si quid plenius habebat, hoc in pe-
cuniam constitutam [k]) transfusum est) et [l]) ea, quasi super-

---

h) def. *et.* — i) *h. pertinet; h. attinet.* — k) *actionem pecuniae constitutae.* — l) def. *et.*

8) D. de Public. in rem act. VI, 2. Cai. IV, 36. — 9) D. ex quibus causis maiores IV, 6., praesertim. l. 1. §. 1. l. 21. pr... l. 26. §. 8. — 10) Cic. ad Attic. I, 1. D. quae in fraud. credit. XLII, 8. C. de revocandis his q. in fr. cr. VII, 75. — 11) D. de pignor. XX, 1. l. 3. 18.; ad SC. Vellef. XVI, 1. l. 13. §. 1. — D. XX, 1. l 5. §. 1.; de verb. signif. L, 16. l. 238. §. 2.

vacua, iussa est cum sua auctoritate a nostris legibus
recedere. Item praetor proposuit m) de peculio servorum
filiorumque familias, et ex qua quaeritur, an actor iura-
verit, et alias complures [12]). De pecunia autem constituta 9
cum omnibus agitur, quicumque vel pro se vel pro alio
soluturum se constituerit, nulla scilicet stipulatione inter-
posita. nam alioquin, si stipulanti promiserit, iure civili
tenetur [13]). Actiones autem de peculio ideo adversus pa- 10
trem dominumve comparavit praetor, quia, licet ex con-
tractu filiorum servorumve ipso iure non teneantur, aequum
tamen est, peculio tenus, quod veluti patrimonium est
filiorum filiarumque, item servorum, condemnari eos [14]).
Item si quis postulante adversario iuraverit, deberi sibi 11
pecuniam, quam peteret, neque ei solvatur, iustissime ac-
commodat ei talem actionem, per quam non illud quaeri-
tur, an ei pecunia debeatur, sed an iuraverit [15]). Poe- 12
nales quoque actiones bene n) multas ex sua iurisdictione
introduxit: veluti adversus eum, qui quid ex albo eius
corrupisset; et in eum, qui patronum vel parentem in ius
vocasset, cum id non impetrasset; item adversus eum,
qui vi exemerit eum, qui in ius vocaretur, cuiusve dolo
alius exemerit; et alias innumerabiles [16]). Praeiudiciales 13
actiones in rem esse videntur, quales sunt, per quas quae-
ritur, an aliquis liber, vel libertus sit, vel de partu agno-
scendo. ex quibus fere una illa legitimam causam habet,
per quam quaeritur, an aliquis liber sit; ceterae ex ipsius
praetoris iurisdictione substantiam capiunt [17]). — [18]) Sic 14
itaque discretis actionibus, certum est, non posse actorem
rem suam ita ab aliquo petere, *si paret, eum dare opor-
tere*: nec enim, quod actoris est, id ei dari oportet, quia
scilicet dari cuiquam id intellegitur, quod ita datur, ut
eius fiat; nec res, quae iam actoris est, magis eius fieri
potest. plane odio furum, quo magis pluribus actionibus
teneantur, effectum est, ut, extra poenam dupli aut qua-
drupli, rei recipiendae nomine fures etiam hac actione
teneantur, *si paret, eos dare oportere*, quamvis sit adversus
eos etiam haec in rem actio, per quam rem suam quis

---

m) *p. actionem.* — n) *paene*, def.

12) C. de const. pec. IV, 18. l. 2. — 13) Cai. IV, 171. Paul. sent. II, 2. D. de const. pec. XIII, 5. C. eod. IV, 18. — 14) D. de peculio XV, 1. — 15) D. de iureiur. XII, 2. — 16) D. de iurisdict. II, 1. l. 7.; ne quis eum II, 7. I. de poena temere litig. IV, 16. §. 3. — 17) Cai. IV, 44. Victor, ars rhetor. II, 5. — D. de liber. causa XL, 12.; si libertus ingen. XL, 14.; de agnosc. liberis XXV, 3. — Liv. III, 44. D. de orig. iuris I, 2. l. 2. §. 24. — 18) Cai. IV, 4. sqq.

15 esse petit[19]). Appellamus autem in rem quidem actiones
vindicationes; in personam vero actiones, quibus dare fa-
cere oportere intenditur, *condictiones*. *condicere* enim est
denuntiare prisca lingua; nunc vero abusive dicimus, con-
dictionem actionem in personam esse, qua actor intendit,
dari sibi oportere. nulla enim hoc tempore eo nomine
denuntiatio fit[20]).
16 Sequens illa divisio est, quod quaedam actiones rei
persequendae gratia comparatae sunt, quaedam poenae
17 persequendae, quaedam mixtae sunt[21]). Rei perse-
quendae causa comparatae sunt omnes in rem actiones.
Earum vero actionum, quae in personam sunt, hae
quidem, quae ex contractu nascuntur, fere omnes rei
persequendae causa comparatae videntur: veluti quibus
mutuam pecuniam, vel in stipulatum deductam petit actor,
item commodati, depositi, mandati, pro socio, ex em-
pto vendito, locato conducto. plane, si depositi agetur
eo nomine, quod tumultus, incendii, ruinae, naufragii
causa depositum sit, in duplum actionem praetor red-
dit, si modo cum ipso, apud quem depositum sit, aut
cum herede eius ex dolo ipsius agetur: quo casu mixta
18 est actio[22]). Ex maleficiis vero proditae actiones aliae
tantum poenae persequendae causa comparatae sunt,
aliae tam[o]) poenae, quam rei persequendae, et ob id
mixtae sunt. Poenam tantum persequitur quis actione furti:
sive enim manifesti agatur quadrupli, sive nec manifesti
dupli, de sola poena agitur: nam ipsam rem propria actione
persequitur quis, id est suam esse petens, sive fur ipse
eam rem possideat, sive alius quilibet; eo amplius adver-
19 sus furem etiam condictio est rei. Vi autem bonorum ra-
ptorum actio mixta est, quia in quadruplum rei persecutio
continetur, poena autem tripli est. Sed et legis Aquiliae
actio de damno[p]) mixta est, non solum, si adversus infi-
tiantem in duplum agatur, sed interdum et, si in simplum
quisque agit. veluti si quis hominem claudum aut luscum
occiderit, qui in eo anno integer et magni pretii fuerit:
tanti enim damnatur, quanti is homo in eo anno plurimi
fuerit[q]), secundum iam traditam divisionem. Item mixta
est actio contra eos, qui relicta sacrosanctis ecclesiis vel
aliis venerabilibus locis legati vel fideicommissi nomine dare

o) *a. rei*, *a. t.* — p) *de d. iniuriae*; *de d. iniuria dato*; def. — q) *p. et magni pretii f.*; def. *tanti .. pl. fuerit*.

19) I. de obligat. ex del. IV, 1. §. fin — 20) Cai. IV, 18. D. h. l. 25. pr. — 21) D. h l. 35. —

22) D. depositi XVI, 3. l. 1. §. 1. sq. l. 18. I. h. §. 26.

distulerint usque adeo, ut etiam in iudicium vocarentur:
tunc etenim et ipsam rem vel pecuniam, quae relicta est,
dare compelluntur, et aliud tantum pro poena, et ideo in
duplum eius fit condemnatio [23]). — Quaedam actiones 20
mixtam causam obtinere videntur, tam in rem, quam in
personam. qualis est familiae erciscundae actio, quae com-
petit coheredibus de dividenda hereditate; item communi
dividundo, quae r) inter eos redditur, inter quos aliquid
commune est, ut id dividatur; item finium regundorum,
quae inter eos agitur, qui confines agros habent. in qui-
bus tribus iudiciis permittitur iudici, rem alicui ex litiga-
toribus ex bono et aequo adiudicare, et, si unius pars
praegravare videbitur, eum invicem certa pecunia alteri
condemnare [24]).

Omnes autem actiones vel in simplum conceptae sunt, 21
vel in duplum, vel in triplum, vel in quadruplum: ulterius
autem nulla actio extenditur. In simplum agitur, veluti 22
ex stipulatione, ex mutui datione, ex empto vendito, lo-
cato conducto, mandato, et denique ex aliis compluribus
causis. In duplum agimus, veluti furti nec manifesti, da- 23
mni iniuriae ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam casi-
bus s). item servi corrupti, quae competit in eum, cuius
hortatu consiliove servus alienus fugerit, aut contumax
adversus dominum factus est, aut luxuriose vivere coeperit,
aut denique quolibet modo deterior factus sit: in qua actione
etiam earum rerum, quas fugiendo servus abstulit, aesti-
matio deducitur. item ex legato, quod venerabilibus locis
relictum est, secundum ea, quae supra diximus [25]). Tripli 24
vero, cum quidam maiorem verae aestimationis quantitatem
in libello conventionis inseruit, ut t) ex hac causa viatores,
id est executores litium, ampliorem summam sportularum
nomine exegerint: tunc enim id u), quod propter eorum
causam damnum passus fuerit reus, in u) triplum ab actore
consequetur, ut in hoc triplo et simplum, in quo damnum
passus est, connumeretur. quod nostra constitutio induxit,
quae in nostro codice fulget, ex qua v) dubio procul est,
ex lege condicticiam w) emanare [26]). Quadrupli, veluti 25
furti manifesti, item de eo, quod metus causa factum sit,

r) *qua.* — s) *causis.* — t) *et.* — u) def. *id;* loco *in*, *id.* — v) *quam.* — w) *condicticia.*

23) I. de vi bon. rapt. IV, 2. pr.; de I. Aquilia IV, 3. §. 9. C. de episc. et cler. I, 3. l. 46. §. 7. — 24) I. de obligat. q. ex contr. III, 27 (28). §. 3. 4.; de officio iud. IV, 17. §. 4...7. — 25) D. de servo corrupto XI, 3. — 26) C. de plus petit. III, 10. l. 2. §. 2. Theoph. h.

deque ea pecunia, quae in hoc data sit, ut is, cui datur,
calumniae causa negotium alicui faceret [27]), vel non face-
ret, item ex lege condicticia, a [x]) nostra constitutione ori-
tur, in quadruplum condemnationem imponens his execu-
toribus litium, qui contra nostrae constitutionis normam a
26 reis quicquam exegerint [28]). — [29]) Sed furti quidem nec
manifesti actio, et servi corrupti a ceteris, de quibus simul
locuti sumus, eo differt, quod hae actiones omnimodo du-
pli sunt; at illae, id est damni iniuriae ex lege Aquilia et
interdum [y]) depositi, infitiatione duplicantur, in confiten-
tem autem in simplum dantur; sed illa, quae de his com-
petit, quae relicta venerabilibus locis sunt, non solum in-
fitiatione duplicatur, sed et, si distulerit relicti solutionem,
usque quo iussu magistratuum nostrorum conveniatur, in
confitentem vero, et [z]) ante, quam iussu magistratuum
27 conveniatur, solventem, simpli [a]) redditur. Item actio de
eo, quod metus causa factum sit, a ceteris, de quibus si-
mul locuti sumus, eo differt, quod eius natura tacite con-
tinetur, ut, qui iudicis iussu ipsam rem actori restituat,
absolvatur. quod in ceteris casibus non ita est, sed omni-
modo quisque in quadruplum condemnatur, quod est et in
furti manifesti actione.
28 Actionum autem quaedam bonae fidei sunt, quaedam
stricti iuris. Bonae fidei sunt hae: ex empto vendito, lo-
cato conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro
socio, tutelae, commodati, pigneraticia, familiae erciscundae,
communi dividundo, praescriptis verbis, quae de aestimato
proponitur, et ea, quae ex permutatione competit, et
hereditatis petitio. quamvis enim usque adhuc incertum
erat, sive inter bonae fidei iudicia connumeranda sit [b]),
sive non, nostra tamen constitutio [30]) aperte eam esse
29 bonae fidei disposuit [31]). fuerat antea et rei uxoriae actio
ex bonae fidei iudiciis: sed cum pleniorem esse ex stipu-
latu actionem invenientes, omne ius, quod res uxoria ante
habebat, cum multis divisionibus, in ex stipulatu actionem,
quae de dotibus exigendis proponitur, transtulimus, me-
rito, rei uxoriae actione sublata, ex stipulatu, quae pro

---

x) *quae a;* def. — y) *et de dolo i.; et de dolo i. et.* — z) *et* def. — a) *in simplum; simplum.* — b) *s. hereditatis petitio.*

27) D. de calumniator. III, 6. — 28) Edict. Theodor. §. 4. C. de sportulis III, 2. l. 2. 5. — 29) I. h. §. 23. 25. — 30) C. de pet. hered. III, 31. l. f. §. f. — 31) Cic. p. Q. Roscio 4. Seneca benef. III, 7. D. commod. XIII, 6. l. 3. §. 2. — Cic. off. III, 15. 17. Id. top. 17 (66). Cai. IV, 47. 61. 62. D. pro socio XVII, 2. l. 38. pr.; de neg. gestis III, 5. l. 4.; de aedil. ed. XXI, 1. l. 31. §. 20.

ea introducta est, naturam bonae fidei iudicii tantum in
exactione dotis meruit, ut bonae fidei sit. sed et tacitam
ei dedimus hypothecam: praeferri autem aliis creditoribus
in hypothecis tunc censuimus, cum ipsa mulier de dote
sua experiatur, cuius solius providentia hoc induximus [32]).
In bonae fidei autem iudiciis libera potestas permitti vide- 30
tur iudici ex bono et aequo aestimandi, quantum actori
restitui debeat. In quo et illud continetur, ut, si quid in-
vicem actorem praestare oporteat, eo compensato, in re-
liquum ei is, cum quo actum est, condemnari debeat. sed
et in strictis iudiciis ex rescripto divi Marci, opposita doli
mali exceptione, compensatio inducebatur. sed nostra con-
stitutio eas compensationes, quae iure aperto nituntur, la-
tius introduxit, ut actiones ipso iure minuant, sive in rem,
sive personales, sive alias quascumque, excepta sola depo-
siti actione, cui aliquid compensationis nomine opponi,
satis impium esse credidimus [c]), ne, sub praetextu com-
pensationis, depositarum rerum quis exactione defraude-
tur [33]). — Praeterea quasdam actiones *arbitrarias*, id est 31
ex arbitrio iudicis pendentes, appellamus, in quibus, nisi
arbitrio iudicis is, cum quo agitur, actori satisfaciat, vel-
uti rem restituat, vel exhibeat, vel solvat, vel ex noxali
causa servum dedat, condemnari debeat. Sed istae actio-
nes tam in rem, quam in personam inveniuntur. in rem:
veluti Publiciana, Serviana de rebus coloni, quasi Ser-
viana, quae etiam [d]) hypothecaria vocatur. in personam:
veluti quibus de eo agitur, quod aut [e]) metus causa, aut
dolo malo factum est, item qua [f]) id, quod certo loco pro-
missum est, petitur. ad exhibendum quoque actio ex ar-
bitrio iudicis pendet. In his enim actionibus et ceteris si-
milibus permittitur iudici ex bono et aequo, secundum
cuiusque rei, de qua actum est, naturam aestimare,
quemadmodum actori satisfieri oporteat [34]).

[35]) Curare autem debet iudex, ut omnimodo, quantum 32
possibile ei sit, certae pecuniae vel rei sententiam ferat,
etiamsi de incerta quantitate apud eum actum est [36]). —
[37]) Si quis agens in intentione sua plus complexus fuerit, 33

---

c) *credimus.* — d) def. *etiam.* — e) *vi a.* — f) *cum.*

32) C. de rei uxor. act. V, 13. — C. de iure dot. V, 12. l. 30.; qui potiores VIII, 18. l. 12. — 33) Cai. IV, 61...68. D. de compensat. XVI, 2. I. h. §. 39. C. eod. IV, 31. praesertim l. f. C. IV, 31. l. f. — 34) Cai. IV, 163. Cic. in Verr. II, 2, 12. — 35) Cai. IV, 48...68. — 36) C. de sent., quae sine certa quantitat. VII, 46. — 37) Cic. de invent. II, 19. Plaut. mostell. III, 1, 121. 122. I. de except. IV, 13. §. 10. Paul. sent. de plus petendo I, 10 C. Hermogen. de calumniat. et plus petendo. C. I. de plus petit. III, 10.

quam ad eum pertineret, causa cadebat, id est rem amittebat, nec facile in integrum a praetore restituebatur, nisi minor erat vigintiquinque annis. huic enim sicut in aliis causis causa cognita succurrebatur, si lapsus iuventute fuerat, ita et in hac causa succurri solitum erat. sane, si tam magna causa iusti erroris interveniebat, ut etiam constantissimus quisque labi posset, etiam maiori vigintiquinque annis succurrebatur: veluti si quis totum legatum petierit, post deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adempta sit, aut quibusdam aliis legata data sint, quae efficiebant, ut plus petisse videretur petitor, quam dodrantem, atque ideo lege Falcidia legata minuebantur. Plus autem quatuor modis petitur: re, tempore, loco, causa. Re: veluti si quis pro decem aureis, qui ei debebantur, viginti petierit, aut si is, cuius ex parte res est, totam eam, vel maiore ex parte suam esse intenderit. Tempore: veluti si quis ante diem vel ante condicionem petierit. qua ratione enim, qui tardius solvit, quam solvere deberet, minus solvere intellegitur, eadem ratione, qui praemature petit, plus petere videtur. Loco plus petitur: veluti cum quis id, quod certo loco sibi stipulatus est, alio loco petit, sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari stipulatus fuerit; verbi gratia, si is, qui ita stipulatus est, *Ephesi dare spondes?* Romae pure intendat dari sibi oportere. ideo autem plus petere intellegitur, quia utilitatem, quam habuit promissor, si Ephesi solveret, adimit ei pura intentione: propter quam causam alio loco petenti arbitraria actio proponitur, in qua scilicet ratio habetur utilitatis, quae promissori competitura fuisset, si illo loco solveret g). quae utilitas plerumque in mercibus maxima invenitur, veluti vino, oleo, frumento, quae per singulas regiones diversa habent pretia: sed et pecuniae numeratae non in omnibus regionibus sub iisdem usuris fenerantur. si quis tamen Ephesi petat, id est eo loco petat, quo ut sibi detur, stipulatus est, pura actione recte agit: idque etiam praetor monstrat, scilicet quia utilitas solvendi salva est promissori [38]). Huic autem, qui loco plus petere intellegitur, proximus est is, qui causa plus petit: ut ecce, si quis ita a te stipulatus sit, *hominem Stichum aut decem aureos dare spondes?* deinde alterutrum petat, veluti hominem tantum, aut decem aureos tantum. ideo autem plus petere intellegitur, quia in eo genere stipulationis

g) *l. s., quo se soluturum spopondit.*

38) D. de eo quod certo loco XIII, 4.

promissoris est electio, utrum pecuniam an hominem solvere malit: qui igitur pecuniam tantum, vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit electionem adversario, et eo modo suam quidem meliorem condicionem facit, adversarii vero sui deteriorem. qua de causa talis in ea re prodita est actio, ut quis [h]) intendat, hominem Stichum aut aureos decem sibi dari oportere, id est ut eodem modo peteret, quo sibi stipulatus est. praeterea si quis generaliter hominem stipulatus sit, et specialiter Stichum petat, aut generaliter vinum stipulatus, specialiter Campanum petat, aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter Tyriam petat: plus petere intellegitur, quia electionem adversario tollit, cui stipulationis iure liberum fuit, aliud solvere, quam quod peteretur. quinetiam, licet vilissimum sit, quod quis petat, nihilominus plus petere intellegitur: quia saepe accidit, ut promissori facilius sit illud solvere, quod maioris pretii est. — Sed haec quidem antea in usu fuerant; postea autem lex Zenoniana et nostra rem coartavit [i]). et si quidem tempore plus fuerit petitum, quid statui oportet [k]), Zenonis divae memoriae loquitur constitutio; sin autem quantitate vel alio modo plus fuerit petitum, omne, si quid forte damnum [l]) ex hac causa acciderit ei, contra quem plus petitum fuerit, commissa tripli condemnatione, sicut supra diximus, puniatur. Si minus 34
in intentione complexus fuerit actor, quam ad eum pertineret, veluti si, cum ei decem deberentur, quinque sibi dari oportere intenderit, aut, cum totus fundus eius esset, partem dimidiam suam esse petierit, sine periculo agit: in reliquum enim nihilominus iudex adversarium in eodem iudicio ei [m]) condemnat, ex constitutione divae memoriae Zenonis. Si quis aliud pro alio intenderit, nihil eum pe- 35
riclitari placet, sed in eodem iudicio, cognita veritate, errorem suum corrigere permittimus [n]), veluti si is, qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit, aut si quis ex testamento sibi dari oportere intenderit, quod ex stipulatu debetur.

Sunt praeterea quaedam actiones, quibus non [o]) soli- 36
dum, quod debetur nobis, persequimur, sed modo solidum consequimur, modo minus. Ut ecce, si in peculium filii servive agamus. nam si non minus in peculio sit, quam persequimur, in solidum pater dominusve condemnatur; si vero minus inveniatur, hactenus condemnat iudex, quatenus in peculio sit. quemadmodum autem peculium intellegi

---

h) *siquis.* — i) *coërcuit.* — k) *s. o., quod.* — l) *d., ut in sportulis.* — m) def. *ei.* — n) *ei p.; permittitur.* — o) *n. semper.*

37 debeat, suo ordine proponemus. [39]) Item si de dote iudi-
cio [p]) mulier agat, placet, hactenus maritum condemnari
debere, quatenus facere possit, id est quatenus facultates
eius patiuntur. itaque si dotis quantitati concurrant facul-
tates eius, in solidum damnatur; si minus, in tantum,
quantum facere potest. Propter retentionem quoque dotis
repetitio minuitur: nam ob impensas in res dotales factas
marito retentio [q]) concessa est, quia ipso iure necessariis
sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus digestorum libris
38 cognoscere liceat [40]). Sed et, si quis cum parente suo
patronove agat, item si socius cum socio iudicio societatis
agat, non plus actor consequitur, quam adversarius eius
facere potest. idem est, si quis ex donatione sua conve-
39 niatur. Compensationes quoque oppositae plerumque effi-
ciunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debebatur:
namque ex bono et aequo, habita ratione eius, quod in-
vicem actorem ex eadem causa praestare oporteret [r]), in
reliquum eum, cum quo actum est, condemnare [s]), sicut
40 iam dictum est [41]). Eum quoque, qui creditoribus suis
bonis cessit, si postea aliquid acquisierit, quod idoneum
emolumentum habeat, ex integro in id, quod facere po-
test, creditores cum eo experiuntur [t]): inhumanum enim
erat, spoliatum fortunis suis in solidum damnari.

TITULUS SEPTIMUS.

[1]) QUOD CUM EO, QUI IN ALIENA POTESTATE EST, NEGOTIUM GESTUM ESSE DICETUR [a]) [2]).

Pr. Quia tamen superius mentionem habuimus de actione, quae [b]) in peculium filiorumfamilias servorumve agitur: opus est, ut de hac actione, et de ceteris, quae eorundem nomine in parentes dominosve dari solent, diligentius ad-

---

p) *in iudicium*; def. — q) *quasi r.* — r) *oportet.* — s) *condemnat.* — t) *cum eo quoque..exp.*

a) *Q. c. eo contractum eor q. in a. p. est.* — b) *qua.*

39) D. de re iudic. XLII, 1. l. 16...25.; sol. matrim. XXIV, 3. l. 12...18.; pro socio XVII, 2. l. 63. pr. l. 67. §. f.; de donat. XXXIX, 5. l. 12. 33. pr.; de cess. bon. XLII, 3. l. 4. 6. 7. C. de rei ux. act. V, 13. §. 7. — 40) Ulpian. VI, 9. D. de impens. in res dot. XXV, 1. C. V, 13. §. 5. — 41) Cai. IV, 61. I. h. §. 30.

1) Cai. IV, 69...74. Paul. sent. II, 8. 9. 10. C. Gregor. III, 6. 7. (Schult.; III, 5. ed. Berol.) D. XIV, XV. C. IV, 25. 26. praesertim D. quod cum eo XIV, 5. C. eod. IV, 26. — 2) D. de peculio XV, 1. l. 1. §. 2.

moneamus. Et quia, sive cum servis negotium gestum sit, sive cum his, qui in potestate parentis sunt, fere eadem iura servantur, ne verbosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam servi dominique, idem intellecturi de liberis quoque et parentibus, quorum in potestate sunt. nam si quid in his proprie observatur, separatim ostendemus.

Si igitur iussu domini cum servo negotium gestum erit, 1
in solidum praetor adversus dominum actionem pollicetur,
scilicet quia, qui ita contrahit, fidem domini sequi videtur [3]). Eadem ratione praetor duas alias in solidum actio- 2
nes pollicetur, quarum altera *exercitoria*, altera *institoria*
appellatur. Exercitoria tunc locum habet, cum quis servum suum magistrum navis [c]) praeposuerit, et quid cum
eo eius rei gratia, cui praepositus erit, contractum fuerit.
ideo autem *exercitoria* vocatur, quia *exercitor* appellatur is,
ad quem cotidianus navis quaestus pertinet. Institoria tunc
locum habet, cum quis tabernae forte aut cuilibet negotiationi servum praeposuerit, et quid cum eo eius rei causa,
cui praepositus erit, contractum fuerit. ideo autem *institoria* appellatur, quia, qui negotiationibus praeponuntur,
institores vocantur. Istas tamen duas actiones praetor reddit, etsi liberum quis hominem, aut alienum servum navi
aut tabernae aut cuilibet negotiationi praeposuerit, scilicet
quia eadem aequitatis ratio etiam eo casu interveniebat [4]).
Introduxit et aliam actionem praetor, quae *tributoria* vo- 3
catur. Namque, si servus in peculiari merce, sciente domino, negotietur, et quid cum eo eius rei causa contractum
erit, ita praetor ius dicit, ut, quicquid in his mercibus
erit, quodque inde receptum erit, id inter dominum, si
quid ei debebitur, et ceteros creditores pro rata portione
distribuatur. Et [d]) quia ipsi domino distributionem permittit [e]), si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei *tributum* sit, quam oportuerit, hanc ei actionem accommodat,
quae *tributoria* appellatur [5]). Praeterea introducta est actio 4
de peculio deque eo, quod in rem domini versum erit, ut,
quamvis sine voluntate domini negotium gestum erit, tamen, sive quid in rem eius versum fuerit, id totum praestare debeat, sive quid non sit in rem eius versum, id
eatenus praestare debeat, quatenus peculium patitur. In

---

c) *navi.* — d) *Et ideo tributoria vocatur.* — e) *praetor p.*

3) D. quod iussu XV, 4. — 4) D. de exercit. act. XIV, 1.; de instit. act. XIV, 3. C. de exerc. et institit. act. IV, 25. — 5) D. de tribut. act. XIV, 4.

rem autem domini versum intellegitur, quicquid necessario in rem eius impenderit servus, veluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius eam[f]) solverit, aut aedificia ruentia fulserit, aut familiae frumentum emerit, vel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus fuerit. Itaque si ex decem ut puta aureis, quos servus tuus a Titio mutuos accepit, creditori tuo quinque aureos solverit, reliquos vero quinque quolibet modo consumpserit, pro quinque quidem in solidum damnari debes, pro ceteris vero quinque eatenus, quatenus in peculio sit: ex quo scilicet apparet, si toti decem aurei in rem tuam versi fuerint, totos decem aureos Titium consequi posse. licet enim una est actio, qua de peculio deque eo, quod in rem domini versum sit, agitur, tamen duas habet condemnationes. itaque iudex, apud quem de[g]) ea actione agitur, ante dispicere solet, an in rem domini versum sit, nec aliter ad peculii aestimationem transit, quam si aut nihil in rem domini versum intellegatur, aut non totum. Cum autem quaeritur, quantum in peculio sit, ante deducitur, quicquid servus domino, quive[h]) in potestate eius sit, debet, et quod superest, id solum peculium intellegitur. aliquando tamen id, quod ei debet servus, qui in potestate domini sit, non deducitur ex peculio, veluti si is in huius ipsius peculio sit. quod eo pertinet, ut, si quid vicario suo servus debeat, id ex peculio eius non deducatur[6]).

5 Ceterum dubium non est, quin is quoque, qui iussu domini contraxerit, cuique institoria vel exercitoria actio competit, de peculio, deque eo, quod in rem domini versum est, agere possit: sed erit stultissimus, si, omissa actione, qua facillime solidum ex contractu consequi possit, se ad difficultatem perducat probandi, in rem domini versum esse, vel habere servum peculium, et tantum habere, ut solidum sibi solvi possit. Is quoque, cui tributoria actio competit, aeque de peculio et in rem verso agere potest: sed sane huic modo tributoria expedit agere, modo de peculio et in rem verso[i]). tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini condicio praecipua non est, id est, quod domino debetur, non deducitur, sed eiusdem iuris est dominus, cuius et ceteri creditores: at in actione de peculio ante deducitur, quod domino debetur, et in id, quod reliquum est, creditori dominus condemnatur. rursus de peculio ideo expedit agere, quod in hac actione totius peculii

---

f) def. *eam.* — g) def. *de.* — h) *sive, qui.* — i) *de in.*

6) D. de peculio XV, 1.; de in rem verso XV, 3.

ratio habetur; at in tributoria eius tantum, quod k) ne-
gotiatur, et potest quisque tertia forte parte peculii aut
quarta vel etiam minima negotiari, maiorem autem partem
in praediis et mancipiis, aut fenebri pecunia habere. prout
ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem vel illam eli-
gere debet: certe, qui potest probare, in rem domini ver-
sum esse, de in rem verso agere debet [7]. Quae diximus 6
de servo et domino, eadem intellegimus et de filio et filia
aut nepote et nepte, et patre avove, cuius in potestate
sunt. illud proprie servatur in eorum persona, quod sena- 7
tusconsultum Macedonianum prohibuit, mutuas pecunias
dari eis, qui in parentis erunt potestate; et ei, qui credi-
derit, denegatur actio, tam adversus ipsum filium filiamve
nepotem neptemve (sive adhuc in potestate sunt, sive morte
parentis vel emancipatione suae potestatis esse coeperint),
quam adversus patrem avumve, sive habeat eos adhuc in
potestate, sive emancipaverit. quae ideo senatus prospexit,
quia saepe onerati aere alieno creditarum pecuniarum, quas
in luxuriam consumebant, vitae parentum insidiabantur [8]. —
Illud in summa admonendi sumus, id, quod iussu patris 8
dominive contractum fuerit, quodque in rem eius ver-
sum erit, directo quoque posse a patre dominove condici,
tamquam si principaliter cum ipso negotium gestum esset.
ei quoque, qui vel exercitoria vel institoria actione tenetur,
directo posse condici placet, quia huius quoque iussu con-
tractum intellegitur [9].

TITULUS OCTAVUS.

[1]) DE NOXALIBUS ACTIONIBUS.

Ex maleficiis servorum (veluti si furtum fecerint, aut Pr
bona rapuerint, aut damnum dederint, aut iniuriam com-
miserint) noxales actiones proditae sunt, quibus domino
damnato permittitur, aut litis aestimationem sufferre, aut
hominem noxae dedere [2]). *Noxa* autem est corpus [a]), quod 1
nocuit, id est servus; *noxia* ipsum maleficium, veluti fur-
tum, damnum, rapina, iniuria [3]). Summa autem ratione 2

k) *quo; in quo.*
a) *ipsum c.*

7) D. de tribut. act. XIV, 4. l. 11. — 8) Tac. ann. XI, 13 Suet. Vespas. 11. D. de SC. Maced. XIV, 6. C. eod. IV, 28. — 9) D. de reb. cred. XII, 1. l. 29.; quod iussu XV, 4. l. 5. pr.; de instit. act. XIV, 3. l. 17. §. 4. 5.

1) Cai. IV, 75...79. Paul. sent. II, 31, 7...9. D. de noxal. act. IX, 4. C. eod. III, 41. — 2) Festus v. *noxa*. D. h. l. 1. C. h. l. 2. — 3) Servius ad Virg. Aen. I, 45.

permissum est, noxae deditione defungi: namque erat ini-
quum, nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis da-
3 mnosam esse [4]). Dominus, noxali iudicio servi sui nomine
conventus, servum actori noxae dedendo liberatur. nec
minus perpetuum eius dominium a domino transfertur: si
autem damnum ei, cui deditus est [b]), resarcierit quaesita
pecunia, auxilio praetoris invito domino manumittetur [5]).
4 Sunt autem constitutae noxales actiones aut legibus aut
edicto praetoris. legibus, veluti furti, lege duodecim ta-
bularum; damni iniuriae, lege Aquilia. edicto praetoris,
5 veluti iniuriarum et vi bonorum raptorum [6]). Omnis autem
noxalis actio caput sequitur. nam si servus tuus noxiam [c])
commiserit, quamdiu in tua potestate est, tecum est actio;
si in alterius potestatem pervenerit, cum illo incipit actio
esse, aut [d]), si manumissus fuerit, directo ipse tenetur,
et extinguitur noxae deditio. ex diverso quoque directa
actio noxalis esse incipit: nam si liber homo noxiam com-
miserit, et is servus tuus esse coeperit (quod casibus qui-
busdam effici, primo libro [7]) tradidimus), incipit tecum
6 esse noxalis actio, quae ante directa fuisset [8]). Si servus
domino noxiam commiserit, actio nulla nascitur: namque
inter dominum et eum, qui in eius potestate est, nulla
obligatio nasci [e]) potest. ideoque et, si in alienam pote-
statem servus pervenerit, aut manumissus fuerit, neque
cum ipso, neque cum eo, cuius nunc in potestate sit, agi
potest. unde, si alienus servus noxiam tibi commiserit, et
is postea in potestate tua esse coeperit, intercidit [f]) actio,
quia in eum casum deducta sit, in quo consistere non po-
tuerit; ideoque, licet exierit de tua potestate, agere non
potes, quemadmodum, si dominus in servum suum aliquid
commiserit, nec, si manumissus vel alienatus fuerit servus,
7 ullam actionem contra dominum habere potest [9]). Sed
veteres quidem haec et in filiisfamilias masculis et feminis
admiserunt. Nova autem hominum conversatio huiusmodi
asperitatem recte respuendam esse existimavit, et ab usu
communi haec [g]) penitus recessit: quis enim patietur, filium
suum et maxime filiam in noxam alii dare, ut pene per
corpus [h]) pater magis, quam filius perislitetur, cum in

---

b) *e. servus.* — c) *noxum.* — d) *at.* — e) *esse.* — f) *intercidi-tur; interdisitur; interdicit.* — g) *hoc.* — h) *filii* c.

4) D. h. l. 2. pr. — 5) Papinianus in Collat. legg. Mos. et Rom. II, 3. — 6) D. h. l. 2. §. 1.: de obligat. et act. XLIV, 7. l. 56. — 7) I. de iure person. I, 3. §. 4.; de cap. minut. I, 16. §. 1. — 8) D. h. l. 7. 42. §. 2.; de furtis XLVII, 2. l. 18.; de verb. signif. L, 16. l. 215. — 9) D. h. l. 37.; de furtis XLVII, 2. l. 16...18.

filiabus etiam pudicitiae favor hoc bene excludit? et ideo placuit, in servos tantummodo noxales actiones esse proponendas, cum apud veteres legum commentatores invenimus saepius dictum, *ipsos filiosfamilias pro suis delictis posse conveniri*[10]).

TITULUS NONUS.

[1]) SI QUADRUPES PAUPERIEM FECISSE DICETUR.

Animalium nomine, quae ratione carent, si quidem[a]) PR. lascivia aut fervore[b]) aut feritate pauperiem fecerint, noxalis actio lege duodecim tabularum prodita est (quae animalia, si noxae dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex duodecim tabularum scripta est); puta, si equus calcitrosus calce percusserit, aut bos cornu petere solitus petierit[c]). Haec autem actio in his, quae contra naturam moventur, locum habet; ceterum, si genitalis sit feritas, cessat[d]). Denique, si ursus fugit a domino, et sic nocuit, non potest quondam dominus conveniri, quia desinit[e]) dominus esse, ubi fera evasit. Pauperies autem est damnum sine iniuria facientis datum: nec enim potest animal iniuriam fecisse dici, quod sensu caret. Haec, quod ad noxalem actionem pertinet[f]).

Ceterum sciendum est, aedilitio edicto prohiberi nos § 1 canem, verrem, aprum, ursum, leonem ibi habere, qua vulgo iter fit; et si adversus ea factum erit, et nocitum homini libero esse dicetur, quod bonum et aequum iudici videtur, tanti dominus condemnetur, ceterarum rerum, quanti[g]) damnum datum sit, dupli. Praeter has autem aedilitias actiones et de pauperie locum habebit. numquam enim actiones, praesertim poenales, de eadem re concurrentes, alia aliam consumit[2]).

TITULUS DECIMUS.

[1]) DE HIS, PER QUOS AGERE POSSUMUS.

Nunc admonendi sumus, agere posse quemlibet homi- PR.

---

a) *qua.* — b) *pavore.* — c) *cornu p.* — d) *c. actio.* — e) *destit.* — f) *Haec quidem.. pertinent; Haec sunt, quae.. pertinent.* — g) *quod*

10) D. de lib. hom. exhib. XLIII, 29. l. 3. §. 4.

1) Paul. sent. I, 15. D. si quadrupes IX, 1. — 2) D. aedil. edicto XXI, 1. l. 40. §. 1... l. 42. — D. de obl. et act. XLIV, 7. l. 60.

1) Cal. IV, 82... 87. Paul. sent. I, 2. 3. Fragm. Vat. 317... 341. D. de procur. III, 3. C. Th. de cognitor. et procurat. II, 12. C. I. de procur. II, 13.

nem aut suo nomine, aut alieno. Alieno, veluti procuratorio, tutorio, curatorio: cum olim in usu fuisset, alterius nomine agere non posse, nisi pro populo, pro libertate, pro tutela. praeterea lege Hostilia [a]) permissum est, furti agere eorum nomine, qui apud hostes essent [2]), aut reipublicae causa abessent, qui quaeve [b]) in eorum cuius tutela essent. et quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine neque agere, neque excipere actionem licebat, coeperunt homines per procuratores litigare: nam et morbus, et aetas, et necessaria peregrinatio, itemque aliae multae causae [c]) saepe hominibus [d]) impedimento sunt, quo
1 minus rem suam ipsi exequi possint [3]). Procurator neque certis verbis, neque praesente [e]) adversario, imo plerumque ignorante eo, constituitur: cuicumque enim permiseris, rem tuam agere aut defendere, is procurator [f]) intellegitur [4]).
2 Tutores et curatores quemadmodum constituuntur, primo libro [5]) expositum est.

TITULUS UNDECIMUS.

[1])DE SATISDATIONIBUS.

Pr. Satisdationum modus alius antiquitati placuit; alium novitas per usum amplexa est.

Olim enim, si in rem agebatur, satisdare possessor compellebatur, ut, si victus esset [a]), nec rem ipsam restitueret nec litis aestimationem, potestas esset petitori aut cum eo agendi aut cum fideiussoribus eius. quae satisdatio appellatur *iudicatum solvi*: unde autem sic appellatur, facile est intellegere; namque stipulabatur [b]) quis, ut *solveretur* [c]) sibi, quod fuerit *iudicatum*. Multo magis is, qui in rem actione conveniebatur, satisdare cogebatur, si alieno nomine iudicium accipiebat. Ipse autem, qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisdare non cogebatur. Procurator vero si in rem agebat, satisdare iubebatur, ratam rem dominum habiturum: periculum enim erat, ne iterum dominus de eadem re experiatur. tutores et curatores eodem modo, quo et procuratores, satisdare debere, verba edicti

---

a) *Attilia.* — b) def. *quae.* — c) *iustae c.* — d) def. *hominibus.* — e) *p. semper.* — f) *tuus p.*

a) Def. *esset.* — b) *stipulatur.* — c) *solvatur.*

2) L. Servilia repet. IV. V. (ed. Klenzei). — 3) D. h. l. 1. §. 2. Auct. ad Herenn. II, 13. — 4) Isidor. differ. lib. lit. C. num. 123. D. h. l. 1. §. 1. 3. l. 5. 6. 7. C. de satisdat. II, 57. — 5) Tit. 13...20.

1) Cai. IV, 88...102. 184...187. Paul. sent. I, 11. Fragm. Vat. 317. 333. D. qui satisd. cog. II, 8. C. de satisdando II, 57.

aciebant. sed aliquando his agentibus satisdatio remitteba-
ur [2]). Haec ita erant, si in rem agebatur. Sin vero in 1
ersonam, ab actoris quidem parte eadem obtinebant,
uae diximus in actione, qua in rem agitur. Ab eius vero
arte, cum quo agitur, si quidem alieno nomine aliquis inter-
eniret [d]), omnimodo satisdaret [e]): quia nemo defensor in
liena re sine satisdatione idoneus esse creditur [3]). quodsi
roprio nomine aliquis iudicium accipiebat in personam,
udicatum solvi satisdare non cogebatur.

Sed haec hodie aliter observantur. Sive enim quis in 2
rem actione convenitur, sive personali [f]), suo nomine:
nullam satisdationem pro litis aestimatione dare compelli-
tur, sed pro sua tantum persona, quod in iudicio perma-
neat usque ad terminum litis, vel committitur suae pro-
missioni cum iureiurando (quam *iuratoriam* cautionem vo-
cant), vel nudam promissionem, vel satisdationem, pro
qualitate personae suae, dare compellitur [4]). Sin autem 3
per procuratorem lis vel infertur, vel suscipitur: in
actoris quidem persona, si non mandatum actis insinuatum
est, vel praesens dominus litis in iudicio procuratoris sui
personam confirmaverit, ratam rem dominum habiturum,
satisdationem procurator dare compellitur; eodem obser-
vando et, si tutor, vel curator, vel aliae tales personae,
quae alienarum rerum gubernationem receperunt, litem
quibusdam per alium inferunt [5]). Sin vero aliquis conve- 4
nitur: si quidem praesens procuratorem dare paratus est,
potest vel ipse in iudicium venire, et sui procuratoris per-
sonam per iudicatum solvi satisdationis sollemnes stipula-
tiones [g]) [6]) firmare, vel extra iudicium satisdationem ex-
ponere, per quam ipse sui procuratoris fideiussor existit
pro omnibus iudicatum solvi satisdationis clausulis. ubi et
de hypotheca suarum rerum convenire compellitur, sive in
iudicio promiserit, sive extra iudicium caverit, ut tam ipse
quam heredes sui obligentur; alia insuper cautela, vel sa-
tisdatione, propter personam ipsius exponenda, quod tem-
pore sententiae recitandae in iudicio invenietur [h]), vel, si
non venerit, omnia dabit fideiussor [i]), quae condemnatione

---

d) *intervenerit.* — e) *satisdare cogebatur; satisdare.* — f) *in personam.* — g) *satisdationem sollemni stipulatione.* — h) *veniet.* — i) def. *fidei.*

2) Cic. p. Quinctio 7. 8. 13. Ascon. Ped. in Cic. Verr. I, 2, 45. D. de procurat. III, 3. l. 33. §. 3. — 3) D. de procur. III, 3. l. 46. §. 2.; de reg. iuris L, 17. l. 156. — 4) Varro l. Lat. V. (Gothofr. gramm. min. p. 42.). Cic. p. Quinctio 5. 6. 8. 9. 27. Ammian. Marcell. XXX, 4. — 5) C. de procur. II, 13. l. 1.; D. eod. III, 3. l. 5. 6. 7. 65. — 6) D. iudic. solvi XLVI, 7. l. 6.

5 continentur, nisi fuerit provocatum [7]). Si vero reus prae-
sto ex quacumque causa non fuerit, et alius velit defen-
sionem subire, nulla differentia inter actiones in rem vel
personales introducenda, potest hoc facere, ita tamen, ut
satisdationem iudicatum solvi pro litis praestet aestimatione.
nemo enim secundum veterem regulam (ut iam dictum est)
alienae rei sine satisdatione defensor idoneus intellegitur [8]).
6 Quae omnia apertius et perfectissime a cotidiano iudicio-
7 rum usu in ipsis rerum documentis apparent. Quam for-
mam non solum in hac regia urbe, sed et in omnibus
nostris provinciis, etsi propter imperitiam aliter forte cele-
brabantur [k]), obtinere censemus, cum necesse est, omnes
provincias caput omnium nostrarum civitatium, id est hanc
regiam urbem, eiusque observantiam sequi [9]).

TITULUS DUODECIMUS.

[1]) DE PERPETUIS ET TEMPORALIBUS ACTIONIBUS, ET QUAE AD HEREDES VEL [a]) IN HEREDES TRANSEUNT.

Pr. Hoc loco admonendi sumus, eas quidem actiones, quae
ex lege, senatusveconsulto, sive ex sacris constitutionibus
proficiscuntur, perpetuo solere antiquitus competere, donec
sacrae constitutiones tam in rem quam in personalibus actio-
nibus certos fines dederunt; eas vero, quae ex propria
praetoris iurisdictione pendent, plerumque [b]) intra annum
vivere (nam et ipsius praetoris intra annum erat imperium).
aliquando tamen et in perpetuum extenduntur, id est us-
que ad finem constitutionibus [c]) introductum; quales sunt
hae, quas bonorum possessori ceterisque, qui heredis loco
sunt, accommodat. furti quoque manifesti actio, quamvis
ex ipsius praetoris iurisdictione proficiscatur, tamen per-
petuo datur: absurdum enim esse existimavit, anno eam
1 terminari [2]). Non autem omnes actiones, quae in aliquem
aut ipso iure competunt, aut a praetore dantur, et in he-
redem [d]) aeque competunt, aut dari solent. est enim cer-

---

k) *celebrantur; ..atur; ..etur.*
a) *et.* — b) def. *plerumque.* — c) *a c.; ex c.* — d) *in h. rei.*

7) D. eod. l. 20. — 8) D. de procur. III, 3. l. 33. §. 2. l. 51... 54.; de minor. IV, 4. l. 46. — 9) D. de leg. I, 3. l. 32. Praef. Dig. 1. §. 10.; 3. §. 24. C. de aedif. priv. VIII, 10. l. 13. — C. quae sit longa consuet. VIII, 53. l. 2.

1) Cai. IV, 110...114. — 2) C. Th. de act. certo temp. fin. IV, 14. C. I. de praescr. XXX ann. VII, 39. — D. de obl. et act. XLIV, 7. l. 35.

tissima iuris regula, ex maleficiis poenales actiones in heredem non competere, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriae. sed heredibus huiusmodi actiones competunt, nec denegantur, excepta iniuriarum actione, et si qua alia similis inveniatur. aliquando tamen etiam ex contractu actio contra heredem non competit, cum testator dolose versatus sit[e]), et ad heredem eius nihil ex eo[f]) dolo pervenerit. poenales autem actiones, quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatae, et heredibus dantur, et contra heredes transeunt[3]).
Superest, ut admoneamus, quod, si ante rem iudicatam 2
is, cum quo actum est, satisfaciat actori, officio iudicis convenit, eum absolvere, licet iudicii accipiendi tempore in ea causa fuisset, ut damnari debeat; et hoc est, quod ante vulgo dicebatur, *omnia iudicia absolutoria esse*[4]).

TITULUS DECIMUS TERTIUS.

[1])DE EXCEPTIONIBUS.

Sequitur, ut de exceptionibus dispiciamus. Comparatae Pr.
sunt autem exceptiones defendendorum eorum gratia, cum quibus agitur: saepe enim accidit, ut, licet ipsa persecutio, qua actor experitur, iusta sit, tamen iniqua sit adversus
eum, cum quo agitur[2]). Verbi gratia si metu coactus, 1
aut dolo inductus, aut errore lapsus stipulanti Titio promisisti, quod non debueras[a]), palam est, iure civili te obligatum esse, et actio, qua intenditur, *dare te oportere*, efficax est: sed iniquum est, te condemnari; ideoque datur tibi exceptio, metus[b]) causa, aut doli mali, aut in factum composita, ad impugnandam actionem[3]). Idem iuris est, si quis quasi credendi causa pecuniam stipulatus fuerit, neque numeraverit. nam eam pecuniam a te petere posse eum, certum est (dare enim te oportet[c]), cum ex stipulatu tenearis); sed quia iniquum est, eo nomine te condemnari, placet, per exceptionem pecuniae non numeratae te defendi debere, cuius tempora nos (secundum quod iam superioribus libris scriptum est) constitutione no-

e) *s. in deposito.* — f) def. *eo.*
a) *d. promittere.* — b) *quod m.* — c) *oportere.*

3) D. de reg. iuris L, 17. l. 87. 111. §. 1.; de priv. delictis XLVII, 1. l. 1.; de dolo IV, 3. l. 17. §. 1. — 4) D. de publicanis XXXIX, 4. l. 5. pr.

1) Cic. de invent. II, 19. 20. Cai. IV, 115...125. D. de except. XLIV, 1. C. eod. VIII, 36. — 2) Cic. or. partit. 28. D. h. l. 2. pr. l. 22. pr. — 3) Cic. off. I, 10. III, 14. 15. D. de doli et metus except. XLIV, 4.

3 stra coartavimus [4]). Praeterea debitor, si pactus fuerit
cum creditore, ne a se peteretur [d]), nihilominus obligatus
manet, quia pacto convento obligationes non omnimodo
dissolvuntur; qua de causa efficax est adversus eum actio,
qua actor intendit, *si paret, eum dare oportere.* sed quia
iniquum est, contra pactionem eum damnari, defenditur
4 per exceptionem pacti conventi [5]). Aeque si debitor defe-
rente creditore iuraverit, nihil se dare oportere, adhuc
obligatus permanet. sed quia iniquum est, de periurio
quaeri [e]), defenditur tamen per exceptionem iurisiurandi.
In his quoque actionibus, quibus in rem agitur, aeque ne-
cessariae sunt exceptiones; veluti si petitore deferente pos-
sessor iuraverit, eam rem suam esse, et nihilominus eandem
rem petitor vindicet. licet enim verum sit, quod intendit,
id est rem eius esse, iniquum est tamen, possessorem
5 condemnari [6]). Item si iudicio tecum actum fuerit, sive in
rem sive in personam, nihilominus obligatio durat, et ideo
ipso iure postea de eadem re adversus te agi potest; sed
6 debes per exceptionem rei iudicatae adiuvari [7]). Haec
exempli causa retulisse sufficiet. Alioquin, quam ex mul-
tis variisque causis exceptiones necessariae sint, ex latio-
ribus digestorum seu pandectarum libris intellegi potest [8]).
7 Quarum quaedam ex legibus, vel ex his, quae legis vicem
obtinent, vel ex ipsius praetoris iurisdictione substantiam
8 (7) capiunt. [9]) Appellantur autem exceptiones aliae perpetuae
9 (8) et peremptoriae, aliae temporales et dilatoriae. Perpe-
tuae et *peremptoriae* sunt, quae semper agentibus obstant,
et semper rem, de qua agitur, *perimunt;* qualis est ex-
ceptio doli mali, et *quod metus causa factum est*, et pacti
conventi, cum ita convenerit, ne omnino pecunia petere-
10 (9) tur. [10]) *Temporales* atque *dilatoriae* sunt, quae ad *tem-
pus* [f]) nocent, et *temporis dilationem* tribuunt; qualis est
pacti conventi, cum convenerit, ne intra certum tempus
ageretur, veluti intra quinquennium. nam finito eo tem-
pore non impeditur actor rem exequi. ergo hi, quibus
intra tempus agere volentibus obiicitur exceptio aut pacti
conventi, aut alia similis, *differre* debent actionem, et post
tempus agere: ideo enim et *dilatoriae* istae exceptiones

---

d) *pecunia p.* — e) *queri.* — f) *certum t.*

4) I. de liter. oblig. III, 21 (22). — 5) D. de pactis II, 14. C. eod. II, 3. — 6) I. de action. IV, 6. §. 11. — 7) Terent. Phormio II, 3, 56.; II, 4, 15. D. de except. rei iudic. XLIV, 2.; de condict. indeb. XII, 6. l. 60. pr. — 8) Dig. XLIV, 1...5. — 9) D. h. l. 2. §. 4. l. 8. — 10) C. h. l. 4. 12. 13.; de plus petit. III, 10. l. 1. pr. Adde Quintil. inst. or. III, 6, 68. seqq.

appellantur. alioquin, si intra tempus egerint, obiectaque sit exceptio, neque eo iudicio quicquam consequerentur propter exceptionem; nec post tempus olim agere poterant, cum temere rem in iudicium deducebant et consumebant, qua ratione rem amittebant. Hodie autem non ita stricte haec procedere volumus, sed eum, qui ante tempus pactionis vel obligationis litem inferre ausus est, Zenonianae constitutioni subiacere censemus, quam sacratissimus legislator de his, qui tempore plus petierunt, protulit, ut et inducias, quas ipse actor sponte indulserit, vel natura actionis continet, contempserat[g]), in duplum habeant hi, qui talem iniuriam passi sunt, et post eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint, ut actores, tali poena perterriti, tempora litium doceantur observare. Praeterea etiam ex persona dilatoriae sunt (10) 11
exceptiones; quales sunt procuratoriae, veluti si per militem aut mulierem agere quis velit: nam militibus nec pro patre vel matre vel uxore, nec ex sacro rescripto procuratorio nomine experiri conceditur; suis vero negotiis superesse sine offensa disciplinae[h]) possunt. eas vero exceptiones, quae olim procuratoribus propter infamiam vel dantis vel ipsius procuratoris opponebantur, cum in iudiciis frequentari nullo perspeximus modo, conquiescere sancimus[i]), ne, dum de his altercatur, ipsius negotii disceptatio proteletur[11]).

TITULUS DECIMUS QUARTUS.

[1])DE REPLICATIONIBUS.

[2])Interdum evenit, ut exceptio, quae prima facie iusta Pr
videatur, inique[a]) noceat. Quod cum accidit, alia allegatione opus est, adiuvandi actoris gratia, quae *replicatio* vocatur, quia per eam *replicatur* atque *resolvitur* vis[b]) exceptionis. veluti cum pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat, deinde postea in contrarium pacti sunt, id est ut petere creditori liceat; si agat creditor, et excipiat debitor, ut ita demum condemnetur, *si non convenerit, ne eam pecuniam creditor petat*, nocet ei exceptio (convenit enim ita: namque nihilominus hoc verum

g) *si c.* — h) *militaris d.* — i) *sanximus.*
a) *tamen i.* — b) *ius.*

11) D. de procur. III, 3. C. eod. II, 13.
1) Cai. IV, 126...129. — 2) D. de except. XLIV, 1. l. 2. §. 1... 3. l. 22. §. 1.; de pactis II, 14. l. 27. §. 2.

manet, licet postea in contrarium pacti sunt): sed quia iniquum est, creditorem excludi, replicatio ei dabitur ex po-
1 steriore pacto convento. Rursus interdum evenit, ut replicatio, quae prima facie iusta sit, inique noceat. Quod cum accidit, alia allegatione opus est, adiuvandi rei gratia,
2 quae duplicatio vocatur. Et si rursus ea prima facie iusta videatur, sed propter aliquam causam inique actori noceat, rursus allegatione alia opus est, qua actor adiuvetur, quae
3 dicitur triplicatio. Quarum omnium exceptionum usum interdum ulterius, quam diximus, varietas negotiorum introducit c); quas omnes apertius ex latiore digestorum volumine facile est cognoscere.

4 Exceptiones autem, quibus debitor defenditur, plerumque accommodari solent etiam fideiussoribus eius: et recte, quia, quod ab his petitur, id ab ipso debitore peti videtur, quia mandati iudicio redditurus est eis, quod hi pro eo solverint. qua ratione et, si de non d) petenda pecunia pactus qui cum reo fuerit, placuit, perinde succurrendum esse per exceptionem pacti conventi illis quoque e), qui pro eo obligati essent, acsi et f) cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia peteretur. Sane quaedam exceptiones non solent his accommodari. ecce enim debitor, si bonis suis cesserit, et cum eo creditor experiatur, defenditur per exceptionem, *nisi* g) *bonis cesserit*: sed haec exceptio fideiussoribus non datur, scilicet ideo, quia, qui alios pro debitore obligat, hoc maxime prospicit, ut, cum facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab his, quos pro eo obligavit, suum consequi [3]).

TITULUS DECIMUS QUINTUS.

[1]) DE INTERDICTIS.

Pr. Sequitur, ut dispiciamus de interdictis, seu actionibus, quae pro his exercentur. Erant autem interdicta formae atque conceptiones verborum, quibus praetor aut iubebat aliquid fieri, aut fieri prohibebat. quod tunc maxime faciebat a), cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contendebatur.

1 Summa autem divisio interdictorum haec est, quod aut prohibitoria sunt, aut restitutoria, aut exhibitoria. prohi-

---

c) *introduxit*. — d) *non de*. — e) def. *quoque*. — f) def. *et*. — g) *si*.
a) *flebat*.

3) D. XLIV, 1. l. 7.; II, 14. l. 7. §. 8 l. 32. Quintil. decl. 273.
1) Cai. IV, 138. . . 170. Paul. sent. de interdictis, IV, 7. D. eod. XLIII, 1. C. eod. VIII, 1.

bitoria sunt, quibus vetat[b]) aliquid fieri, veluti vim sine vitio possidenti, vel mortuum inferenti, quo ei ius erat inferendi, vel in loco sacro aedificari, vel in flumine publico ripave eius aliquid fieri, quo peius navigetur. *restitutoria* sunt, quibus *restitui* aliquid iubet, veluti cum[c]) bonorum possessori possessionem eorum, quae quis pro herede, aut pro possessore possidet ex ea hereditate, aut cum iubet ei, qui vi[d]) possessione[e]) fundi deiectus sit, *restitui* possessionem. *exhibitoria* sunt, per quae iubet *exhiberi*, veluti eum, cuius de libertate agitur, aut libertum, cui patronus operas indicere velit, aut parenti liberos, qui in potestate eius sunt. Sunt tamen, qui putant, proprie *interdicta* ea vocari, quae prohibitoria sunt, quia *interdicere* est *denuntiare* et *prohibere*; restitutoria autem et exhibitoria proprie *decreta* vocari: sed tamen obtinuit, omnia *interdicta* appellari, quia *inter duos dicuntur* [2]). — Sequens divisio 2
interdictorum haec est, quod quaedam adipiscendae possessionis causa comparata sunt, quaedam retinendae, quaedam reciperandae [3]). Adipiscendae possessionis causa in- 3
terdictum accommodatur bonorum possessori, quod appellatur *quorum bonorum*, eiusque vis et potestas haec est, ut, quod ex his bonis quisque, quorum possessio alicui data est, pro herede aut pro possessore possideat, id ei, cui bonorum possessio data est, restituere debeat (pro herede autem possidere videtur, qui putat, se heredem esse; pro possessore is possidet, qui nullo iure rem hereditariam, vel etiam totam hereditatem, sciens, ad se non pertinere, possidet). ideo autem *adipiscendae possessionis* vocatur interdictum, quia ei tantum utile est, qui nunc primum conatur *adipisci* rei *possessionem*: itaque si quis, adeptus possessionem, amiserit eam, hoc interdictum ei inutile est. Interdictum quoque, quod appellatur *Salvianum*, adipiscendae possessionis causa comparatum est, eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset [4]). Retinendae possessionis causa 4
comparata sunt interdicta *uti possidetis*, et *utrubi*, cum ab utraque parte de proprietate alicuius rei controversia sit, et ante quaeritur, uter ex litigatoribus possidere, et uter petere debeat. namque nisi ante exploratum fuerit, utrius

b) *praetor v.* — c) def. *cum.* — d) def. *vi.* — e) *de p.; ex p.; a p.*

2) D. h. l. 1. pr. §. 1. — 3) D. h. l. 2. §. 3. — 4) D. quorum bon. XLIII, 2. C. Th. eod. IV, 21. C. I. eod. VIII, 2. — D. de Salviano interd. XLIII, 33. C. de prec. et S. int. VIII, 9.

eorum possessio sit, non potest petitoria[f]) actio institui, quia et civilis et naturalis ratio facit, ut alius possideat, alius a possidente petat. et quia longe commodius est, possidere potius, quam petere, ideo plerumque et fere semper ingens existit contentio de ipsa possessione. commodum autem possidendi in eo est, quod, etiamsi eius res non sit, qui possidet, si modo actor non potuerit suam esse probare, remanet suo loco possessio; propter quam causam, cum obscura sint utriusque iura, contra petitorem iudicari solet[5]). Sed interdicto quidem uti possidetis de fundi vel aedium possessione contenditur, utrubi vero interdicto de rerum mobilium possessione. quorum vis et potestas plurimam inter se differentiam apud veteres habebat: nam uti possidetis interdicto is vincebat, qui interdicti tempore possidebat, si modo nec vi, nec clam, nec precario[6]) nactus fuerat ab adversario possessionem, etiamsi alium vi expulerat, aut clam abripuerat[g]) alienam possessionem, aut precario rogaverat aliquem, ut sibi possidere liceret; utrubi vero interdicto is vincebat, qui maiore parte eius anni nec vi, nec clam, nec precario ab adversario possidebat. hodie tamen aliter observatur: nam utriusque interdicti potestas, quantum ad possessionem pertinet, exaequata est, ut ille vincat et in re soli et in re mobili, qui possessionem nec vi, nec clam, nec precario ab adversario
5 litis contestationis tempore detinet[7]). Possidere autem videtur quisque non solum, si ipse possideat, sed et, si eius nomine aliquis in possessione sit, licet is eius iuri subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus; per eos quoque, apud quos deposuerit quis, aut quibus commodaverit, ipse possidere videtur: et hoc est, quod dicitur, *retinere possessionem posse aliquem per quemlibet, qui eius nomine sit in possessione.* quinetiam animo quoque retineri possessionem placet, id est ut, quamvis neque ipse sit in possessione, neque eius nomine alius, tamen, si non relinquendae possessionis animo, sed postea reversurus inde discesserit, retinere possessionem videtur. adipisci vero possessionem per quos aliquis potest, secundo libro exposuimus. nec ulla dubitatio est, quin animo solo possessionem

---

f) *petitoris.* — g) *arripuerat; subrip..; erip..; rap..*

5) D. de reg. iuris L, 17. l. 128. pr. — 6) Terent. eunuch. II, 3, 27. ibique Donatus. Lex Thoria (Spangenb. antiq. Rom. monum. leg. p. 15.). Cic. p. Caec. 32 (92). — 7) D. uti possidetis XLIII, 17.; de utrubi XLIII, 31. C. Th. eod. IV, 23. C. I. uti possid. VIII, 6. Cic. de republ. I, 13. Festus v. *possessio.* Isidor. origg. V, 25. Simplicius (rei agrar. scriptor. ed. Goësii p. 79.).

adipisci nemo potest [8]). [9]) Reciperandae possessionis causa 6
solet interdici, si quis ex possessione fundi vel aedium vi
deiectus fuerit; nam ei proponitur interdictum unde vi, per
quod is, qui deiecit, cogitur ei restituere possessionem,
licet is ab eo, qui vi deiecit, vi [h]) vel clam vel precario
possidebat. Sed ex sacris constitutionibus, ut supra dixi-
mus, si quis rem per vim occupaverit, si quidem in bonis
eius est, dominio eius privatur, si aliena, post eius restitu-
tionem etiam aestimationem rei [i]) dare vim passo compelli-
tur [10]). Qui autem aliquem de possessione per vim deie-
cerit, tenetur lege Iulia de vi privata, aut de vi publica;
sed de vi privata, si sine armis vim fecerit, sin autem cum
armis eum de possessione expulerit, de vi publica. *armorum*
autem appellatione non solum scuta et gladios et galeas
significari intellegimus, sed et fustes et lapides [11]). —
Tertia divisio interdictorum haec est, quod aut simplicia 7
sunt, aut duplicia. simplicia sunt, veluti in quibus alter
actor, alter reus est; qualia sunt omnia restitutoria aut
exhibitoria: namque actor est, qui desiderat aut exhiberi,
aut restitui, reus is, a quo desideratur, ut restituat, aut
exhibeat. prohibitoriorum autem interdictorum alia sim-
plicia sunt, alia duplicia. simplicia sunt, veluti cum pro-
hibet praetor, in loco sacro, vel in flumine publico ripave
eius aliquid fieri (nam actor est, qui desiderat, ne quid
fiat; reus, qui aliquid facere conatur); duplicia sunt, veluti
uti possidetis interdictum, et utrubi. ideo autem *duplicia*
vocantur, quia par utriusque litigatoris in his condicio est,
nec quisquam praecipue reus vel actor intellegitur, sed
unusquisque tam rei, quam actoris partem sustinet [12]).
De ordine et veteri exitu interdictorum supervacuum 8
est hodie dicere: nam quotiens extra ordinem ius dicitur
(qualia sunt hodie omnia iudicia), non est necesse, reddi
interdictum, sed perinde iudicatur sine interdictis, atque si
utilis actio ex causa interdicti reddita fuisset [13]).

---

h) def. prius *vi*; def. posterius *vi*. — i) def. *rei*.

8) D. de acq. possess. XLI, 2. C. eod. VII, 32. — I. per quas person. II, 9. §. 4. — 9) Cic. p. Caecina; p. Tullio 29. 44...46. Lex Thoria l. c. Paul. sent. V, 6, 3...8. D. de vi XLIII, 16. C. Th. IV, 22. C. I. eod. VIII, 4. — 10) I. de vi bon. rapt. IV, 2. §. 1., ibique citt. — 11) Paul. sent. V, 26. D. ad l. Iul. de vi publ. et privata XLVIII, 6. 7. C. Th. eod. IX, 10. C. I. eod. IX, 12. — D. de verb. signif. L, 16. l. 233. §. 2. — 12) D. h. l. 2. pr. — 13) C. h. l. 3.

TITULUS DECIMUS SEXTUS.

[1]) DE POENA TEMERE LITIGANTIUM.

Pr. Nunc admonendi sumus, magnam curam egisse eos,
qui iura sustinebant, ne facile homines ad litigandum pro-
cederent; quod et nobis studio est. Idque eo maxime
fieri potest, quod temeritas tam agentium, quam eorum,
cum quibus ageretur, modo pecuniaria poena, modo iuris-
1 iurandi religione, modo metu infamiae coercetur. Ecce
enim iusiurandum omnibus, qui conveniuntur, ex nostra
constitutione defertur: nam reus non aliter suis allegationi-
bus utitur, nisi prius iuraverit, quod putans, se bona
instantia uti, ad contradicendum pervenit. at adversus in-
fitiantes ex quibusdam causis dupli vel tripli [a]) actio con-
stituitur, veluti si damni iniuriae, aut legatorum locis
venerabilibus relictorum nomine agetur (statim autem ab
initio pluris quam simpli est actio, veluti furti manifesti
quadrupli, nec manifesti dupli: nam ex his causis et aliis
quibusdam, sive quis neget sive fateatur, pluris quam sim-
pli est actio [2])). Item actoris quoque calumnia coercetur:
nam etiam actor pro calumnia iurare cogitur ex nostra
constitutione [b]). Utriusque etiam partis advocati iusiuran-
dum subeunt, quod alia nostra constitutione comprehensum
est [3]). Haec autem omnia pro veteris [c]) calumniae actione
introducta sunt, quae in desuetudinem abiit, quia [d]) in
partem decimam litis actorem multabat, quod nusquam fa-
ctum esse invenimus; sed pro his introductum est et prae-
fatum iusiurandum, et ut improbus litigator etiam damnum
2 et impensas litis inferre adversario suo cogatur [4]). Ex qui-
busdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt, veluti furti, vi
bonorum raptorum, iniuriarum, de dolo, item tutelae,
mandati, depositi, directis non contrariis actionibus, item [e])
pro socio, quae ab utraque parte directa est (et ob id qui-
libet ex sociis, eo iudicio damnatus, ignominia notatur).
sed furti quidem, aut vi bonorum raptorum, aut iniuria-
rum, aut de dolo, non solum damnati notantur ignominia,

---

a) def. *v. tripli.* — b) *c., quod non calumniandi animo litem movisset, sed existimando, bonam causam habere.* — c) *veteri.* — d) *quae.* — e) def. *item.*

1) Cai. IV, 171...183. — 2) I. de oblig. quasi ex contr. III, 27 (28). §. f.; de action. IV, 6 §. 19. 26. — 3) C. de iudiciis III, 1. l. 14. §. 1. — 4) Lex Servilia repetund. c. 8. Ascon. Ped. in Cic. p. Cornelio. D. fam. erclsc. X, 2. l. 44. §. 4. C. de iureiur. p. cal. II, 59. l. 2. — D. de iudiciis V, 1. l. 79. pr. C. Th. de fruct. et litis exp. IV, 18. C. I. eod. VII, 51.

sed etiam pacti, et recte: plurimum enim interest, utrum ex delicto aliquis, an ex contractu debitor sit [5]).

Omnium autem actionum instituendarum principium ab 3 ea parte edicti proficiscitur, qua praetor edicit de in ius vocando: utique enim in primis adversarius in ius vocandus est, id est ad eum vocandus est [f]), qui ius dicturus sit. Qua parte praetor parentibus et patronis, item liberis parentibusque patronorum et patronarum hunc praestat honorem, ut non aliter liceat liberis libertisque eos in ius vocare, quam si id ab ipso praetore postulaverint et impetraverint; et, si quis aliter vocaverit, in eum poenam solidorum quinquaginta constituit [6]).

TITULUS DECIMUS SEPTIMUS.

DE OFFICIO IUDICIS.

Superest, ut de officio iudicis dispiciamus. Et quidem Pr. in primis illud observare debet iudex, ne aliter iudicet, quam [a]) legibus, aut constitutionibus, aut moribus proditum est [1]). Ideo si noxali iudicio addictus [b]) est, observare 1 debet, ut, si condemnandus videbitur dominus, ita debeat condemnare: *Publium Maevium Lucio Titio decem aureis condemno, aut noxam dedere* [2]). Et si in rem actum sit [c]), 2 sive contra petitorem iudicabit [d]), absolvere debet possessorem, sive contra possessorem, iubere eum debet, ut rem ipsam restituat cum fructibus. Sed si in praesenti neget se possessor restituere posse, et sine frustratione videbitur tempus restituendi causa petere, indulgendum est ei, ut tamen de litis aestimatione caveat cum fideiussore, si intra tempus, quod ei datum est, non restituisset. Et si hereditas petita sit, eadem circa fructus interveniunt, quae diximus intervenire in singularum rerum petitione. Illorum autem fructuum, quos culpa sua possessor non perceperit [e]), in utraque actione eadem ratio paene habetur, si praedo fuerit. si vero bona fide possessor fuerit, non habetur ratio consumptorum [f]), neque non perceptorum; post inchoatam autem petitionem etiam illorum [g]) ratio habetur, qui

---

f) def. *id est, voc. est.*

a) *quam quod.* — b) *aditus.* — c) *s. coram iudice.* — d) *iudicavit; ..verit.* — e) *p. sive illorum, quos perceperit.* — f) *neque c.* — g) *i. fructuum.*

5) Tab. Heracleensis v. 108. sqq. (Spangenb. antiq. Rom. monum. leg. p. 122. sq.). Cic. p. Roscio com. 6.; Id. p. Roscio Amer. 40. D. de his qui not. III, 2. C. ex quibus causis infamia II, 12. — 6) D. de in ius voc. II, 4. C eod. II, 2.

1) D. de iudiciis V, 1. l. 40. §. 1. C. de sent. VII, 45. l. 13. — 2) I. de noxal. act. IV, 8. pr.

culpa possessoris percepti non sunt, vel percepti consumpti
3 sunt[3]). Si ad exhibendum actum fuerit, non sufficit, si
exhibeat rem is, cum quo actum est, sed opus est, ut
etiam causam rei debeat exhibere, id est ut eam causam
habeat actor, quam habiturus esset, si, cum primum ad
exhibendum egisset, exhibita res fuisset: ideoque, si inter
moras usucapta sit res a possessore, nihilominus condemna-
tur. praeterea fructus medii temporis, id est eius, qui post
acceptum ad exhibendum iudicium, ante rem iudicatam,
intercessit, rationem habere debet iudex. Quodsi neget
is[h]), cum quo ad exhibendum actum est, in praesenti ex-
hibere se posse, et tempus exhibendi causa petat, idque
sine frustratione postulare videatur, dari ei debet, ut ta-
men caveat, se restituturum; quodsi neque statim iussu
iudicis rem exhibeat, neque postea exhibiturum se caveat,
condemnandus sit in id, quod actoris intererat, ab initio
4 rem exhibitam esse[i])[4]). [5]) Si familiae erciscundae iudi-
cio[k]) actum sit, singulas res singulis heredibus adiudicare
debet, et si in alterius persona praegravare videatur adiu-
dicatio, debet hunc invicem coheredi certa pecunia (sicut
iam dictum est) condemnare. eo quoque nomine coheredi
quisque suo condemnandus est, quod solus fructus heredi-
tarii fundi percepit, aut rem hereditariam corrupit, aut
consumpsit. quae quidem similiter inter plures quoque, quam
5 duos coheredes, subsequuntur[6]). Eadem interveniunt et,
si communi dividundo de pluribus rebus actum fuerit. quodsi
de una re, veluti de fundo, si quidem iste fundus com-
mode regionibus[l]) divisionem recipiat, partes eius singulis
adiudicare debet, et, si unius pars praegravare videbitur,
is invicem certa pecunia alteri condemnandus est; quodsi
commode dividi non possit, vel[m]) homo forte, aut mulus
erit, de quo actum sit, uni totus[n]) adiudicandus est, et
6 is invicem alteri certa pecunia condemnandus[7]). Si finium
regundorum actum fuerit, dispicere debet iudex, an ne-
cessaria sit adiudicatio. quae sane uno casu necessaria est,
si evidentioribus finibus distingui agros commodius sit, quam
olim fuissent distincti: nam tunc necesse est, ex alterius

---

h) *reus.* — i) *si ab i. res ..ta esset.* — k) def. *iudicio.* — l) *regionis.* — m) *veluti h.* — n) *tunc t. u.*

3) D. de rei vindic. VI, 1.; de hered. pet. V, 3. C. iisd. tit. III, 31. 32. — D. VI, 1. l. 62. §. 1.; V, 3. l. 25. §. 4. 7. C. III, 32. l. 22. — 4) D. ad exhibendum X, 4. C. eod. III, 42. D. de rei vindic. VI, 1. l. 20. — 5) I. de action. IV, 6. §. 20.; de obligat. quasi ex contr. III, 27 (28). §. 3. 4. — 6) D. fam. ercisc. X, 2. C. eod. III, 36. — 7) D. communi divid. X, 3. C. eod. III, 37.

agro partem aliquam alterius agri domino adiudicari. quo casu conveniens est, ut is alteri certa pecunia debeat condemnari. eo quoque nomine damnandus est quisque hoc iudicio, quod forte circa fines malitiose aliquid commisit, verbi gratia quia lapides finales furatus est, aut arbores finales cecidit. contumaciae quoque nomine quisque eo iudicio condemnatur, veluti si quis, iubente iudice, metiri agros passus non fuerit [8]). Quod autem istis iudiciis alicui 7
adiudicatum sit, id statim eius fit, cui adiudicatum est [9]).

TITULUS DECIMUS OCTAVUS.

[1]) DE PUBLICIS IUDICIIS.

Publica iudicia neque per actiones ordinantur, nec Pr
omnino quicquam simile habent ceteris iudiciis, de quibus locuti sumus, magnaque diversitas est eorum et in instituendis, et in exercendis [2]). Publica autem dicta sunt, 1
quod cuivis ex populo executio eorum plerumque datur [3]).
Publicorum iudiciorum quaedam capitalia sunt, quaedam 2
non capitalia. capitalia dicimus, quae ultimo supplicio afficiunt, vel aquae et ignis interdictione, vel deportatione, vel metallo; cetera, si qua [a]) infamiam irrogant cum damno pecuniario, haec publica quidem sunt, non tamen capitalia [4]).

Publica autem iudicia sunt haec. Lex Iulia maiestatis, 3
quae in eos, qui contra imperatorem vel rempublicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit. cuius poena animae amissionem sustinet, et memoria rei et [b]) post mortem
damnatur [5]). Item lex Iulia de adulteriis coercendis, quae 4
non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, sed etiam eos, qui cum masculis infandam libidinem exercere audent [6]). Sed eadem lege Iulia etiam stupri flagitium punitur, cum quis sine vi vel virginem vel viduam honeste viventem stupraverit. poenam autem eadem lex irrogat peccatoribus [c]), si honesti sunt, publicationem partis dimidiae bonorum, si humiles, corporis coercitionem cum

---

a) *quam.* — b) def. *et; etiam p.* — c) *stupratoribus.*

8) D. fin. reg. X, 1. C. eod. III, 39. — D. de termino moto XLVII, 21. — 9) Ulpian. XIX, 2. 16. D. de statu lib. XL, 7. l. 6. §. 3.

1) D. de publ. iudic. XLVIII, 1. Paul. sent. V, 13...31. Coll. legg. Mos. et Rom. 1...15. Dig. lib. XLVIII. C. Th. lib. IX. C. I. lib. IX. — 2) Quintil. decl. 331. — 3) D. de ritu nupt. XXIII, 2. l. 43. §. 10. — 4) D. h. l. 2.; de poenis XLVIII, 19. l. 28. — 5) D. ad l. Iul. maiest. XLVIII, 4. C. eod. IX, 8. — 6) Iuvenal. sat. II, 43. sq. Quintil. inst. IV, 2, 69. C. ad l. Iul. de adult. IX 9. l. 31.

5 relegatione [7]). Item lex Cornelia de sicariis, quae homicidas ultore ferro persequitur, vel eos, qui hominis occidendi causa cum telo ambulant. *telum* autem, ut Caius noster interpretatione legis duodecim tabularum scriptum reliquit, vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur, sed et omne significatur, quod manu cuiusdam mittitur: sequitur ergo, ut et lapis et lignum et ferrum hoc nomine contineatur. dictumque ab eo, quod *in longinquum* mittitur, a Graeca voce figuratum, *ἀπὸ τοῦ τηλοῦ* [8]); et hanc significationem invenire possumus et in Graeco nomine: nam quod nos *telum* appellamus, illi *βέλος* appellant *ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι* [9]). admonet nos Xenophon [d]) [10]). nam ita scribit: *καὶ τὰ βέλη ὁμοῦ ἐφέρετο, λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι* [11]). *sicarii* autem appellantur a *sica*, quod significat *ferreum cultrum*. Eadem lege et venefici capite damnantur, qui artibus odiosis, tam venenis, vel [e]) susurris magicis homines occiderunt, vel mala
6 medicamenta publice vendiderunt [12]). Alia deinde lex asperrimum crimen nova poena persequitur, quae *Pompeia de parricidiis* vocatur. Qua cavetur, ut, si quis parentis, aut filii, aut omnino affectionis [f]) eius, quae nuncupatione *parricidii* continetur, fata properaverit [g]), sive clam sive palam id ausus fuerit, nec non is, cuius dolo malo id factum est, vel conscius criminis existit, licet extraneus sit, poena parricidii punietur, et neque gladio, neque ignibus, neque ulla alia sollemni poena subiicietur, sed insutus culeo cum cane et gallo gallinaceo et vipera et simia, et inter eius ferales angustias comprehensus, secundum quod regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare, vel in amnem proiicietur, ut omni [h]) elementorum usu vivus carere incipiat, ut ei caelum superstiti, terra mortuo auferatur. Si quis autem alias cognatione vel affinitate coniunctas personas necaverit, poe-
7 nam legis Corneliae de sicariis sustinebit [13]). Item lex Cornelia de falsis, quae etiam testamentaria vocatur, poenam irrogat ei, qui testamentum vel aliud instrumentum

---

d) *admonent nos epigrammata in Xerolopho urbis faustissimae scripta.* — e) *quam.* — f) *affinitatis.* — g) *praeparaverit.* — h) *omnium.*

7) D. eod. XLVIII, 5. C. eod. IX, 9. — 8) I. e. *A verbo τηλοῦ* (*procul*). — 9) I. e. *βέλος* (*telum*) *a verbo βάλλεσθαι* (*iacere*). — 10) Anabas. V, 2, 14. — 11) D. de verb. signif. L, 16. l. 233. §. 2. — Graecorum interpretatio: *Simulque tela iaciebantur, hastae, sagittae, fundae, quamplurimi manibus missi lapides.* — 12) D. ad l. Cornel. de sicariis XLVIII, 8. C. eod. IX, 16.; de maleficis IX, 18. Cic. p. Cluentio 54. 55.; p. Roscio Am. 5. — 13) D. de l. Pomp. de parricidiis XLVIII, 9. C. eod. IX, 17. Cic. p. Roscio Am. 13. 26.

falsum scripserit, signaverit, recitaverit, subiecerit, quive signum adulterinum fecerit, sculpserit, expresserit sciens dolo malo. Eiusque legis poena in servos ultimum supplicium est (quod et in lege de sicariis et veneficis servatur), in liberos vero deportatio [14]. Item lex Iulia de vi 8
publica seu privata adversus eos exoritur, qui vim vel armatam, vel sine armis commiserint. Sed si quidem armata vis arguatur, deportatio ei ex lege Iulia de vi publica irrogatur; si vero sine armis, in tertiam partem bonorum publicatio imponitur [i]. Sin autem per vim raptus virginis, vel viduae, vel sanctimonialis, vel aliae [k] fuerit perpetratus, tunc et peccatores, et ei, qui opem [l] flagitio dederunt, capite puniuntur, secundum nostrae constitutionis definitionem, ex qua haec apertius possibile est scire [15]. Lex [m] Iulia peculatus eos punit, qui pecuniam, vel rem 9
publicam, vel sacram [n], vel religiosam furati fuerint. Sed si quidem ipsi iudices tempore administrationis publicas pecunias subtraxerunt, capitali animadversione puniuntur, et non solum hi, sed etiam, qui ministerium eis ad hoc adhibuerunt, vel qui subtractas ab his scientes susceperunt; alii vero, qui in hanc legem inciderint, poenae deportationis subiungentur [o] [16]. Est et inter publica iudicia lex 10
Fabia de plagiariis, quae interdum capitis poenam ex sacris constitutionibus irrogat, interdum leviorem [17]. Sunt 11
praeterea publica iudicia lex Iulia ambitus, et lex Iulia repetundarum, et lex Iulia de annona, et lex Iulia de residuis [p], quae de certis [q] capitulis loquuntur, et animae quidem amissionem non irrogant, aliis autem poenis eos subiiciunt, qui praecepta earum neglexerint [18].

Sed de publicis iudiciis haec exposuimus, ut vobis 12
possibile sit, summo digito et quasi per indicem ea tetigisse [19]. alioquin diligentior eorum scientia vobis ex la-

---

i) *publicatione punitur.* — k) *alterius*; def. *v. a.* — l) *operam.* — m) *Item l.* — n) *publ. p., v. r. sacr.* — o) *subiugentur, subiicientur, ..untur.* — p) Addunt: *et lex Visellia de libertinis.* — q) *ceteris.*

14) D. ad l. Cornel. de falsis XLVIII, 10. C. eod. IX, 22. Cic. in Verr. II, 1, 42. — 15) D. ad l. Iul. de vi publica; .. privata XLVIII, 6. 7. C. Th. eod. IX, 10. C. I. eod. IX, 12. — I. de interdictis IV, 15. §. 6. — C. I. de raptu virg. IX, 13. — 16) D. ad l. Iul. pecul. et de sacril. XLVIII, 13. C. Th. de crim. peculat. IX, 26 C. I. eod. IX, 28.; de crim. sacril. IX, 29. — Varro ling. Lat. V (IV), 19. Festus v. *peculatus*. Iul. Victor arte rhetor. III, 3. 15. VI, 1. 4. 5. XVI. Isidor. origg. V, 26. — 17) D. de l. Fabia de plagiariis XLVIII, 15. C. Th. eod. IX, 18. C. I. eod. IX, 20. — 18) Cf. Dig. XLVIII, 14. 11. 12. 13. C. Th. IX, 26. 27. C. I. IX, 26. 27. — 19) Cic. p. Coelio 12. Ascon. Pedian. Verr. II, 1. c. 9. §. 26.

tioribus digestorum seu pandectarum libris, Deo propitio, adventura est.

INSTITUTIONUM

COMPOSITARUM PER TRIBONIANUM,

VIRUM MAGNIFICUM, MAGISTRUM ET EXQUAESTORE SACRI PALATII, ET THEOPHILUM ET DOROTHEUM, VIROS ILLUSTRES, ANTECESSORES,

EXPLICIT LIBER QUARTUS.

INDEX TITULORUM.

Titulos in nostra et Gothofredianis editicnibus occurrentes (hos uncinis inclusos) in hoc indice secundum literarum ordinem stricte disposuimus; paucos, ubi id commoditati quaerentium maxime conferre videbatur, ex ordine principalium verborum iteravimus.

INDEX PARAGRAPHORUM.

In hunc indicem, ne eius opem in citationibus veterum frustra requiras, praeter nostros, i. e. Gothofredianarum et Cuiacianarum editionum, paragraphos, eos quoque contulimus, qui in Chappuisianis rubro signo notantur. Eos autem, qui in hisce solis occurrunt, in nostrae sc. editionis paragraphis mediis incipientes, uncinis inclusimus.

